

Н. П. Карачина, А. В. Вітюк

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА

Міністерство освіти і науки України
Вінницький національний технічний університет

Н. П. Карачина, А. В. Вітюк

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА

Електронний навчальний посібник
комбінованого (локального та мережного) використання

Вінниця
ВНТУ
2023

УДК 338.242

К21

Рекомендовано до видання Вченою радою Вінницького національного технічного університету Міністерства освіти і науки України (протокол № 13 від 25.05.2023 р.)

Рецензенти:

А. М. Штангрет, доктор економічних наук, професор

І. Ю. Єпіфанова, доктор економічних наук, професор

Т. М. Пілявоз, кандидат економічних наук, доцент

Карачина, Н. П.

К21 Економічна безпека : електронний навчальний посібник комбінованого (локального та мережного) використання [Електронний ресурс] / Н. П. Карачина, А. В. Вітюк. – Вінниця : ВНТУ, 2023. – 112 с.

У навчальному посібнику викладено основні поняття та особливості формування економічної безпеки підприємства. Розглянуто теоретичні основи формування економічної безпеки, наведено та проаналізовано прикладні аспекти її забезпечення. Навчальний посібник передбачає розгляд 8 тем, в кінці кожної з яких для закріплення вивченого матеріалу наведено перелік контрольних питань. Для поглиблення вивчення змісту та особливостей економічної безпеки на практиці в навчальному посібнику розміщено тестові завдання для самоконтролю знань студентів, набутих під час вивчення дисципліни «Економічна безпека».

Зміст посібника відповідає програмі дисципліни «Економічна безпека» освітньої програми «Економіка» та є теоретичною базою для окремих прикладних розділів загальноекономічних дисциплін, які вивчаються за спеціальністю 051 – «Економіка».

Навчальний посібник призначено для студентів всіх форм навчання.

УДК 332.242

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
Тема 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА	5
Тема 2 МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА.....	20
Тема 3 КАДРОВА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА.....	33
Тема 4 ТЕХНІКО-ТЕХНОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА	46
Тема 5 ПРАВОВА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА.....	54
Тема 6 ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА	62
Тема 7 ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА.....	76
Тема 8 ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА	89
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	102

ВСТУП

Зростання процесів глобалізації на мегарівні та нестабільність господарського життя на макрорівні створюють для більшості підприємств мінливі умови ведення бізнесу. Поряд із посиленням конкуренції та швидким науково-технічним прогресом зростає актуальність формування економічної безпеки функціонування підприємства. Економічна безпека є категорією багатоаспектною та може охоплювати для окремих підприємств різні набори факторів, критеріїв та умов формування. Важливість вивчення економічної безпеки зумовлена необхідністю її постійного забезпечення та об'єктивно наявним для кожного суб'єкта господарювання завданням забезпечення стабільного функціонування і досягнення головних цілей своєї діяльності.

Економічна безпека – це професійна дисципліна, яка пропонується студентам як навчальний предмет. В курсі вивчаються питання, пов'язані із економічною безпекою діяльності підприємств в Україні.

Метою навчальної дисципліни «Економічна безпека» є набуття студентами теоретичних основ і практичних навичок в галузі організації заходів безпеки на підприємствах.

Предметом дисципліни «Економічна безпека» є організаційно-правові та соціально-економічні відносини, що виникають в процесі забезпечення безпеки суб'єктів господарювання.

Завдання, які вирішуються в процесі вивчення дисципліни, спрямовані на опанування студентами основ безпечної поведінки, правил і методів роботи, оснований на засадах захисту комерційних інтересів підприємства.

У навчальному посібнику викладено основні поняття та особливості формування економічної безпеки із врахуванням факторів кадрової, правової, техніко-технологічної, екологічної, фінансової та інформаційної безпеки. Розглянуто теоретичні основи вказаних напрямів формування економічної безпеки, наведено та проаналізовано прикладні аспекти забезпечення економічної безпеки. Навчальний посібник передбачає розгляд 8 тем, в кінці кожної з яких для закріплення вивченого матеріалу наведено перелік контрольних питань. Для поглиблення вивчення суті економічної безпеки та практичних аспектів її забезпечення запропоновано тести для самоконтролю знань студентів, набутих під час вивчення дисципліни «Економічна безпека».

Для більш глибокого ознайомлення з окремими питаннями економічної безпеки посібник містить список літератури.

Тема 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

- 1. Суть безпеки підприємства**
- 2. Основні завдання безпеки підприємства**
- 3. Складові безпеки підприємства**
- 4. Фактори впливу на безпеку підприємства**
- 5. Рівні безпеки підприємства**
- 6. Структура безпеки підприємства**

Зростання інтеграційних процесів у світовій економіці та зрощення господарських зв'язків підприємств, фірм, держави та міжнародних об'єднань окрім позитивних наслідків прискорення науково-технічного прогресу та підвищення рівня життя населення створює умови для збільшення нестабільності та динамічності зовнішнього середовища функціонування суб'єктів бізнесу. Така мінливість вносить значні корективи у діяльність підприємств, зокрема можливості її планування, налагодження стійких господарських зв'язків та стабільності функціонування. Сукупність зазначених та постійно зростаючих перманентних проблем посилюють увагу до необхідності дослідження змісту та умов безпеки ведення бізнесу.

Питання безпечного господарювання знаходилися у сфері зацікавлення усіх, хто активно займався господарюванням у всі історичні періоди. Відповідно підходи до абстрактного дослідження безпеки виникли досить давно. Поняття «безпека» почало використовуватись з 1190 р., проте стосувалося здебільшого стану державного устрою, оскільки навіть саме походження категорії «безпека» з грецької означає «володіти ситуацією». У XVII – XVIII ст. практично у всіх країнах Європи утверджується ідея, що головна мета держави – досягнення всезагального благополуччя і безпеки людей. У цьому контексті безпека передбачала два взаємопов'язаних аспекти: стан, ситуацію спокою, відсутність реальної небезпеки; матеріально-економічні і політичні умови, а також відповідні соціальні інститути, здатні його зберегти [1, с. 12]. Відповідно безпека розглядалася як стан захищеності особи, суспільства, держави від зовнішніх і внутрішніх небезпек та загроз, що базуються на діяльності людей, суспільства, держави, світової спільноти народів із виявлення (вивчення), попередження, ослаблення, усунення (ліквідації) і віддзеркалення небезпек і загроз, здатних згубити їх, позбавити фундаментальних матеріальних і духовних цінностей, завдати неприйняттого (неприпустимого об'єктивно і суб'єктивно) збитку, закрити шлях для виживання і розвитку [2, С. 16–28]. За загальним значенням безпека – це стан, за якого певній особі, предмету, явищу або події не загрожують небезпеки різного роду, це гарантія, необхідна умова життєдіяльності особи, суспільства, держави, на основі якої вони

продовжують своє функціонування водночас забезпечуючи збереження та примноження духовних та матеріальних цінностей. Значимість безпеки полягає в постійному існуванні загрози і постійній необхідності управляти нею [3, С. 232].

Поряд із державницькою позицією трактування безпеки її тлумачення мало місце і в різних сферах, однак усіх цих напрямках категорія безпеки характеризується певною сукупністю умов, існування яких передбачає відсутність дестабілізувальних впливів внутрішнього і зовнішнього середовищ.

В економічному сенсі безпека передбачає визначення якостей та параметрів, ймовірностей, інтервалів, просторів діяльності та ініціатив, що притаманні діяльності підприємства [4, С. 109]. З огляду на зазначені особливості **безпека підприємства** – це динамічно сформований набір умов та/або статичних станів підприємства, за якого підприємство докладає зусиль для запобігання загрозам, створює умови для захисту від небезпек, загроз, непередбачуваних ситуацій чи раптових подій у внутрішньому та зовнішньому (політичному, правовому, екологічному, податковому) середовищах. Функціонуючи в ринкових умовах безпека підприємства нерозривно пов'язана із прийняттям ризикових рішень в умовах конкуренції у існуючих чи майбутніх умовах ведення бізнесу із врахуванням можливих небезпек та ризиків [5].

Таким чином поняття «безпеки підприємства» передбачає її пояснення як сукупності умов діяльності (рис. 1.1):

1. захист від несанкціонованого доступу до інформації;
2. захист від методів кримінальної конкуренції;
3. захист від загроз;
4. стан стійкості чи рівноваги або ефективного господарювання.

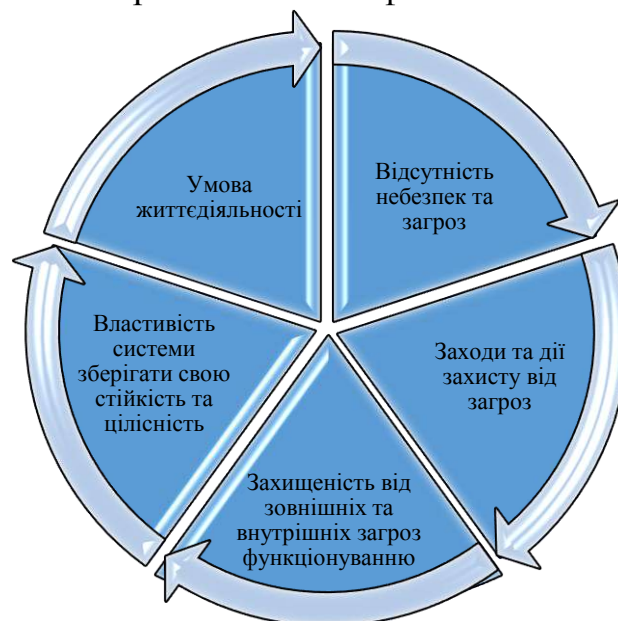

Рисунок 1.1 – Сучасне розуміння поняття безпеки підприємства

Згідно із запропонованими означеннями безпеки підприємства головною її **метою** є гарантування стабільного та максимально ефективного функціонування в певному періоді й високий потенціал розвитку в майбутньому через виключення можливості понесення ним збитків або упущення вигоди. З урахуванням мети безпеки підприємства встановлено, що **об'єктами** безпеки підприємства виступають фінансові та матеріальні ресурси, технології виробництва, комерційна діяльність, процес управління діяльністю суб'єкта. **Суб'єктами** безпеки підприємства виступають власники суб'єктів підприємництва, органи управління їх діяльністю та персонал.

Суб'єкти забезпечення безпеки діяльності підприємства поділяються на зовнішніх та внутрішніх. **Зовнішніми** суб'єктами прийнято вважати органи законодавчої, виконавчої та судової влади, на яких покладено обов'язок гарантування безпеки за рахунок формування відповідної законодавчої та нормативно-правової основи функціонування, відповідно **внутрішніми** суб'єктами є персонал служби безпеки підприємства та працівники можливих залучених професійних фірм, що спеціалізуються на наданні послуг стосовно захисту безпеки бізнесу [6].

Безпеку підприємства порушують або можуть порушувати загрози. Загрози це:

- події, зміни або дії, тобто загрозам притаманна динаміка;
- вони завдають шкоди або порушення нормального функціонування підприємства і, як наслідок, є причиною збитків та втрат;
- загрози виникають під дією певних чинників (зовнішніх та внутрішніх) і тому потребують комплексу заходів з боку підприємства для їхньої нейтралізації та усунення.

Відповідно можна зробити висновок, що загроза безпеці має конкретний, адресний характер, суб'єкт і об'єкт загрози, а також виражену спрямованість (завдання збитків) [7, С. 532-533].

До **цілей** безпеки підприємства варто віднести:

1. забезпечення захисту фінансових ресурсів;
2. забезпечення захисту інтересів і прав підприємства;
3. збереження майна підприємства;
4. підвищення інтелектуального потенціалу підприємства;
5. підвищення рівня конкурентоспроможності підприємства та його продукції;
6. встановлення орієнтованості на лідерство та міжнародні стандарти;
7. забезпечення якісної інформаційної бази;
8. сприяння досягненню запланованих цілей підприємства тощо [8, С. 152].

Важливе значення у формуванні безпечної роботи підприємства має визначення основних **напрямів** забезпечення безпеки підприємства [9, С. 415; 5, С. 274-275; 6, С. 307], серед яких найважливішими є:

1. стратегічний (стан захисту від зовнішніх та внутрішніх небезпек);
2. ресурсно-функціональний (результативне використання ресурсів чи потенціалу із виокремленням певних функціональних складових);
3. ринковий (результативне використання ресурсів з метою забезпечення розвитку підприємства в ринкових умовах);
4. комплексний (незалежний стан від неспокою);
5. системний (гарантоване збереження рівноваги та стійкості, а також рівень захисту від різноманітних загроз);
6. кримінальний (захищеність щодо економічних злочинів);
7. конкурентний (присутність конкурентних переваг підприємства та ефективність функціонування підприємства у конкурентному середовищі);
8. специфічний (розгляд економічної безпеки підприємства за певними специфічними ознаками та рисами).

Реалізація безпеки підприємства в цих напрямках можлива шляхом застосування набору заходів і систем організації їх виконання та контролю, які дозволяють досягати найбільш високих значень рівня безпеки підприємства [10, С. 12].

Створення системи економічної безпеки підприємства передбачає виконання таких основних **завдань**:

1. захист законних прав та інтересів підприємства;
2. моніторинг стану зовнішнього середовища бізнесу;
3. виявлення можливих загроз безпеці підприємства і розробка превентивних заходів для попередження або зменшення виробничих, комерційних та інших ризиків;
4. вивчення партнерів, клієнтів і конкурентів підприємства;
5. профілактика і припинення можливої протиправної діяльності персоналу підприємства, який може завдати шкоди безпеці підприємства;
6. захист конфіденційної інформації підприємства, що стосується всіх сторін його діяльності;
7. підготовка і проведення акцій, що поліпшують імідж і підвищують ділову репутацію підприємства в очах партнерів і клієнтів, органів державної влади і місцевого самоврядування;
8. організація аналітичної роботи із забезпечення безпеки підприємств;
9. захист комерційної таємниці [11, С. 287].

Конкретизація зазначених напрямів передбачає значно ширше коло робіт, що здійснюються відповідно до організаційної структури підприємства та особливостей його діяльності. Таким чином сукупність **заходів та робіт** із організації безпеки підприємства налічує:

1. Забезпечення ефективності господарської підприємства, його фінансової стабільності та самостійності;

2. Охорону працівників підприємства, його учреченого та неуреченого майна, законних прав та комерційних інтересів від незаконних впливів з боку третіх сторін;

3. Накопичення та дослідження відомостей про діяльність підприємства як основи для подальшого прийняття швидких та дієвих рішень з метою створення та функціонування системи забезпечення економічної безпеки підприємства;

4. Виготовлення високоякісної продукції та надання першокласних послуг на основі функціонування комплексної системи економічної безпеки;

5. Налагодження каналів та способів отримання інформації про діяльність партнерів, функціонування основних конкурентів, постачальників, покупців, регуляторні впливи державних інституцій на основі моніторингу якості прийняття вчасних управлінських рішень;

6. Створення умов для підтримання стану матеріальних та нематеріальних цінностей та їх подальшого примноження;

7. Формування умов для розвитку працівників підприємства шляхом підвищення кваліфікації, навчання та інформування про необхідність дотримання в колективі вимог, норм та правил, спрямованих підтримання безпечного функціонування підприємства;

8. Встановлення особливого порядку, умов та інструкцій для роботи працівників, діяльність яких безпосередньо пов'язана з комерційною діяльністю підприємства;

9. Сукупність інших операційних, тактичних та стратегічних заходів, доцільних на різних етапах формування економічної безпеки підприємства [12].

Система економічної безпеки підприємства формується в умовах поєднання різних її напрямів (складових) та притаманних ризиків (табл. 1.1).

Таблиця 1.1 – Систематизація складових безпеки підприємства та притаманних для них ризиків [13, С. 31-32].

Складова	Зміст складової	Види ризиків
1	2	3
Фінансова	Фінансове забезпечення господарської діяльності	1. зміна цін на сировину, матеріали, енергоресурси і т. д.; 2. зниження фінансової стійкості підприємства (прибутковості, рентабельності, абсолютної та поточної ліквідності); 3. зміна вартості фінансових інструментів; 4. затримка або несплати дебітором боргів; 5. неможливість погашення кредиторської заборгованості; 6. зміна курсу валюти; 7. зміна цін на обладнання; 8. падінням купівельної спроможності грошей; 9. знецінювання активів підприємства, нестачею оборотних коштів; 10. неплатоспроможність покупця.

Продовження таблиці 1.1

1	2	3
Техніко-технологічна	Дослідження ринку технологій стосовно виробництва продукції аналогічного профілю певного підприємства	<ol style="list-style-type: none"> 1. поява у конкурентів нової технології виробництва з меншими витратами; 2. відсутність уваги до впровадження інновацій, заохочувальних заходів щодо винахідництва та раціоналізаторства з боку керівництва підприємства; 3. неефективність інноваційної діяльності підприємства; 4. відсутність технологічних змін; 5. позапланові простої обладнання; 6. нераціональне використання активів.
Інтелектуальна та кадрова	Дослідження інтелектуального та професійного складу кадрів	<ol style="list-style-type: none"> 1. несанкціоноване використання інтелектуальної власності підприємства з корисливою метою; 2. втрата інтелектуальної власності підприємства; 3. моральний знос інтелектуального капіталу; 4. відсутність креативного типу мислення, професіоналізму працівників; 5. недостатність інтелектуального потенціалу для інвестування; 6. зниження питомої ваги інженерно-технічних працівників і науковців у загальній кількості працюючих;
Екологічна безпека	Гарантування безпеки суспільству від суб'єктів господарювання	<ol style="list-style-type: none"> 1. шкідливість виробництва; 2. надзвичайні та аварійні ситуації; 3. збільшення гранично допустимої концентрації шкідливих викидів; 4. забруднення навколишнього середовища; 5. втрата здоров'я працівниками підприємства через невідповідність умов праці існуючим нормативам; 6. недостатнє забезпечення відповідності екологічності результатів виробництва затвердженим нормативним актам.
Інформаційна складова	Здійснення збору всіх видів інформації і та аналізу отриманої інформації з дотриманням загальноприйнятих принципів	<ol style="list-style-type: none"> 1. відсутність або недостатність економічних досліджень та використання їх результатів; 2. недостатній рівень забезпечення необхідною для роботи інформацією за обсягом, якістю і своєчасністю надання; 3. помилки під час збору інформації; 4. несанкціоновані дії зі знищення, спотворення, блокування інформації; 5. зовнішні і внутрішні атаки на інформаційну безпеку підприємства; 6. заволодінням носіями інформації.
Силова складова	Забезпечення фізичної та моральної безпеки співробітників; гарантування безпеки майна та капіталу підприємства	<ol style="list-style-type: none"> 1. охорона майна (будівель, споруд, устаткування, транспорту); 2. охорона співробітників; 3. охорона перевезень; 4. уникнення промислового шпигунства.

Продовження таблиці 1.1

1	2	3
Політико-правова	Аналіз загроз зовнішнього інституційного середовища	<ol style="list-style-type: none"> 1. страйки, народні хвилювання; 2. зміна цін на енергоносії; 3. політична ситуація в країні; 4. відносини з повноважними органами; 5. політичні особливості регіону діяльності підприємства; 6. незаплановані обмеження господарської діяльності підприємства з боку держави; 7. порушення штрафних санкцій; 8. неконтрольована грошова емісія, інфляційні процеси, нестабільність валюти та грошової політики.

Доцільність розробка заходів забезпечення економічної безпеки підприємства пов'язана із можливістю виникнення несприятливих ситуацій, що ними можуть бути спричинені:

1. **Організаційними ризиками** – можуть проявлятися у некваліфікованому менеджменті, формуванні негативного соціально-психологічного клімату в колективі, неефективній системі мотивації працівників, прийнятті помилкових рішень, помилках в плануванні і проектуванні заходів та продуктів, перевитратах тощо;
2. **Кадровими ризиками** – можуть втілюватися у недостатньому рівні кваліфікації персоналу та відсутності фахівців високого рівня, значній плинності кадрів, опорі змінам з боку працівників, неспроможності робітників підприємства реалізувати передбачені роботи; неспроможність працівників освоювати нове обладнання та технології тощо;
3. **Технологічними ризиками** – полягають у можливості швидкого копіювання розроблених інновацій конкурентами, можливості появи більш ефективної технології, оптимізації витрат на виготовлення продукції, спрощенні технологій використання продукції, зменшенні можливостей неправильного використання продукції;
4. **Ресурсними ризиками** – полягають у недостатності, обмеженості, лімітованому використанні усіх видів ресурсів, необхідності проходження певних процедур для освоєння ресурсів, складності їх використання, транспортування, нерациональності розміщення та зриви у постачаннях;
5. **Продуктові ризики** (невиконання продуктом тих технологічних завдань, які перед ним поставлені; неприйняття продукту споживачем; неякісно організована система управління запасами тощо) [14].

Важливе значення під час створення системи безпеки підприємства та підвищення її ефективності має системне дотримання таких принципів її організації [15, С. 61]:

1. **системність** – створення такої системи безпеки, яка забезпечила б захищеність підприємства, його майна, персоналу, інформації, різних сфер діяльності від небезпек і загроз, форс-мажорних обставин. За такої обставини участь у забезпеченні безпеки підприємства мають брати всі співробітники підприємства;

2. **своєчасність** – встановлення різних деструктивних чинників, використання заходів щодо запобігання їхній шкідливій дії і нанесення збитку підприємству;

3. **безперервність** – система безпеки має бути побудована для її використання на постійній основі та в умовах ризику;

4. **плановість** – організованість у функціонуванні системи безпеки. Має базуватися на основі єдиного задуму, визначеного стратегією підприємства.

Для забезпечення раціонального підходу щодо розуміння змісту безпеки підприємства та адекватного управління нею управління необхідним є комплексне дослідження впливу різнопланових факторів, що створюють погрози для сталого розвитку та ефективного функціонування підприємств України. Оскільки на безпеку підприємства впливають зовнішні та внутрішні фактори розглянемо зовнішні фактори. З усіх можливих видів зовнішніх загроз (факторів) безпеці підприємства виділяють економічні та неекономічні фактори [1, С. 31-34; 6, С. 94-95; 7, С. 113-115; 8, С. 191; 9, С. 90], впливу на економічну безпеку підприємств.

До **економічних** факторів належать [16, С. 157-159]:

1. макроекономічні фактори – система взаємозалежних показників, які відображають економічний стан в країні через сукупність чинників, що відображають суть змін у фінансово-кредитній системі, податковій політиці держави, заходах підтримки підприємництва, на фінансових ринках, особливостях формування доходів та витрат населення, валютному курсі та ін.;
2. мезоекономічні фактори – фактори, що визначають вплив галузевих або регіональних особливостей розвитку, зокрема наявність різного роду ресурсів, достатність та доступність енергетичного забезпечення, стан логістичного забезпечення, наповненість ринку продукцією та суміжними послугами, стан конкуренції, процедури державного регулювання;
3. мікроекономічні фактори – сукупність факторів впливу, що відносяться до одного конкретного підприємства, наприклад кількість та стан конкурентів, діяльність конкурентів, наявність ділових партнерів та тривалість і ефективність взаємодії з ними, фінансовий стан підприємства, виробничі можливості, кадрове ядро, потенціал до наукових досліджень та розробок та ін.

Серед **неекономічних** факторів варто виділити [17, С. 48-59; 18, С. 94-95; 19, С. 113-115; 20, С. 191; 21, С. 90]:

1. політичні фактори – політична ситуація в країні, конкретному економічному регіоні; стан міжнаціональних, релігійних, етнополітичних, територіальних суперечок і конфліктів; сепаратистські настрої окремих керівників; протиріччя між центральними, регіональними і місцевими органами влади тощо;
2. екологічні фактори – екологія в регіоні, що визначає можливості конкретного виробництва у цьому регіоні; система прямих адміністративних перешкод, які забороняють започаткування виробництв, що передбачають негативний вплив на довкілля та, за можливості, сприяють закриттю, консервації та обмеженню діяльності об'єктів, що вже функціонують;
3. науково-технічні та технологічні фактори – досягнення науково-технічного прогресу; виникнення нових джерел ресурсів; поява нових матеріалів; новизна товарів-конкурентів (аналогів та субститутів); розробка нових технологій; впровадження ноу-хау у процеси виробництва, реалізації продукції, управління і організації праці;
4. юридичні (правові) фактори – стан законодавства і нормативної бази, щодо організації бізнесу і регулювання господарської діяльності в країні і регіоні, перспективи його зміни; стан податкового законодавства; стан законодавства про власність; права та відповідальність підприємців; договірне право; стан правової системи захисту прав інвесторів і виконання законодавства та ін.;
5. соціально-культурні фактори – смаки та уподобання споживачів; мода; соціальні пріоритети та ідеї;
6. інформаційні фактори – інформаційна війна; війна інформаційних технологій; час отримання інформації, її якість, необхідність збереження персональних даних, процедури визначення доступу до інформації;
7. природно-техногенні фактори – природні катаклізми, надзвичайні ситуації природного і техногенного характеру, які можуть спричинити пошкодження будівель, приміщень;
8. демографічні фактори – стан народжуваності і смертності; тривалість життя і її якість; стан здоров'я населення, рівень його освіченості, які впливають на укомплектованість підприємства робочою силою, її продуктивність і мотивацію праці;
9. криміналістичні фактори – надмірно високий рівень криміналізації і тінізації господарської діяльності; корумпованість чиновників; економічна злочинність; недобросовісна конкуренція та інші форми злочинного впливу на господарську діяльність, що завдають величезної шкоди бізнесу: промислово-економічне шпигунство; протиправні дії конкурентів для з'ясування виробничих або комерційних таємниць підприємства; підкуп персоналу; наклеп; підлив ділового іміджу підприємства в бізнес-колі; незаконне використання торговельної марки; фальсифікація та підробка продукції конкурентом; незаконне

використання ноу-хау та розробок підприємства; крадіжки фінансових коштів і цінностей (нанесення фінансового та матеріального збитків); комп'ютерні злочини; шахрайство; підміна документів; противоправні дії звільнених за різні провини колишніх співробітників підприємства; протиправні дії кримінальних структур; рейдерство; рекет; пошкодження будівель, приміщень; теракти та багато інших;

10. морально-психологічні фактори: залякування; шантаж і фізично-небезпечний для життя вплив на персонал підприємства та їх сім'ї (вбивства, викрадення, побиття).

Рисунок 1.2 – Фактори впливу на безпеку підприємства на різних стадіях життєвого циклу

Врахування факторів впливу на безпеку підприємства має також передбачати аналіз життєвого циклу підприємства, оскільки на різних стадіях життєвого циклу підприємства діють різні фактори (рис. 1.2).

Для забезпечення стабільної діяльності підприємства варто розуміти, що його безпека прямо чи опосередковано залежить від різних рівнів безпеки, які розкриваються на п'яти рівнях: глобальний рівень, міжнародний рівень, національний рівень, рівень регіональної економіки і рівень господарюючих суб'єктів (рис. 1.3).

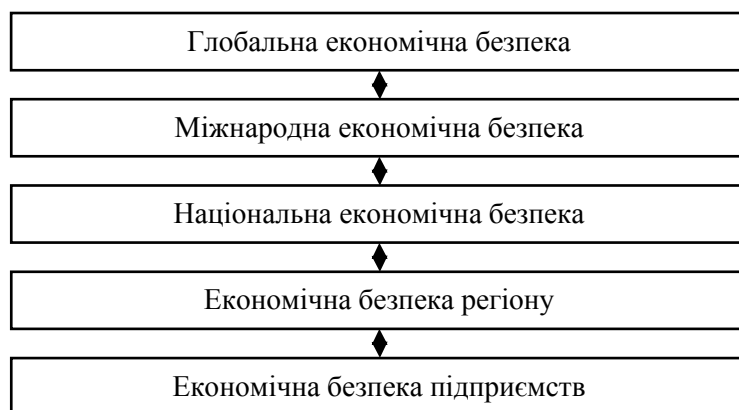

Рисунок 1.3 – Ієрархія рівнів економічної безпеки

Безпека як стан економічної системи, звужуючись до рівня підприємства розкривається на поточному, тактичному та стратегічному рівнях (табл. 1.2).

Таблиця 1.2 – Рівні економічної безпеки підприємства [22, С. 262]

Рівень безпеки	Характеристика
Поточна економічна безпека	Передбачає відсутність загроз, здатних призвести до припинення життєдіяльності (банкрутства) підприємства у поточному періоді. Дотримання необхідного рівня поточної безпеки (платоспроможності) є обов'язковою умовою функціонування підприємства.
Тактична економічна безпека	Відображає здатність підприємства до відтворення у процесі реалізації ним господарської діяльності, що досягається за певного рівня ефективності використання ресурсів підприємства (основних засобів, матеріальних і трудових ресурсів). Ця складова економічної безпеки характеризує ефективність організації виробничо-господарської і комерційної діяльності підприємства, раціональність використання його економічного потенціалу. Суб'єкт господарської діяльності може певний час функціонувати за низького рівня тактичної безпеки, однак недостатня ефективність виробничого процесу та високі комерційні ризики обов'язково спричинять втрату фінансової стійкості і платоспроможності підприємства.

Продовження таблиці 1.2

1	2
Стратегічна економічна безпека	Характеризує рівень економічного потенціалу підприємства, який обумовлює здатність підприємства до подальшого успішного функціонування та водночас є підтвердженням правильності обраного напрямку розвитку, відповідності результатів роботи підприємства основним макроекономічним тенденціям. Якщо тактична безпека відображає ефективність використання ресурсів, то стратегічна безпека характеризує наявність і якість ресурсів у розпорядженні підприємства взагалі (використання новітніх технологій і техніки у виробництві, можливість доступу до основних сировинних та енергетичних ресурсів, наявність кваліфікованого персоналу тощо). Суб'єкт господарської діяльності може досить довгий час функціонувати і за низького рівня стратегічної безпеки та навіть мати стійкий фінансово- економічний стан (в умовах позитивного впливу ринкової кон'юнктури). Проте відсутність стратегічної безпеки для підприємства означає недоотримання прибутку та його сильну залежність від умов макросередовища.

Фінансова діяльність підприємства характеризується системою показників, які мають відповідати набору вимог:

1. Простота розрахунку та розуміння суті. Відповідно до цього значення показників через спеціально побудовані математичні формули мають змінюватися від 0 (відсутність фінансової безпеки) до 1 (найвищий рівень фінансової безпеки);
2. Суттєвість та значущість;
3. Підставами для обрахунку показників має виступати бухгалтерська та статистична звітності, а також різноманітні внутрішні форми оперативного обліку роботи підприємства;
4. Оперативність – здатність швидко формувати підстави для реагування на стан безпеки підприємства;
5. Можливість характеризувати стан економічної безпеки у статичній і динамічній з використанням якісних та кількісних показників;
6. Комплексність – здатність повністю характеризувати всі сторони функціонування підприємства як самостійно, так і у стані взаємодії з іншими суб'єктами господарювання;
7. Постійність – забезпечення постійного моніторингу економічної безпеки із забезпеченням таких характеристик як глибина і широта спостережень;
8. Здатність до практичного застосування – дозволяє використовувати показники під час планування, обліку і аналізу діяльності підприємства [23]

Відтак, питання безпечного функціонування підприємств особливо посилюється у умовах зростання конкуренції та суспільно-політичних трансформацій, тому основні виклики, що постають перед суб'єктом

господарювання, полягають в передбаченні, оцінюванні та своєчасній реакції на існуючі чи потенційно можливі загрози, що можуть чинити негативний вплив на стабільну господарську діяльність підприємства.

Контрольні питання

1. Назвіть основні цілі формування безпеки підприємства
2. Поясніть відмінності між економічними та неекономічними факторами впливу на безпеку підприємства
3. Розкрийте суть економічних факторів підприємства на макро-, мезо- та мікроекономічному рівні
4. Встановіть фактори впливу на безпеку підприємства на різних стадіях життєвого циклу
5. Визначте основні положення формування стратегічної економічної безпеки підприємства

Тести

1. Суть безпеки підприємства найбільш доцільно трактувати як:
 - а) стан збереження майна підприємства;
 - б) сприяння досягненню запланованих цілей підприємства;
 - в) відсутність загрози впливу дестабілізуючих чинників внутрішнього і зовнішнього середовищ на діяльність суб'єктів господарювання;
 - г) захист від кримінальної конкуренції та злочинних посягань.
2. До завдань формування безпечної діяльності підприємства не належить:
 - а) профілактика діяльності працівників підприємства, що є злочинною і може негативно вплинути на підприємства;
 - б) збереження відомостей, які на підприємстві є конфіденційними і у разі розповсюдження яких підприємство може зазнати збитків;
 - в) функціонування техніки, технологій та персоналу в рамках діяльності підприємства;
 - г) ідентифікація можливих загроз безпеці підприємства і вчасна адекватна реакція на них у вигляді формування системи превентивних заходів виробничого, організаційного, маркетингового характеру.
3. Принципом формування безпечної діяльності підприємства, відповідно до якого безпека організовується на основі єдиного задуму, визначено в комплексній програмі та конкретних планах за окремими напрямками і підвидами безпеки є принцип:
 - а) плановість;
 - б) системність;
 - в) своєчасність;
 - г) безперервність.

4. Євроінтеграційні фактори впливу на безпеку функціонування підприємства на макрорівні поділяються на:

- а) економічні, політичні, правові, соціальні;
- б) ринкові, економічні, інтеграційні, політичні;
- в) ринкові, технологічні, наукові, економічні;
- г) економічні, ринкові, фінансові, політичні.

5. Зовнішніми факторами впливу на безпеку підприємств на мезорівні є:

- а) розвиток транспортних та інших комунікацій; підрив ділового іміджу підприємства в бізнес-колі, незаконне використання торгівельної марки, зміна тарифів на транспортні перевезення; інтенсивність конкуренції в галузі та регіоні;
- б) надмірно високий рівень криміналізації і тінізації господарської діяльності, корупційність місцевих чиновників, економічна злочинність, недобросовісна конкуренція та інші форми злочинного впливу на господарську діяльність;
- в) розвиток підприємницької ініціативи в галузі чи регіоні, доступність сировинних ресурсів, стан розвитку інфраструктури, широта можливостей у використанні факторів виробництва, стан державного регулювання;
- г) висока фінансова стійкість, наявність ефективних ділових відносин підприємства з фінансово-промисловою системою, можливість залучати кредитні ресурси за мінімально можливою ціною.

6. Тактичною безпекою підприємства найбільш доцільно називати:

- а) можливість підприємства забезпечувати виробничий процес за певного рівня ефективності використання ресурсів підприємства (основних засобів, матеріальних і трудових ресурсів);
- б) відсутність загроз, здатних призвести до припинення життєдіяльності (банкрутства) підприємства у поточному періоді;
- в) здатність підприємства до подальшого успішного функціонування;
- г) наявність достатньої кількості та якості виробничих та невиробничих ресурсів у розпорядженні підприємства.

7. Для стадії зростання та розширення підприємства для нього не є характерним такий фактор впливу на безпеку діяльності:

- а) здатність до диверсифікації виробництва та виходу на нові ринки;
- б) необхідність суттєвого або часткового оновлення технології виробництва;
- в) політика формування витрат;
- г) зміна підходів до мотивації персоналу.

8. Інформаційна складова безпеки підприємства не містить ризику

- а) недостатнього рівня забезпечення необхідною для роботи інформацією за обсягом, якістю і своєчасністю надання;

- б) несанкціонованих дій зі знищення, спотворення, блокування інформації;
- в) заволодінням носіями інформації;
- г) несанкціонованого використання інтелектуальної власності підприємства з корисливою метою.

9. Інтерфейсна компонента безпеки підприємства полягає в:

- а) узгодженості, безконфліктності спілкування на соціальному та особистісному рівнях в інтересах виробництва;
- б) створенні психологічного клімату в колективі на основі позитивного відношення до підприємства, психологічної об'єднаності працівників навколо загальних цілей;
- в) нематеріальному позиціюванні підприємства в зовнішньому середовищі (захист та посилення ділової репутації, іміджевої складової, фінансової та ділової історії підприємства, соціальної спрямованості);
- г) рівні володіння сучасними знаннями, впровадження новацій у розвиток персоналу, підвищення рівня професійних знань, навичок, умінь, стимулювання прояву ініціативи та здібностей.

10. Характерною ознакою загроз не є:

- а) динаміка;
- б) порушення нормального функціонування підприємства;
- в) можливість вимірювання;
- г) конкретний, адресний характер.

11. Способи забезпечення безпеки підприємства можна охарактеризувати як:

- а) набір заходів і система організації їх виконання та контролю, які дозволяють досягати найбільш високих значень рівня безпеки підприємства;
- б) збереження матеріальних цінностей, грошових коштів та відомостей, що становлять комерційну, банківську та іншу таємницю підприємства, що охороняється законом;
- в) ідентифікація можливих загроз безпеці підприємства і розробка превентивних заходів для попередження або зменшення ризиків діяльності;
- г) комплекс заходів із збалансованості інтересів підприємства.

12. Підходи до розуміння суті поняття безпеки підприємства не розглядають безпеку як:

- а) захист від несанкціонованого доступу до інформації;
- б) захист від загроз;
- в) залежність від гармонізації інтересів;
- г) гарантування збалансованої роботи.

Тема 2 МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

1. Цілі формування безпеки підприємства
2. Принципи безпеки підприємства
3. Система безпеки підприємства
4. Державне регулювання забезпечення безпеки підприємства
5. Світовий досвід забезпечення безпеки підприємства

Зростання мінливості зовнішнього середовища зумовлює негативний важко передбачуваний вплив на діяльність підприємств. За таких обставин побудова системи управління підприємством має бути гнучкою в напрямі швидкого та легкого пристосування до нових викликів господарювання. Розвиток такої системи управління має ґрунтуватися на інтегруванні усіх складових безпечної роботи підприємства, тому **головна мета безпеки підприємства** це – формування системи гарантування безпеки, тобто налагодження його стабільної роботи із забезпеченням певного достатнього рівня ефективності функціонування.

Зазначене гарантування передбачає:

1. сприяння досягненню мети підприємства;
2. забезпечення ефективного використання ресурсів;
3. запобігання руйнівному впливові зовнішнього **середовища**;
4. забезпечення фінансової стійкості й платоспроможності;
5. підтримку належного використання інформації;
6. охорону комерційної таємниці;
7. охорону персоналу, майна і капіталу підприємства [24].

Необхідність формування системи управління економічною безпекою промислових підприємств зумовлена такими чинниками як:

1. постійна взаємодія підприємств з факторами зовнішнього середовища як основного джерела загроз, що можуть спричинити дестабілізувальний вплив на їх діяльність;
2. наявність слабких місць у діяльності підприємств і можливість розробки заходів щодо їх своєчасного усунення;
3. ситуація, за якої управління безпекою є головним резервом оптимізації основних виробничих процесів виготовлення промислової продукції;
4. вимоги ринкової економіки до забезпечення безпеки як фактора сталого розвитку підприємств та забезпечення їх конкурентоспроможності [25, С. 140].

Формування безпеки підприємства можна подати є вигляді досягнення таких видів цілей:

1. *ринкові цілі*: забезпечення зростаючих обсягів реалізації в натуральному і вартісному вираженні, зайняття бажаного місця на ринку, зростання кількості клієнтів, підписання довгострокових договорів на постачання продукції, формування передумов швидкого корегування маркетингової стратегії;
2. *виробничі цілі*: оптимізація обсягу виробництва товарів, зниження її собівартості продукції, забезпечення постійного зростання якісних характеристик продукції, завоювання лідерських позицій в технологічному рівні продукції, що виготовляється;
3. *фінансові цілі*: забезпечення високої фінансової ефективності роботи, фінансової стійкості та незалежності підприємства, критеріями яких є прибуток, рентабельність, фінансова стійкість, приріст власності тощо;
4. *соціальні цілі*: досягнення високого рівня кваліфікації персоналу та його інтелектуального потенціалу, ефективна організація безпеки персоналу підприємства, його капіталу та майна, а також комерційних інтересів. Їх критеріями можна вважати рівень життя працівників, заробітну плату, соціальний захист та інше [26, С. 45].

Склад і структура системи безпеки підприємства залежать від виду його діяльності, організаційно-правової форми власності, масштабів діяльності, ступеня використання нових технологій. Тобто під час побудови системи безпеки на підприємстві потрібно враховувати специфіку його діяльності та загрози його нормальному функціонуванню і розвитку [27].

Формування системи безпеки підприємства має здійснюватися на основі дотримання принципів, перелік яких охоплює створення системи безпеки підприємства, здатної протидіяти негативним факторам і забезпечити його стабільне функціонування і сталий розвиток (табл. 2.1).

Таблиця 2.1 – Основні принципи безпеки підприємства [28, С. 11–12]

Принципи	Зміст
1	2
Законності	Передбачає ведення господарської діяльності підприємством виключно в рамках законодавства із використанням лише правових методів і засобів ведення бізнесу
Прав і свобод громадян	Дотримання прав і свобод працівників підприємства, сторонніх громадян є першочерговими у роботі підприємства. Порушення або обмеження прав і свобод громадян, які чітко закріплені у Конституції України є незаконним та може створювати передумови для виникнення загроз економічній безпеці підприємств.
Централізованого керівництва	Формування, підтримання та модифікація системи економічної безпеки підприємства належить до повноважень керівника підприємства, який розподіляє завдання штатним керівникам та отримує від них інформацію стосовно поточного стану економічної безпеки на підприємстві

Продовження таблиці 2.1

1	2
Комплексного застосування ресурсів та коштів	Врегулює систему заходів щодо використання усіх видів ресурсів на підприємстві у випадки необхідної протидії небезпекам та загрозам економічній безпеці підприємства на основі попередньо розроблених процедур та планів
Своєчасності	Система економічної безпеки на підприємстві має бути побудована таким чином, щоб вона дозволяла негайно реагувати на виникаючі небезпеки, загрози і ризики. Побудова такої система має ґрунтуватися на розробці предиктивних, попереджувальних та профілактичних заходів з метою попередження та унеможливлення негативних подій та процесів
Координації та взаємодії з органами влади та керівництва	Економічна безпека підприємства, з одного боку, має базуватися на основі співпраці структурних підрозділів підприємства, а з іншого боку – на основі співпраці з органами місцевого самоврядування та державними органами
Удосконалення	Науково-технічний прогрес у сфері розробок технічних засобів забезпечення економічної безпеки підприємства створює можливості постійного удосконалення засобів реагування на можливі загрози
Безперервності	Формування ефективної системи економічної безпеки підприємства є постійним, безперервним та скурпульозним процесом, як відповідь на перманентний характер небезпек та загроз
Економічної доцільності і обґрунтованості	Сукупність витрат, понесених внаслідок формування системи економічної безпеки на підприємстві, не має бути вищою за можливі втрати від настання збитків від потенційних чи реальних небезпек, загроз чи ризиків. Сукупність витрат має відповідати фінансовим можливостям підприємства і здійснюватися у першочергових напрямках виникнення можливих ризиків
Стабільного зростання вартості підприємства	Розробка системи економічної безпеки на підприємстві має на меті забезпечення передумов для його ефективного функціонування та зростання вартості підприємства в майбутньому

Дотримання цих принципів сприятиме підвищенню ефективності роботи системи управління економічною безпекою.

З огляду на зазначені методологічні положення формування безпеки підприємства, систему безпеки підприємства можна подати графічно (рис. 2.1).

Побудова напрямів безпеки підприємства здійснюється з огляду на такі базові **орієнтири** [30, С. 330]:

- 1) усі прийняті управлінські рішення з розробки системи безпеки підприємства мають чітко відповідати чинному законодавству;
- 2) елементи системи управління безпекою підприємства мають бути взаємопов'язані та узгоджені;

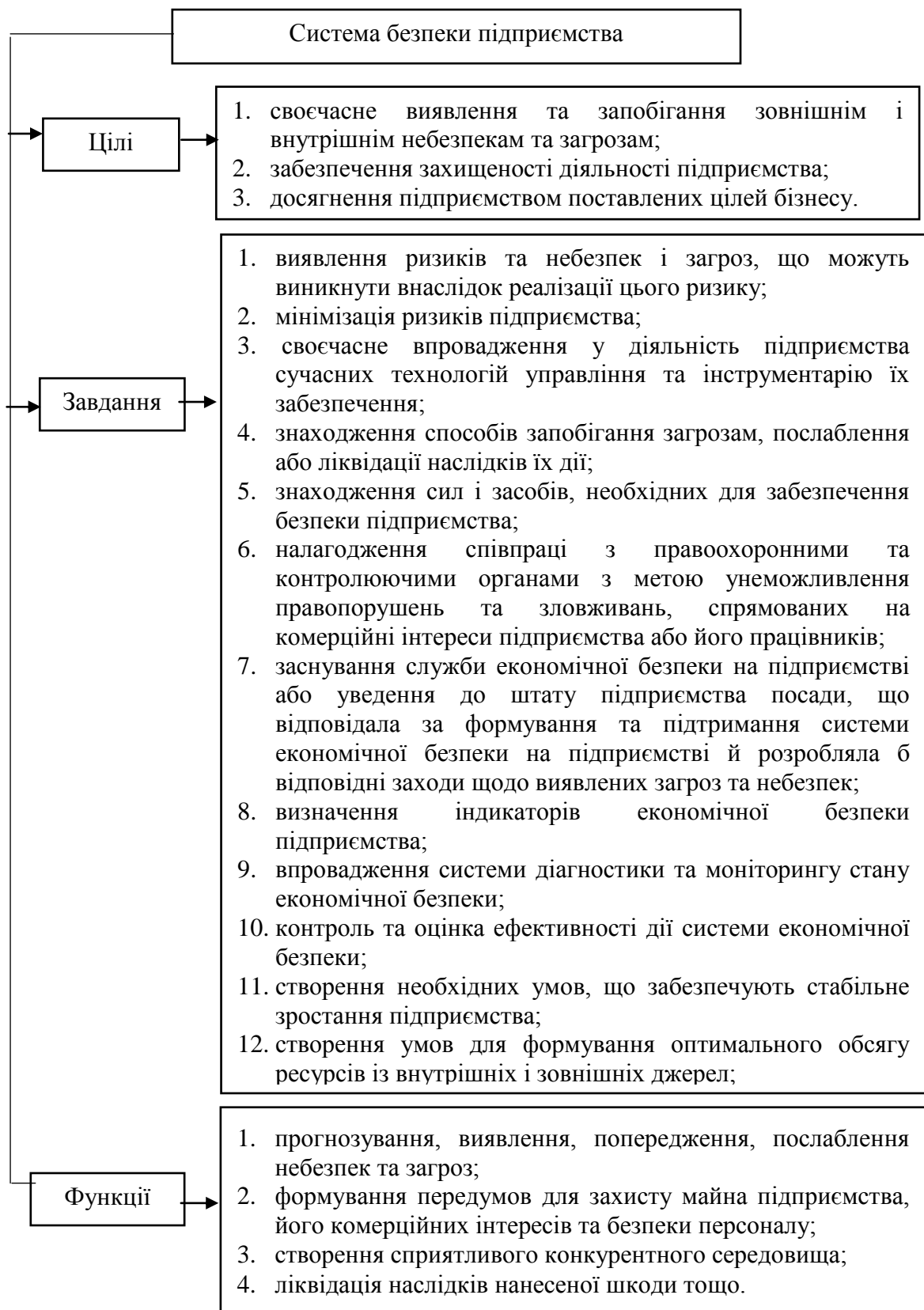

Рисунок 2.1 – Система безпеки підприємства [29]

- 3) витрати на заходи з ліквідації, нейтралізації або мінімізації загроз інтересам підприємства мають бути меншими, ніж можливі збитки від їх реалізації;

- 4) витрати на попередження та/або подолання загроз мають бути адекватними за їх рівнем та обсягом;
- 5) всі заходи безпеки потрібно проводити з використанням сучасних досягнень науки і техніки, надавати надійний захист на певних рівнях безпеки;
- 6) вирішення питань безпеки із залученням усіх суб'єктів і активів підприємства;
- 7) забезпечення збалансованості інтересів підприємства, окремих його підрозділів, персоналу (принцип збалансованості);
- 8) процес управління безпекою підприємства має проходити безперервно;
- 9) здійснення постійного системного моніторингу зовнішнього середовища підприємства з метою своєчасного виявлення та ідентифікації загроз інтересам підприємства;
- 10) реалізація активних дій і заходів захисту інтересів підприємства з використанням нестандартних форм і способів захисту;
- 11) система управління безпекою підприємства має бути органічно інтегрована в загальну систему менеджменту підприємства;
- 12) всі прийняті управлінські рішення не мають суперечити загальній стратегії економічного розвитку підприємства;
- 13) система управління безпекою має забезпечувати швидку реакцію підприємства на появу реальних і потенційних загроз та своєчасне прийняття відповідних управлінських рішень;
- 14) кожне управлінське рішення в сфері безпеки має розроблятися в декількох альтернативних варіантах, враховуючи певні критерії;
- 15) розроблені або прийняті управлінські рішення мають швидко коригуватися, якщо цього потребують зміни зовнішнього або внутрішнього середовища підприємства;
- 16) здатність системи безпеки підприємства до розвитку та вдосконалення;
- 17) має бути розроблена дієва і ефективна система стимулів та відповідальності посадових осіб за стан безпеки підприємства.

Розкриття широти напрямів діяльності підприємства, що охоплюють питання його безпеки, необхідно розглядати з урахуванням розвитку державного регулювання. Державне регулювання діяльності суб'єкта господарювання (підприємства) – це діяльність органів державної влади, спрямована на забезпечення рівноправ'я усіх суб'єктів господарювання відносно господарського порядку та захисту, яку здійснюють на основі використання різних законодавчо визначених засобів впливу [31, С. 13].

Серед основних суб'єктів державного регулювання безпеки діяльності підприємств є: Президент України, Верховна Рада України,

Кабінет Міністрів України, Міністерство фінансів України, Міністерство доходів та зборів України, Міністерство внутрішніх справ України, Служба безпеки України, Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Державна казначейська служба України, Антимонопольний комітет України, Державна фінансова інспекція України, Аудиторська палата України та інші установи.

Що стосується внутрішньої безпеки підприємства, то потрібно зазначити, що в багатьох організаціях існують служби внутрішнього аудиту, служби економічної безпеки підприємства. Вони можуть виконувати такі функції, як аналіз, контроль, моніторинг, координація різних підрозділів, прогнозування, силовий та інформаційний захист. Враховуючи актуальність забезпечення безпеки на всіх рівнях, Міністерство економічного розвитку і торгівлі України затвердило в Класифікаторі професій ДК 003:2010 посади: № 1229.7 – «Керівник (директор, начальник та ін.) підрозділу (служби, управління, департаменту та ін.) з безпеки (фінансово- економічної, інформаційної)»; № 2414.2 – «Професіонал з фінансово-економічної безпеки», «Аналітик з питань фінансово-економічної безпеки»; № 3411 – «Фахівець з фінансово-економічної безпеки». Однак, в Україні на сьогодні відсутні фундаментальні законодавчі розробки, що регулюють економічну безпеку підприємства [32, С. 88].

Значна кількість функціональних підрозділів на підприємстві створює ситуацію, коли на економічну безпеку підприємства впливає велика кількість різних пов'язаних факторів, відповідно не існує єдиного нормативно-правового акта, який би правильно та коректно міг регулювати питання, пов'язані із безпечним функціонуванням підприємства. Таким чином, різні напрями діяльності підприємства регулюються окремими засобами нормативно-правового впливу, проте спостерігається значний рівень законодавчого регулювання, починаючи із загальних напрямів державної політики і закінчуючи конкретними механізмами досягнення бажаного стану безпеки підприємства. Водночас завжди спостерігаються такі тенденції:

– в умовах ринку державний вплив, спрямований на забезпечення безпеки конкретного підприємства, можливий виключно за умови його державної форми власності. В інших випадках це суперечить самим принципам ринку та конкурентного середовища і само по собі несе загрозу безпеці інших підприємств;

– держава може впливати на суб'єкти господарювання виключно через стабілізаційні та стимулювальні заходи, поширювані на всю галузь. У такий спосіб досягається найбільший економічний і соціальний ефект. Крім того, галузевий підхід до державного управління економікою на сьогодні є найбільш ефективним з погляду оптимізації системи державних витрат;

– суб'єкти господарювання – резиденти завжди мають привілейоване становище відносно суб'єктів господарювання – нерезидентів, оскільки це відповідає базовим засадам національної безпеки [33, С. 7].

Сучасні засоби державного регулювання безпеки підприємств володіють як позитивними, так і негативними впливами на діяльність підприємств (табл. 2.2).

Таблиця 2.2 – Вплив державного регулювання підприємницької діяльності на економічну безпеку підприємств [34, С. 200–201]

Позитивний вплив		
<i>Форми державного регулювання</i>	<i>Наслідки державного регулювання</i>	<i>Вплив державного регулювання на економічну безпеку підприємств</i>
Використання різноманітних форм власності	Поява недержавного сектора в економіці	Можливість появи приватної ініціативи, підвищення зацікавленості в результатах діяльності підприємства
Формування і регулювання фінансового ринку	Поява мережі фінансових посередників	Збільшення кількості джерел інвестиційних ресурсів
Обмеження і регулювання рівня монополізму	Створення умов для конкурентної боротьби	Зниження загрози з боку підприємств-монополістів. Запобігання або ліквідація небажаних ринкових структур і небажаного поведіння ринкових агентів. Допомога одним групам економічних агентів за рахунок інших
Обмеження в імпорті товарів з метою захисту інтересів вітчизняного товаровиробника.	Створення умов для збуту продукції вітчизняних підприємств	Збільшення ємності ринку
Надання державних гарантій для залучення іноземних інвестицій	Збільшення притоку іноземних інвестицій	Збільшення кількості реалізованих інвестиційних проектів, підвищення організаційно-технічного рівня виробництва і конкурентоспроможності продукції, вихід підприємства на зовнішні ринки

Негативний вплив			
<i>Сфера регулювання</i>	<i>Негативні аспекти регулювання</i>	<i>Захисна реакція підприємств</i>	<i>Вплив захисних заходів на економічну безпеку підприємств</i>
Податкова сфера	Високі податкові ставки. Відсутність системи податкових пільг	Відсутність прагнення до збільшення прибутку. Приховування частки прибутку	Скорочення обсягів виробництва або його зупинення. Високий рівень витрат на виробництво. Відсутність власних інвестиційних ресурсів. Низький організаційно-технічний рівень виробництва. Низький рівень конкурентоспроможності продукції на зовнішніх ринках
Інноваційна сфера	Відсутність субсидій і дотацій підприємствам недержавного сектора	Відсутність технічних і управлінських нововведень	Низький організаційно-технічний рівень виробництва. Висока енергоємність виробництва. Низька продуктивність праці. Неefективний менеджмент
Інвестиційна сфера	Незначні гарантії іноземним інвесторам. Відсутність сприятливого інвестиційного клімату	Відмова від співробітництва з іноземними партнерами. Вивіз капіталу за кордон	Відсутність реальної можливості співробітництва з іноземними партнерами. Уповільнення динаміки розвитку
Інфраструктура підприємництва	Жорсткі обмеження діяльності	Відмова від послуг інфраструктури підприємництва	Зростання витрат і невисока якість робіт, що виконуються самостійно. Відсутність додаткових інвестицій через нерозвиненість фондового ринку

Важливе значення для покращення державного регулювання умов формування безпеки діяльності підприємств має вивчення закордонного досвіду в розрізі використання низки різноманітних засобів і механізмів, що можуть чинити істотних вплив на умови господарювання підприємства (табл. 2.3.).

Таблиця 2.3 – Світовий досвід забезпечення безпеки підприємства

Країна	Окремі заходи з формування безпеки підприємств	
	На макрорівні	На мікрорівні
1	2	3
США	<ul style="list-style-type: none"> - безпека підприємницької діяльності знаходиться в пріоритеті державної підтримки; - держава створила умови для того щоб більше 500 корпорацій на рівних умовах могли обмінюватися інформацією стосовно важливих питань економічної та національної безпеки; - існування чітких та жорстких процедур, стандартів та вимог до захисту комерційної таємниці та науково-технічних знань забезпечують захист конфіденційної інформації; - державні служби здійснюють мікроекономічну розвідку в інтересах американських корпорацій з метою ефективної боротьби з іноземними конкурентами; - діяльність спецслужб в окремих випадках формує високі конкурентні переваги для окремих корпорацій. 	<ul style="list-style-type: none"> - найбільшим попитом користуються програми профілактики і боротьби з економічними злочинами у взаємодії правоохоронних органів країни з державними та приватними установами охоронних і детективних бюро; - взаємодія правоохоронних органів країни з державними та приватними установами охоронних і детективних бюро дозволяє розробляти програми профілактики виникнення економічних загроз для підприємств; - прихильність менеджменту підприємств до безконфліктного вирішення проблем сприяє порозумінню в конфліктних ситуаціях; - на американських підприємствах існує чітка вимога того, що якщо фірма має місячний дохід понад 10 тис. доларів, а штат фірми перевищує три людини, то один із співробітників зобов'язаний займатися, крім усього іншого, питаннями безпеки; - перед початком виконання професійних обов'язків існує вимога стосовно необхідності проходження майбутніми працівниками служби безпеки 8-годинного тренінгу до початку виконання професійних обов'язків і 40-годинний тренінг протягом 9 перших днів роботи; - конфіденційна інформація розбивається на блоки, кожному блоку присвоюється свій код, а для кожного співробітника розробляється картка-припис з переліком тих кодів, з яких він може отримати інформацію, необхідну для нормального виконання його посадових обов'язків.
Франція	<ul style="list-style-type: none"> - забезпечення захисту торгових марок, виявлення фактів недобросовісної конкуренції та вживання 	<ul style="list-style-type: none"> - створення власних або приватних охоронних структур, залучення зовнішніх детективних агентств або спеціалізованих фірм дозволяють власникам бізнесу

Продовження таблиці 2.3

1	2	3
	<p>заходів безпеки в банківській сфері забезпечується за рахунок співпраці між державними органами та правоохоронцями;</p> <p>- забезпечення заходів у сфері охорони комп'ютерів та інформації регламентується низкою нормативно-правових актів, що регулюють умови обміну інформацією, механізми підключення та використання інформаційних систем та баз даних;</p> <p>- унеможливлення використання промислового шпигунства на французьких підприємствах від іноземних зацікавлених осіб забезпечується за рахунок використання спеціального обладнання;</p>	<p>формувані умови безпечної роботи підприємств;</p> <p>- унеможливлення посягання на комерційні відомості підприємств у Франції забезпечується за рахунок залучення до роботи у приватних охоронних та детективних агентствах виключно громадян Франції або ж Євросоюзу, що частково перешкоджає витоку важливої інформації;</p> <p>- перед прийняттям на роботу осіб перевіряють шляхом збирання інформації про родинні, неформальні, дружні та інші стосунки потенційних працівників. Після звільнення працівників забезпечується контроль, особливо тих які були залучені до використанні конфіденційної інформації;</p> <p>- особлива увага приділяється захисту масивів даних з метою убезпечення від неправомірного посягання шляхом постійного моніторингу інформаційної діяльності представниками служби безпеки на підприємстві;</p> <p>- особлива увага приділяється перевірці осіб, які мають можливість несанкціонованого доступу до інформації.</p>
<p>Німеччина</p>	<p>- створення національних служб для контролю за ситуацією на економічно важливих об'єктах країни;</p> <p>- формування законодавства щодо збереження та нерозголошення комерційної таємниці;</p> <p>- формування у населення бажання поінформувати відповідні органи про правопорушення і отримання відповідних грошових винагород за це;</p>	<p>- підтримання безпеки на підприємствах зокрема стосовно керівництва та працівників відбувається шляхом налагодження тісної співпраці підрозділів відповідальних за економічну безпеку із приватними охоронно-детективними агентствами, що виконують функції безпеки як щодо фірми, так і щодо її керівництва й окремих працівників і клієнтів;</p> <p>- підприємства також можуть скористатися послугами приватних агентств, що допомагають у збиранні інформації про правопорушення на фірмі як усередині, так і у зовнішньому середовищі;</p> <p>- в країні доступні до використання підприємствами послуги детективних фірм, які можуть здійснювати відслідковування поведінки спільних підприємств, закордонних учасників бізнесу стосовно дотримання ними норм права та комерційних інтересів підприємства;</p>

Продовження таблиці 2.3

1	2	3
Японія	<p>- функціонування об'єднання Торгово-промислової палати та Асоціації корпоративних керівників, що координують свої зусилля у сфері розробки заходів, спрямованих на забезпечення економічної безпеки бізнесу;</p> <p>- керівництво державою підтримує власні підприємства та захищає їх інтереси шляхом розробки дискримінаційних та стимуляційних заходів у відповідь на реакцію урядів з країн, підприємства яких співпрацюють з японськими, держава тісно впливає на діяльність транснаціональних компаній, зокрема тих, що базуються всередині країни;</p> <p>- економічна розвідка основана на ефективному розподілі ролей між великим числом організацій, орієнтованих на експорт;</p> <p>- держава забезпечує узгодження та координацію діяльності між усіма учасниками ринку.</p>	<p>- притаманний японській культурі патерналізм призвів до відсутності законів та покарань, які передбачають відповідальність за розголошення комерційної таємниці;</p> <p>- дотримання режиму секретності забезпечується за рахунок прийнятого на підприємствах кодексу поведінки службовців, контроль за виконанням якого відводиться кадровим відділам, що моніторять неухильне його виконання;</p> <p>- діяльність працівників чітко регламентована із встановленням чіткого переліку заборон, що можуть нашкодити економічній безпеці підприємства, зокрема це заборона передавати стороннім особам інформацію, що відображає комерційну таємницю; укладати договори, які можуть похитнути репутацію компанії або довіру до неї з боку клієнтів; влаштовуватися без дозволу керівництва на роботу за сумісництвом; вдаватися до корупційних діянь, наносити економічні втрати підприємству та ін.</p>

Необхідно зазначити, що практика забезпечення правових основ та державного регулювання безпечної діяльності підприємств в Україні та світі постійно перебуває в процесі зміни та модифікації, що пов'язано з різноманітними причинами: типами економічних систем, формами власності, структурою господарства, проте всюди існує низка проблем у формуванні безпеки підприємства.

Контрольні питання

1. Розкрийте зміст ринкових, виробничих, фінансових та соціальних цілей формування безпеки підприємства.

2. Поясніть зміст принципу централізованого керівництва у формуванні економічної безпеки підприємства.
3. Наведіть основні завдання системи економічної безпеки підприємства.
4. Поясніть, яким чином податкова сфера може чинити позитивний і негативний вплив на економічну безпеку підприємства.
5. Наведіть приклади позитивного використання засобів державного регулювання економічної безпеки підприємств в різних країнах світу.

Тести

1. До соціальних цілей безпеки підприємства не відноситься:
 - а) досягнення високого рівня кваліфікації персоналу;
 - б) розробка заходів, спрямованих на формування безпечних умов роботи персоналу;
 - в) підтримання стабільності діяльності підприємства на ринку шляхом поступового зростання обсягів реалізації, асортименту товарів та частки ринку з часом;
 - г) підвищення інтелектуального потенціалу підприємства.

2. Принцип законності формування безпеки підприємства передбачає:
 - а) забезпеченню безпеки підприємства виключно в правовому полі на основі положень законодавства із застосуванням тільки дозволених законом методів і засобів;
 - б) здійснення діяльності з протидії загрозам і ризикам на основі розроблених в організації оперативних планів із залученням всіх наявних на підприємстві ресурсів;
 - в) організацію постійної і безперервної роботи, оскільки небезпеки й загрози носять перманентний характер;
 - г) здійснення робіт із забезпечення безпеки підприємства на основі тісної взаємодії й координації штатного підрозділу безпеки з іншими структурними підрозділами свого підприємства, а також з органами державного управління, МВС, СБУ.

3. Прийняття окремих нормативно-правових актів на користь окремих осіб чи структур, в порушення прав та/ або інтересів інших підприємств або цілої галузі є:
 - а) недоліком нормативно-правового поля;
 - б) функцією служби безпеки такого підприємства;
 - в) елементом політики державного стимулювання підприємництва;
 - г) результатом своєчасного попередження та/або ефективного подолання негативного впливу загроз.

4. Вагомим засобом забезпечення безпеки підприємства в США є:

- а) стимулювання НДДКР;
- б) захист прав працівників;
- в) податкові знижки;
- г) про безпечну діяльність підприємства дбають самостійно.

5. Ринковими цілями формування безпеки підприємства можна вважати цілі окрім

- а) забезпечення розширення ринків збуту;
- б) забезпечення високої фінансової ефективності роботи;
- в) збільшення реалізації обсягів продукції;
- г) зміна пропорцій, пріоритетів у товарній політиці;

6. Правове регулювання сфери підприємництва регулює:

- а) свободу конкуренції між підприємцями, зокрема й захист і їх самих, і споживачів від будь-яких проявів монополізму та недобросовісної конкуренції;
- б) послідовність, безперервність, нарахування та відповідність доходів і витрат;
- в) дотримання норм щодо сплати податків і зборів (обов'язкових платежів), визначених на підставі достовірних даних про об'єкти оподаткування за звітний період, та встановлення відповідальності платників податків за порушення податкового законодавства;
- г) нарощування виробничого потенціалу, забезпечення потреб внутрішнього та зовнішнього ринку у промисловій продукції.

7. Загальна кількість моделей економічної безпеки становить:

- а) 2;
- б) 5;
- в) 3;
- г) 7.

8. Побудова моделі економічної безпеки підприємства побудована на основі критерію:

- а) оптимальності;
- б) гнучкості;
- в) дієвості,
- г) усвідомленість.

9. Індустріальна модель економічної безпеки підприємства передбачає:

- а) застосування комплексу заходів економічної політики, які забезпечують економічну безпеку і орієнтовані на підйом інвестиційної активності та економічне зростання, на підвищення конкурентоспроможності та інтеграцію вітчизняної економіки в інформаційне суспільство;
- б) обмеження негативного впливу світових індустріальних центрів, які ведуть агресивну експансіоністську політику відносно підприємств-конкурентів в галузі;

в) має на меті забезпечення ефективного використання технічних засобів, відповідності корпоративних технологій сучасним світовим аналогам та реалізацію інновацій на підприємстві;

г) базується на посиленні, відповідно до якого під впливом зростаючого соціального напруження влада змушена вживати адміністративних заходів з розподілу основних ресурсів, необхідних для життєзабезпечення, а також встановити з метою запобігання певним обставинам адміністративний контроль над монополізованими секторами економіки.

10. Метою робіт із забезпечення безпеки підприємницької діяльності є:

а) посилення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств на внутрішньому і зовнішньому ринку та формування раціональної галузевої структури економіки;

б) гарантування захищеності життєво важливих інтересів суб'єктів підприємницької діяльності від внутрішніх і зовнішніх загроз;

в) створення умов для стабільного та максимально ефективного функціонування підприємства і розвитку його потенціалу;

г) зниження рівня ризику підприємницької діяльності та забезпечення збереження майна, фінансових ресурсів підприємства; забезпечення належного рівня економічних та соціальних результатів.

11. Сукупність дії держави на захист економічної безпеки у Франції в зв'язку з її вступом до Європейського Союзу були спрямовані на:

а) забезпечення керівництва держави необхідною інформацією щодо можливих економічних загроз підприємствам;

б) захист майна підприємств, їх інтелектуальної власності, а також захист систем інформації та управління;

в) підвищення культури управління та макроекономічного регулювання;

г) гарантії прав громадян, економічна та соціальна справедливість для працівників підприємств.

12. Принцип економічної доцільності і обґрунтованості формування безпеки підприємства передбачає

а) вартість фінансових витрат на забезпечення економічної безпеки підприємства не має перевищувати рівня реальних і потенційних небезпек, загроз і ризиків, а також рівня фінансових можливостей підприємства, інакше губиться економічний зміст таких витрат;

б) регламентування здійснення діяльності з протидії загрозам і ризикам на основі розроблених в організації оперативних планів із залученням всіх наявних на підприємстві ресурсів;

в) зосередження економічних активів підприємства безпосередньо у керівника організації (власника), який ставить завдання керівникові штатного підрозділу безпеки своєчасно та повно обґрунтовувати сукупність їх витрачання та поповнення;

г) побудову системи безпеки організації на основі постійної і безперервної роботи над вдосконаленням захисту його економічних інтересів.

Тема № 3 КАДРОВА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА

1. Суть кадрової безпеки підприємства
2. Суб'єкт та об'єкт кадрової безпеки підприємства
3. Структура кадрової безпеки підприємства
4. Функції кадрової безпеки підприємства
5. Показники оцінювання кадрової безпеки підприємства

Активний розвиток підприємства в динамічних умовах ринкової економіки має ґрунтуватися на забезпеченні ефективної системи кадрової безпеки. Домінуюча роль кадрової безпеки підприємства пояснюється важливістю працівника як ланки, здатної об'єднати та привести в дію усі інші елементи системи безпеки підприємства. Зростаюче значення кадрової безпеки на сучасних підприємствах пояснюється тотальною гуманізацією праці, що була сформована усталенням демократичних настроїв в значній частині країн.

Додатковим аспектом на підкреслення важливості кадрової безпеки підприємства є притаманний йому високий динамізм розвитку. Саме лібералізація ринку праці та зміна розуміння ролі працівника на підприємстві свідчить про значне підвищення ролі управління персоналом в управлінні організацією через наростаючі процеси ускладнення праці, підвищення ролі творчості та самовираження. Саме забезпеченість підприємства кадрами, їх якість та структура впливають на всі аспекти його діяльності, а також прямо чинять вплив на стан безпеки функціонування підприємства.

Важливе значення у підвищенні важливості праці людини має її виключне право на працю, що може бути використане як стан та якість реалізації у сфері діяльності підприємства. Реалізація таких можливостей може бути здійснена на основі ряду невичерпних та всеосяжних характеристик людських ресурсів:

1. люди наділені інтелектом, а отже їх реакція на зовнішній вплив (управління) – емоційно-осмислена, а не механічна;
2. процеси взаємодії між суб'єктами управління і людьми є двосторонніми;
3. завдяки володінню інтелектом люди здатні до постійного самовдосконалення і розвитку, що є найбільш важливим та довгостроковим джерелом підвищення ефективності будь-якого суспільства чи окремої організації;
4. люди вибирають певний вид діяльності (виробничої чи невиробничої, розумової чи фізичної) свідомо, встановлюючи перед собою певні цілі;

5. на сучасному етапі розвитку людина здатна створювати на базі нелімітованих ресурсів (інформація і знання) нові продукти [35, С. 44].

Означена широта характеристик персоналу та його можливостей потребує формування дієвих методів та механізмів управління діяльністю працівників як основи забезпечення кадрової безпеки підприємства.

Відповідно до окресленої важливості та визначених умов формування **кадрову безпеку підприємства** пропонуємо тлумачити як активне функціонування господарської системи, що відбувається за умов її захищеності та можливості уникати або протистояти загрозам чи викликам, пов'язаним із персоналом та його продуктивною роботою на користь підприємства.

Зростання ролі кадрової безпеки потребує визначення її суб'єкта та об'єкта. Відповідно суб'єкти кадрової безпеки поділяються на внутрішніх та зовнішніх.

Внутрішнім суб'єктом кадрової безпеки виступає персонал підприємства – шляхом прямого або ж опосередкованого впливу на дії адміністрації підприємства, кадрові та інші служби, представників трудового колективу, зовнішні структури тощо.

До **зовнішніх суб'єктів кадрової безпеки** доцільно відносити рекрутингові агентства, державні служби зайнятості, органи статистики, НДІ, органи влади різних рівнів, компанії, що надають послуги аутсорсингу тощо, які здатні чинити вплив на кадрову безпеку, забезпечувати умови її формування, удосконалення шляхом збору і аналізу необхідної інформації, отримання нових даних щодо способів організації роботи з персоналом або ж брати на себе функції управління ним [36, С. 184-185].

Сукупність негативних внутрішніх ризиків підприємства та загроз, пов'язаних з діяльністю персоналу доцільно вважати **об'єктом кадрової безпеки**. Оскільки об'єктів кадрової безпеки є необмежена кількість, пропонуємо їх взаємодію подати у вигляді табл. 3.1.

Сукупність об'єктів кадрової безпеки постійно зростає, що висуває вимоги до її зовнішніх та внутрішніх суб'єктів постійного формування нормативної регламентної та процесуальної основи діяльності. Для забезпечення таких вимог важливого значення набувають реалізація завдань кадрової безпеки підприємства, зокрема:

1. виявлення загроз, що полягають у неправильній оцінці рівня складності робіт, стану технічного забезпечення робочих місць та професійних вмінь і навичок персоналу;
2. формування колективу із врахуванням професійно-кваліфікаційних характеристик, соціальних ролей та демографічних показників;
3. оптимізація рівня завантаження працівників;

4. обмеження ризиків прийняття персоналу ще на стадії навчання або підвищення кваліфікації;
5. ідентифікація та нейтралізація загроз в системі мотивації праці;

Таблиця 3.1 – Взаємодія елементів кадрової безпеки [37]

Об'єкти кадрової безпеки	Суб'єкти кадрової безпеки	
	Зовнішні	Внутрішні
Акціонери, керівники, партнери, штатний і позаштатний персонал, що володіє інформацією, яка не підлягає розголошенню або є комерційною таємницею;	Органи державної влади, правоохоронні органи, служби безпеки інших суб'єктів господарської діяльності, недержавні структури із забезпечення безпеки, особи, які не мають ділових відносин з банківською інституцією;	Служба безпеки підприємства, кадрова служба, юридичний відділ, структурні підрозділи, персонал підприємства
Фінансові ресурси, що знаходяться в розпорядженні персоналу банківської інституції та підпадають під можливість привласнення, розтрати й навмисні фінансові махінації;		
Технічні засоби та програмне забезпечення, що використовується співробітниками в процесі виконання їхніх посадових обов'язків, якому може бути завдано шкоди власним персоналом навмисно або ненавмисно;		
Об'єкти авторського права, об'єкти суміжних прав, об'єкти науково-технічної інформації, об'єкти банківської власності, засоби індивідуалізації, ноу-хау, що можуть стати об'єктами привласнення, розкрадання, махінацій, промислового шпіонажу і корпоративної розвідки, та навіть знищення власним персоналом;		
Об'єкти авторського права, об'єкти суміжних прав, об'єкти науково-технічної інформації, об'єкти банківської власності, засоби індивідуалізації, ноу-хау, що можуть стати об'єктами привласнення, розкрадання, махінацій, промислового шпіонажу і корпоративної розвідки, та навіть знищення власним персоналом		
Захищена інформація, інформаційні ресурси обмеженого використання та вільно розповсюджені інформаційні ресурси, які є об'єктом захисту від несанкціонованого вилучення, збору й передачі третій, зацікавленій стороні, втрати, викривлення в інтересах зловмисника, розголошення, що завдає шкоди інтересам та репутації банку		

- б. виявлення причин плинності кадрів та усунення спричинених негативних наслідків з подальшою розробкою заходів мінімізації такої плинності;

7. виявлення та передбачення змін зовнішнього середовища підприємства, що можуть провокувати негативний вплив на персонал підприємства;
8. вчасне обмеження негативних соціальних наслідків та грошових втрат через внутрішні конфлікти, некваліфіковану роботу, байдуже ставлення або свідоме пошкодження майна підприємства працівниками;
9. забезпечення фізичної безпеки персоналу;
10. визначення параметрів для оцінення персоналу, зокрема рівня його безпеки [38, С. 45].

Вивчення суті суб'єктів та об'єктів кадрової безпеки дозволяє виявити сукупність загроз безпечній діяльності підприємства.

Виникнення загроз системі кадрової безпеки підприємства формується під впливом зовнішніх та внутрішніх небезпек.

Факторами, що спричиняють виникнення **внутрішньої небезпеки** є:

1. невідповідність кваліфікації співробітників обійнятій посаді (небезпека, що спричиняє збитки);
2. недостатній стан професійної підготованості працівників (проблема, вирішити яку зобов'язані кадровики);
3. система навчання нових працівників відсутня як явище, наставництво не забезпечується на підприємстві, набуття нових навичок відбувається поодинокими випадками шляхом консультації з іншими працівниками,
4. система управління персоналом знаходиться на примітивному обліковому рівні і не передбачає заходів стосовно розвитку персоналу, набуття нових навичок, кар'єрного просування та ін.;
5. неефективна або взагалі відсутня система мотивації праці, що полягає у ігноруванні досягнених працівниками результатів праці та відповідного їх винагородження або організаційного сприяння покращенню умов для їх досягнення;
6. достатність кваліфікованих працівників у державі дозволяє підприємствам наймати на прості операції високопрофесійний персонал, незадоволеність умовами праці якого створює ризики;
7. відсутність творчих елементів у роботі;
8. нецільове використання кваліфікованих співробітників;
9. працівники, орієнтовані на вирішення внутрішніх тактичних завдань;
10. ігнорування працівниками цілей та інтересів роботи підрозділу на користь власних бажань;
11. відсутність або слабкість корпоративної політики;
12. низький рівень перевірок кандидатів на зайняття вакантних посад.

Поряд із зазначеними внутрішніми небезпеками до **зовнішніх небезпек кадрової безпеки підприємства** варто віднести:

1. більш прийнятні умови праці у конкурентів (вища оплата праці, зручний графік роботи, комфортні умови праці, вигідне географічне розташування);
2. активність конкурентів у сфері переманювання висококваліфікованих працівників;
3. можливість здійснення стосовно працівників підкупу, шантажу, вимагань та ін.;
4. втягування їх у різні види залежності;
5. коливання ринку праці (зростання/зменшення попиту на різні професії);
6. співвідношення інфляції та заробітної плати [39, С. 175].

Безумовно, такий перелік є невичерпним і постійно модифікується, проте можливості негативного впливу продовжують зберігатися.

Водночас відзначимо, що особи (персонал, претенденти, відвідувачі) можуть одночасно виступати як суб'єктом, так і об'єктом загроз. Важливо зазначити, що люди можуть формувати загрози діяльності підприємству через ряд об'єктивних причин [40, С. 38-39]:

1. ідеологічного характеру – помилкові соціальні ціннісні орієнтири власників і топ-менеджерів конкретної організації, що примушують ігнорувати необхідність реалізації соціально орієнтованої кадрової стратегії;
2. політичного характеру – конкретні помилки, допущені під час розробки і в процесі реалізації кадрової стратегії;
3. соціально-економічного характеру – рівень основної і додаткової оплати праці, а також соціальної підтримки, який не задовольняє співробітників;
4. психологічного характеру – особисті проблеми співробітника, відсутність антистресової підтримки з боку працедавця або необхідних особових якостей безпосереднього керівника;
5. морального характеру – початкова відсутність у працівника необхідних морально-етичних якостей або його «зустрічна реакція» на непорядне відношення з боку працедавця;
6. національного характеру – національний трудовий менталітет українців, особливості якого визначають вірогідність реалізації багатьох погроз кадровій безпеці (від несанкціонованих керівником ризикованих інновацій до дрібних розкрадань його майна, що виправдовуються бажанням відновити «соціальну справедливість»);
7. природного характеру – різкі зміни погодних умов, які роблять негативний вплив на самопочуття працівника, отже, на його працездатність і на загальний психологічний стан;
8. техногенного характеру.

Складність поняття кадрової безпеки пояснюється його поєднанням теоретичних положень економічної теорії, менеджменту, теорії управління персоналом, економіки праці, соціології та політології та дозволяє

виділити ряд його структурних функціональними елементами (табл. 3.2.) [41, С. 184-185].

Таблиця 3.2 – Структура кадрової безпеки підприємства

Підсистеми	Елементи	Функціональне спрямування
1	2	3
Безпека життєдіяльності	Безпека здоров'я	Діагностування, аналіз, контроль, розробка заходів щодо попередження, недопущення, зменшення впливу ризиків внутрішнього та зовнішнього середовища, які можуть негативно вплинути на складові здоров'я персоналу (фізичного – пошкодження організму; психічного – порушення психічних процесів; духовного – розлади свідомості; соціального – соціальна розбалансованість, відчуженість тощо), а також прогнозування їх впливу в майбутньому;
	Безпека праці	Розробка, реалізація, контроль заходів безпеки діяльності, а також формування відповідних умов праці, правил, принципів, методів їх дотримання з урахуванням найкращої практики;
Соціально-мотиваційна безпека	Фінансово-соціальна безпека	Розробка основних положень та принципів оплати праці, контроль за їх дотриманням, прогнозування можливостей удосконалення відповідно до потреб, інтересів, цілей, мотивів і можливостей; розробка заходів щодо забезпечення соціального пакету для персоналу, участі у прибутках та акціонерному капіталі, отримання на пільгових умовах товарів підприємства, пільг та компенсацій, не пов'язаних зі стандартними умовами праці тощо, а також контроль їх виконання, прогнозування можливостей підтримки чи розширення; пенсійні гарантії; тощо;
	Кар'єрно-професійна безпека	Створення, забезпечення, регламентація, контроль та відслідковування умов професійного зростання персоналу шляхом запровадження різних форм навчання, атестації, гарантування кар'єрного просування персоналу, розробка відповідних програм, графіків; координація кар'єрного та професійного зростання; аналіз взаємозалежності професійних та кар'єрних параметрів;
	Психолого-кліматична безпека	Комплекс заходів щодо формування, підтримки та розвитку відносно стійких психологічних настроїв та типів поведінки, які формуються на основі психічного відображення умов життєдіяльності у процесі міжособистісної взаємодії членів трудового колективу (адаптації і соціалізації, умов праці і відпочинку, характеру праці, модальності, ієрархії цінностей та способу її донесення, форм протидії конфліктам, включеності у соціально-психологічний клімат підприємства, відношення до стилю керівництва та ін.)

Продовження таблиці 3.2

1	2	3
	Технологічна безпека	Планування, організація забезпечення, координація, контроль та аналіз технологічної забезпеченості персоналу необхідними для роботи технікою та технологіями, моніторинг можливостей їх удосконалення тощо;
	Адміністративно-процедурна безпека	Планування, контроль, організація, регламентація, прогнозування, координація процедур оцінення роботи персоналу (зовнішнього, внутрішнього оцінення і самооцінки), визначення їх потенціалу під час просування на підприємстві, недопущення ситуацій невідповідності претендента посаді, а також забезпечення чіткої послідовності етапів роботи з кадрами, їх забезпечення
Структурна безпека	Якісно-категоріальна безпека	Полягає у відслідковуванні, плануванні, координації і контролі оптимального співвідношення між категоріями персоналу (керівниками, спеціалістами, службовцями та робітниками) за якісними характеристиками персоналу (вік, стаж, стать тощо), пошуку напрямів вирівнювання структурних пропорцій;
	Інформаційно-комунікаційна безпека	Полягає у правильному плануванні, організації, координації, регламентації та контролі інформаційно-комунікаційних потоків, виборі та матеріальному забезпеченні належних каналів передачі інформації, її збереження, архівування, трансформації, подання, а також організації заходів щодо збереження інформації, яка є таємницею та ін.
	Інтелектуальна безпека	Полягає у здійсненні сукупності заходів, спрямованих на створення, відтворення, збереження і захист інтелектуального потенціалу, який формується (використовується, трансформується) зусиллями персоналу підприємства

Особливості кадрової безпеки можна подати через її функції, які визначають певні характеристики діяльності персоналу (табл. 3.3).

Кадрова безпека підприємства з практичного погляду на рівні підприємства має бути адекватно системно оцінена за допомогою кількісних і якісних показників. Суть такого оцінення має зводитися до виявлення:

1. показників кількісного і якісного складу персоналу підприємства та його динаміки (середньооблікова чисельність персоналу підприємства, динаміка її зміни; плинність кадрів; відтік кадрів; віковий, соціальний і кваліфікаційний склад персоналу);
2. показників ефективності використання персоналу підприємства (показники продуктивності та фондозабезпеченості праці та ін.);

Таблиця 3.3 – Функції кадрової безпеки в системі управління персоналом [42, С. 61]

Функції	Зміст робіт
Організаційні	<ol style="list-style-type: none"> 1. Формування та підтримка функціонування системи кадрової безпеки; 2. Налагодження взаємодії та спілкування між працівниками підприємства; 3. Розробка форм сповіщення персоналу підприємства про рішення керівництва, державне регулювання діяльності, зміни в роботі тощо;
Юридичні	<ol style="list-style-type: none"> 1. У разі виникнення судових спорів представництво інтересів працівників у судах; 2. Розробка контрактів з персоналом підприємства; 3. Участь у конфліктній комісії з вирішення трудових спорів;
Технічні	<ol style="list-style-type: none"> 1. Розробка програмного забезпечення для системи кадрової безпеки; 2. Консультації з технічних питань
Організація прийому і звільнення персоналу	<ol style="list-style-type: none"> 1. Оцінювання навичок майбутнього працівника шляхом проходження різного роду тестувань; 2. Дотримання нормативних вимог стосовно кваліфікації, стану здоров'я, віку та ін.; 3. Формування та ведення бази даних особистих справ персоналу;
Розвиток персоналу	<ol style="list-style-type: none"> 1. Розробка і реалізація програми тематичних персональних, командних тренінгів; 2. Ознайомлення працівників із новими або адаптованими видами шахрайських дій з боку постачальників, покупців, партнерів та інших контрагентів та способами їх розпізнавання; 3. Навчання керівників виявляти способи неправильного виконання робіт, саботажу, ухилення від виконання завдань та ін. з метою запобігання неправомірних діям підлеглих; 4. Налагодження процесів постійного розвитку персоналу шляхом участі у тренінгах, вебінарах, майстер-класах, лекціях, практичних завданнях, конгресах та ін.;
Забезпечення умов праці та ергономіки	<ol style="list-style-type: none"> 1. Формування ергономіки робочих місць відповідно до обґрунтованих бажань працівників за умови, якщо це дозволяє виробничий процес; 2. Комплексне тривале спостереження на психоемоційним станом працівників, можливе використання спеціальних методик, показників, залучення психолога, консалтингових фірм тощо; 3. Виявлення рівня адекватних навантажень на працівників, що дозволяє якісно виконувати поставлені завдання;
Забезпечення лояльності	<ol style="list-style-type: none"> 1. Регламентація часу та змісту телефонних розмов, блукання просторами інтернету та перерв на відпочинок; 2. Профілактика неетичної поведінки працівників, що може слугувати приводом для погіршення клімату в колективі (чутки, інтриги, привілеї, пільги, плітки); 3. Виявлення неприязно налаштованих працівників і розслідування дій щодо можливого шпигунства, крадіжок, псування ділової репутації підприємства

3. показників якості мотивації праці на підприємстві (відношення рівня заробітної плати співробітників підприємства до середньої по галузі, рівень заборгованості по заробітній платі);
4. показників рівня лояльності персоналу (використання влади, фінансові махінації, розголошення комерційної таємниці, відносини в колективі, рівень соціально-психологічного клімату в колективі);
5. показників ефективності прийнятих заходів щодо забезпечення кадрової безпеки, що розраховуються на основі карти розрахунку ефективності прийнятих заходів щодо попередження збитків [43, С. 267].

Таблиця 3.4 – Показники експрес-аналізу кадрової безпеки підприємства [44, С. 63]

Показник	Формула розрахунку	Коментар	Порогове значення
Коефіцієнт укомплектованості кадрами ($k_{у.к.}$)	$k_{у.к.} = \frac{Ч_{шт.}}{Ч_{факт.}}$ <p>де $Ч_{шт.}$ – чисельність працівників згідно зі штатним розписом, осіб; $Ч_{факт.}$ – фактична чисельність працюючих, осіб</p>	За $k_{у.к.} < 1$ існує додаткова потреба у персоналі. За $k_{у.к.} > 1$ є надлишок персоналу	1,00
Показник постійності	$K_{пост.} = \frac{Ч_{пост.}}{Ч_{сп.}}$ <p>де $К_{інт.}$ – чисельність постійних працівників, осіб; $К_{ср.}$ – середньоспискова чисельність працівників, осіб</p>	Чим вище цей показник, тим краще	1,00
Співвідношення темпів зростання заробітної плати та продуктивності праці	$\frac{ЗП}{ПП} = \frac{ТР_{зп}}{ТР_{пп}}$ <p>де $ТР_{зп}$ – темп зростання зарплати; $ТР_{пп}$ – темп зростання продуктивності праці</p>	Чим більше від порогового, тим краще	1,01
Коефіцієнт інтелектуального рівня та винахідництва	$k_{інт} = \frac{К_{інт.}}{К_{ср.}}$ <p>де $К_{інт.}$ – кількість інтелектуальних розробок протягом року; $К_{ср.}$ – середньогалузева кількість розробок за рік</p>	Чим більше, тим краще	1,00
Коефіцієнт плинності кадрів	$k_{пл} = \frac{К_{зв.}}{Ч_{сп.}}$ <p>де $К_{зв.}$ – кількість звільнених працівників, осіб</p>	Чим менше цей показник, тим ефективніша робота підприємства	*

* – Коефіцієнт не може дорівнювати нулю і для кожної галузі його межа різна

Проте складність та суб'єктивність обрахунків окремих з них доводить необхідність використання спрощених способів оцінювання кадрової безпеки підприємств (табл. 3.4).

Оскільки підприємства відрізняються за розмірами, сферами діяльності та особливостями функціонування, відповідно не існує єдиної

методики оцінювання кадрової безпеки підприємства через відсутність повної інформаційної бази дослідження.

Доцільно зазначити, що умови створення кадрової безпеки на підприємстві значною мірою визначаються особливостями характеру, моральних звичаїв, традицій того регіону де працює підприємство. До прикладу для трудової ментальності українців характерні риси:

1. переважання сімейних цінностей в системі пріоритетів людини, відповідно працівник відносить трудову діяльність до пріоритетів, що має менший рівень важливості, а отже і менший рівень вмотивованості до праці;
2. домінування емоцій і почуттів над професіоналізмом, що сприяє емоційній наповненості всіх виконуваних завдань;
3. для українців притаманна толерантність у трудових відносинах, що проявляється у повазі до колег, можливості в окремих випадках «закрити очі», у терплячості, поступливості, складності відмовити;
4. для працівників керівник виступає більш соціальним супротивником ніж партнер, що викликає неусвідомлене бажання певним чином нашкودити, репутаційно чи завдаючи матеріального або нематеріального збитку, тим самим забезпечуючи «відновлення соціальної справедливості»;
5. із прагнення до солідарності з колегами працівники можуть ігнорувати розроблені норми та правила стосовно змісту та якості виконуваних робіт на шкоду підприємству [45, С. 233];
6. в поглядах працівників домінує орієнтація на селянські ідеали, що проявляється у традиційності побуту, працьовитості, консерватизмі, злитті з природою, формуванні надії виключно на власні сили.

Відповідно до таких ментальних основ важливо в політиці забезпечення кадрової безпеки підприємства враховувати їх суть, зокрема мотиваційними стимулами, на яких має базуватися політика кадрової безпеки є [46, С. 871]:

1. формування довірливих стосунків між керівником та підлеглими на основі визначення спільної мети та цілей, що дозволяє створити підґрунтя для делегування повноважень та впевненості у якісному та вчасному виконанні поставлених завдань;
2. забезпечення розуміння та толерантного ставлення до працівників, які допустили помилки під час першого виконання завдань, за непередбачуваних обставин або у разі настання ситуації, що унеможливила якісне виконання робіт;
3. врахування індивідуальних особливостей працівників та надання їм таких робіт, що дозволить створити умови для суспільного визнання, розвитку креативного потенціалу, виявлення лідерських якостей;
4. розробка такої системи організації праці, за якої можливим є контроль співробітників за діяльністю колег, що дозволить своєчасно виявляти

вузькі місця в роботі та перспективи вдосконалення у виробничих процесах;

5. виявлення прогресивних працівників з нестандартним мисленням, креативними ідеями та раціоналізаторськими поглядами з метою підтримки їх ініціатив на користь діяльності підприємства та ін.

Відзначаючи широту кадрової безпеки підкреслимо множину її проявів за відповідних заходів забезпечення, проте усі вони, як і сама кадрова безпеки, мають базуватися на принципах об'єктивності, гласності, демократизму, науковості, ротації кадрів, балансування вікового чинника, поєднання інтересів підприємства, трудового колективу та особистості, поєднання вимогливості, контролю роботи працівників та поваги до них [47, С. 16].

Контрольні питання

1. Назвіть основних зовнішніх суб'єктів кадрової безпеки.
2. Виявіть ситуації, за яких персонал може становити небезпеку для стабільного функціонування підприємства через ряд об'єктивних причин.
3. Розкрийте зміст основних функцій кадрової безпеки в системі економічної безпеки підприємства.
4. Які основні проблеми можуть виникати під час кількісного та якісного оцінювання кадрової безпеки підприємства?
5. Виділіть найцікавіші ментальні риси трудової поведінки українців.

Тести

1. Структуру кадрової безпеки формують такі функціональні підсистеми:
 - а) безпека життєдіяльності, соціально-мотиваційна безпека, структурна безпека;
 - б) соціально-мотиваційна безпека, комунікаційна безпека, безпека праці;
 - в) безпека життєдіяльності, психолого-кліматична безпека, мотиваційна безпека;
 - г) безпека діяльності, структурна безпека, безпека праці;
2. До зовнішніх суб'єктів кадрової безпеки належать:
 - а) державні служби зайнятості, рекрутингові агентства, органи влади різних рівнів, НДІ, органи статистики;
 - б) консалтингові фірми, державні служби зайнятості, HR-менеджери підприємств;
 - в) рекрутингові агентства, агентства працевлаштування, сайти пошуку співробітників, шукачі роботи;
 - г) компанії, що надають послуги аутсорсингу, власники підприємства, кон'юнктура ринку праці.
3. Об'єктами кадрової безпеки не є:

- а) технічні засоби та програмне забезпечення, що використовується співробітниками;
- б) акціонери, керівники, партнери, штатний і позаштатний персонал;
- в) конфіденційна інформація, програмне забезпечення, бази даних;
- г) служба безпеки підприємства, кадрова служба, юридичний відділ.

4. Причинами, через які персонал перетворюється на реальну загрозу кадровій безпеці організації є:

- а) причини ідеологічного характеру, причини комунікаційного характеру, причини соціально-економічного характеру;
- б) причини психологічного характеру, причини морального характеру, причини національного характеру;
- в) причини природного характеру, причини техногенного характеру, причини освітнього характеру
- г) причини політичного характеру, причини природного характеру, релігійні погляди.

5. До основних принципів реалізації політики кадрової безпеки необхідно віднести:

- а) об'єктивність, гласність, поєднання вимогливості, контролю роботи працівників та поваги до них, доброзичливість;
- б) ротації кадрів, поєднання інтересів підприємства, трудового колективу та особистості, поєднання вимогливості, контролю роботи працівників та поваги до них, балансування вікового чинника;
- в) збереження і розвитку конкурентних переваг, демократизм, науковість, відтворення системи життєзабезпечення, балансування вікового чинника ;
- г) поєднання інтересів підприємства ротації кадрів, врахування економічних законів і законів мислення, гласність;

6. Відзначте, що з перерахованого не є характерною рисою трудової ментальності українців:

- а) розгляд власника підприємства як протилежної за соціальним статусом та доходами особи;
- б) ставлення до трудової діяльності як менш важливого пріоритету в житті людини;
- в) відданість традиціям та етноцентризму;
- г) розвинене відчуття колективізму і солідарності з колегами по роботі.

7. Ризики низької кваліфікації персоналу не спричиняються:

- а) перевантаженням працівників;
- б) відсутністю кваліфікованого персоналу;
- в) невідповідна кваліфікація персоналу;
- г) неякісний процес відбору персоналу.

8. Розроблення та реалізації заходів з метою зниження плинності кадрів та зменшення негативних наслідків, які обумовлені ним, належить до:

- а) принципів кадрової безпеки;
- б) завдань кадрової безпеки;
- в) напрямів забезпечення кадрової безпеки;
- г) механізму кадрової безпеки.

9. До методів забезпечення кадрової безпеки підприємства не належать:

- а) ринкові;
- б) економічні;
- в) адміністративні;
- г) соціально-психологічні.

10. Напрямки впливу персоналу на безпеку не передбачають:

- а) правильна організація і дисципліна праці;
- б) оптимальне число працюючих;
- в) формування організаційної структури;
- г) збереження комерційної таємниці.

11. Неефективна система відбору персоналу, недосконале складання трудових контрактів, помилки при підборі персоналу; низька кваліфікація менеджерів з підбору персоналу належать до

- а) ризиків відбору та наймання персоналу;
- б) ризиків кадрових програм і проектів;
- в) ризиків вивільнення персоналу;
- г) ризиків неефективного використання персоналу.

12. Технологічна складова соціально-мотиваційної підсистеми кадрової безпеки підприємства передбачає:

- а) створення, забезпечення, регламентацію, контроль та відслідковування умов професійного зростання персоналу шляхом запровадження різних форм навчання, атестації, гарантування кар'єрного просування персоналу;
- б) зменшення впливу ризиків внутрішнього та зовнішнього середовища, які можуть негативно вплинути на складові здоров'я персоналу та його психологічний стан;
- в) координацію, контроль та аналіз технологічної забезпеченості персоналу необхідними для роботи технікою та технологіями, моніторинг можливостей їх удосконалення тощо;
- г) розробку заходів щодо забезпечення соціального пакета для персоналу, участі у прибутках та акціонерному капіталі, отримання на пільгових умовах товарів підприємства, пільг та компенсацій, не пов'язаних зі стандартними умовами праці тощо.

Тема 4 ТЕХНІКО-ТЕХНОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМТВА

1. Суть техніко-технологічної безпеки підприємства
2. Ризики техніко-технологічної безпеки підприємства
3. Фактори впливу на техніко-технологічну безпеку підприємства
4. Показники оцінювання техніко-технологічної безпеки підприємства

Постійне динамічне зростання технічного рівня техніки та технологій в сучасній господарській діяльності набуває все більш важливого значення в процесі безпечного функціонування підприємств. Необхідність виробляти затребувану продукцію спонукає підприємства до пошуку та використання новітніх техніко-технологічних рішень як першооснови збільшення попиту на таку продукцію. Відповідно успішне функціонування підприємства визначається надійністю його техніко-технологічної безпеки.

Техніко-технологічна безпека підприємства є широкою категорією та може бути охарактеризована як стан найбільш ефективного використання техніко-технологічної бази підприємства з метою досягнення економічних та соціальних цілей розвитку в умовах конкуренції і господарського ризику. За таких умов поняття техніко-технологічної бази виробництва враховує можливі загрози та небезпеки, які виникають в процесі діяльності у зовнішньому та внутрішньому середовищі та передбачає досягнення під час експлуатації обладнання не лише економічних цілей (підвищення обсягів виробництва, зменшення собівартості продукції, зниження відсотку браку), а й соціальних (формування сприятливих умов для виконання працівниками виробничих завдань: ергономічні характеристики обладнання, оптимальні норми виробітку, виробнича дисципліна тощо) [48, С. 159].

Зосереджуючи увагу на стані техніко-технологічної бази підприємства через його забезпеченість засобами виробництва, техніко-технологічну базу підприємства можна охарактеризувати як фундаментальний набір спеціалізованих знарядь, предметів та способів праці, поєднання яких спрямоване на виготовлення продукції з використанням різноманітних технічних засобів та способів, що логічно поєднані у виробничі системи, які, переробляючи вхідні ресурси, створюють кінцевий продукт або послугу, виготовлення якого є метою підприємства [49, С. 459].

Оскільки жодне підприємство не може існувати без техніко-технологічної бази, яка є основою виробництва, встановлено, що основними **ознаками** технологічної безпеки підприємства є [50]:

1. застосування сучасного високотехнологічного обладнання, що забезпечує виготовлення продукції, яка користується попитом на ринку;
2. використання системи захисту матеріально-технічної бази підприємства від негативного впливу зовнішніх і внутрішніх загроз;
3. ефективне використання техніко-технологічних можливостей має забезпечувати виготовлення конкурентоспроможної продукції;
4. виготовлення та реалізації затребуваної продукції створює передумови для забезпечення сталого розвитку підприємства.

Наявність техніко-технологічної безпеки підприємства нерозривно пов'язана із загрозами технологічного характеру, які мають спільний об'єкт впливу – технологічний процес підприємства [51, С. 62]. Необхідність постійних глибоких технічних та технологічних перетворень потребує не лише капіталомістких заходів, але й врахування характерних рис наукомістких виробництв, які є основою техніко-технологічної безпеки підприємства. Серед таких **рис** варто виділити:

1. наявність матеріально-технічної бази та організаційних передумов для здійснення дослідно-конструкторської діяльності, зокрема колективів розробників та їх наукових шкіл;
2. дослідно-конструкторська діяльність інженерних працівників відбувається на сталій основі на прикладі конкретних об'єктів та передбачає залучення великої кількості розробників;
3. загальнодоступна та ефективна система підготовки висококваліфікованих кадрів;
4. ефективна система захисту прав інтелектуальної власності;
5. оперативне впровадження розробок, що забезпечують підвищену конкурентоспроможність;
6. висока динамічність виробництва;
7. державне стимулювання та підтримка на законодавчому та фінансовому рівнях;
8. активна та ефективна інвестиційно-інноваційна діяльність;
9. використання у виробництві передових технологій;
10. тривалий життєвий цикл багатьох виробів;
11. високі питомі витрати на НДДКР [52].

Відповідно налагодження та підтримання активного технологічного процесу супроводжується існуванням низки **ризиків**, що формують загрози техніко-технологічній безпеці підприємства:

1. поява в конкурентів нової технології виробництва з меншими витратами;
2. відсутність уваги до впровадження інновацій, заохочувальних заходів щодо винахідництва та раціоналізаторства з боку керівництва підприємства;
3. неефективність інноваційної діяльності підприємства;
4. відсутністю технологічних змін;
5. позапланові простої обладнання;
6. нераціональне використання виробничих потужностей [53, С. 32].

Техніко-технологічна безпека підприємства зазнає впливу ряду детермінованих та недетермінованих факторів, класифікація яких може відрізнятися, проте характерними їх поділ на зовнішні та внутрішні є очевидним (рис. 4.1).

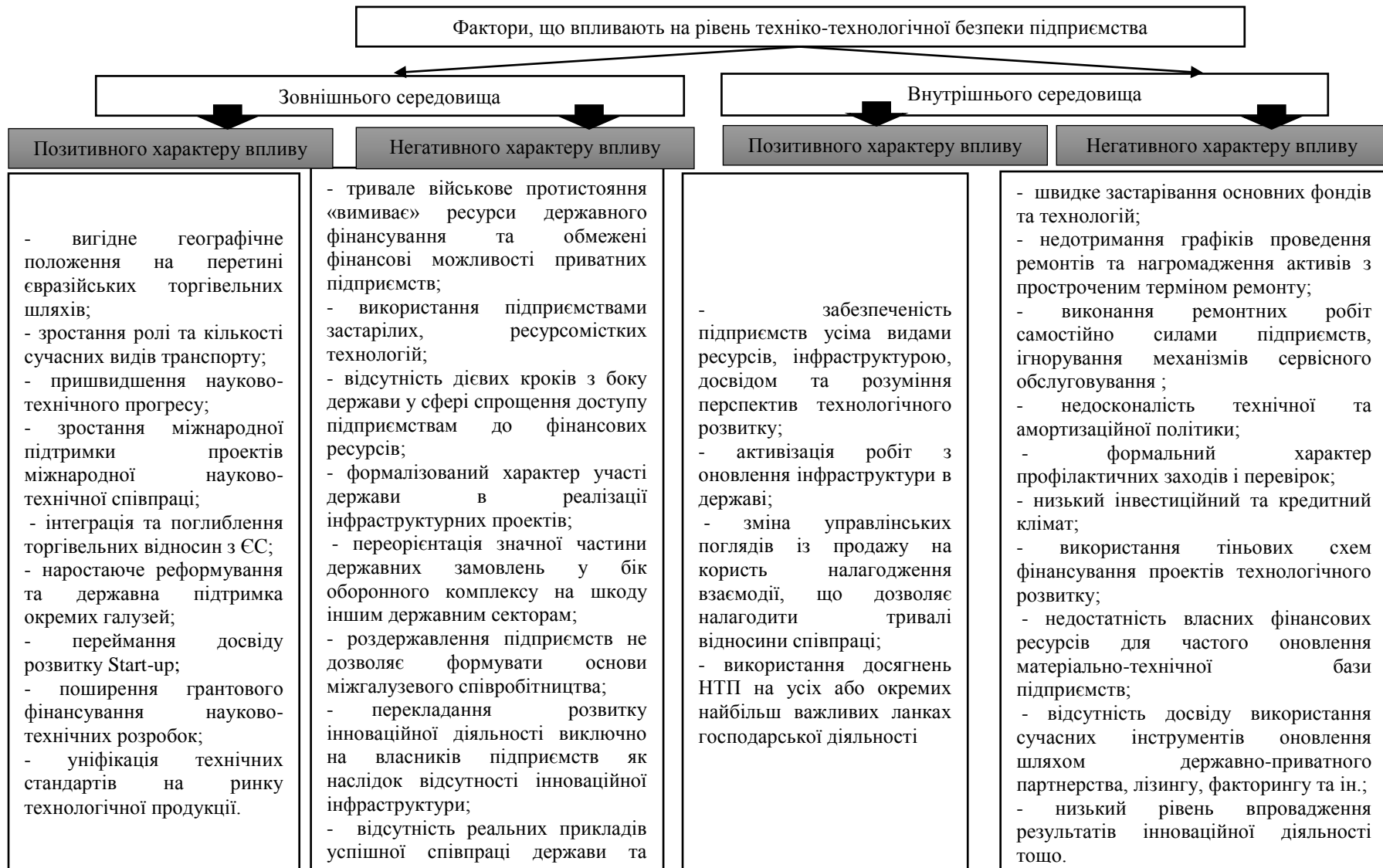

Рисунок 4.1 – Фактори, що впливають на рівень техніко-технологічної безпеки підприємств [54, С. 73]

Значна частина зазначених факторів носить виключно декларативний характер, оскільки способу їх виміру не існує або такі оцінки є достатньо суб'єктивними. З огляду на подані фактори можна відзначити реальне оцінювання кожного з них окремо без урахування побічної дії інших, проте важливо оцінювати їх одночасну дію. Виняткова важливість техніко-технологічної безпеки підприємства потребує оцінювання стану техніко-технологічної безпеки підприємства. Зазначимо, що склад **показників для оцінювання** має бути таким, що характеризував би одночасно технологічний потенціал і технологічну безпеку підприємства (звичайно з урахуванням економічних результатів їх діяльності):

1. рівень прогресивності технологій, що розраховується як відношення кількості використовуваних прогресивних сучасних технологій (на рівні кращих підприємств, що працюють на конкретному ринку) до загальної їх кількості на підприємстві;
2. рівень прогресивності продукції, що розраховується як відношення кількості найменувань вироблених нових прогресивних видів продукції (на рівні кращих зразків на конкретному ринку) до загальної їх кількості;
3. рівень технологічного потенціалу, що розраховується як частка технічних і технологічних рішень на рівні винаходів у загальній кількості нових рішень, використовуваних у виробничому процесі і т. д. [55, С. 9-10].

За умов обмеженості цифрової інформації для оцінювання техніко-технологічної безпеки підприємства необхідно детально розкрити процес охорони техніко-технологічної безпеки підприємства, який можна подати як здійснення кількох послідовних етапів [56, С. 113]:

1. аналіз ринку технологій стосовно виробництва продукції, аналогічної профілю цього підприємства чи організації-проектувальника (збирання та аналіз інформації щодо особливостей технологічних процесів на підприємствах, котрі виготовляють аналогічну продукцію; аналіз науково-технічної інформації стосовно нових розробок у даній галузі, а також технологій, спроможних здійснити інтервенцію на галузевий технологічний ринок);
2. аналіз конкретних технологічних процесів і пошук внутрішніх резервів поліпшення використовуваних технологій.
3. сукупність таких робіт:
 - 3.1 аналіз товарних ринків за профілем продукції, що виготовляється підприємством, та ринків товарів-замінників;
 - 3.2 оцінення перспектив розвитку ринків продукції підприємства;
 - 3.3 прогнозування можливої специфіки необхідних технологічних процесів для випуску конкурентоспроможних товарів.
4. розробка технологічної стратегії розвитку підприємства (виробника продукції), що має містити:

4.1 виявлення перспективних товарів з групи (номенклатури, асортименту), що виготовляється підприємством;

4.2 планування комплексу технологій для виробництва перспективних товарних позицій;

4.3 бюджетування технологічного розвитку підприємства на засаді оптимізації витрат за програмою технологічного розвитку, для вибору альтернатив, опрацювання власних розробок або придбання патентів і необхідного устаткування на ринку;

4.4 розробка загального плану технологічного розвитку підприємства (з відображенням у ньому вибору альтернативного варіанта технологічного розвитку строків та обсягів фінансування; відповідальних виконавців);

4.5 складання плану власних корпоративних НДДКР згідно з планом технологічного розвитку підприємства;

5. реалізація планів технологічного розвитку підприємства в процесі здійснення ним виробничо-господарської діяльності.

6. аналіз результатів практичної реалізації заходів щодо охорони техніко-технологічної складової економічної безпеки на підставі спеціальної карти розрахунків ефективності таких заходів [57, С. 84-85].

Таким чином, техніко-технологічна безпека підприємства забезпечується шляхом реакції підприємства на виникаючі внутрішні та зовнішні загрози в умовах формальної участі держави.

Контрольні питання

1. Виявіть ряд характерних рис наукомістких виробництв, що можуть перешкоджати економічній безпеці підприємства.
2. Проаналізуйте фактори позитивного характеру зовнішнього середовища, що впливають на техніко-технологічну безпеку підприємства та виявіть способи впливу на них.
3. Поясніть, чому показники оцінювання техніко-технологічної безпеки підприємства мають одночасно враховувати технологічний потенціал і технологічну безпеку підприємства
4. Встановіть найбільш небезпечні фактори зовнішнього та внутрішнього середовища, що впливають на техніко-технологічну безпеку підприємства
5. Розкрийте важливість розробки технологічної стратегії розвитку підприємства

Тести

1. Найбільш точним трактуванням техніко-технологічної безпеки можна вважати:

а) якість і відповідність технологічного процесу виробництва певного виду продукції якості продукції, що користується попитом на ринку;

- б) прогресивність використовуваних підприємством технологій та їх відповідність світовим аналогам;
- в) стан найбільш ефективного використання техніко-технологічної бази підприємства з метою досягнення економічних та соціальних цілей розвитку;
- г) застосування техніко-технологічних новацій для запобігання внутрішнім і зовнішнім негативним впливам.

2. До позитивних факторів зовнішнього середовища підприємства можна віднести сукупність таких факторів:

- а) вигідне географічне положення, поширення інтелектуального транспорту, державна підтримка міжнародних проектів і контрактів щодо фінансової і технічної співпраці підприємств, уніфікація технічних стандартів на ринках;
- б) поширення інтелектуальних технологій, низька якість діяльності інноваційної інфраструктури, мала кількість інноваційних розробок, низький інвестиційний та кредитний клімат в країні;
- в) розвиток НТП, інтеграція та поглиблення торгівельних відносин з ЄС, вигідне географічне положення на перетині євразійських торгівельних шляхів, введення в експлуатацію ряду автоматизованих системи управління автоматизованими лініями та підприємствами;
- г) державна підтримка міжнародних проектів і контрактів щодо фінансової і технічної співпраці, уніфікація технічних стандартів на ринках, недотримання графіків проведення ремонтів, нагромадження замовлень на підприємствах;

3. До негативних факторів зовнішнього середовища підприємства можна віднести сукупність таких факторів:

- а) вигідне географічне положення, поширення інтелектуального транспорту, відсутність державної підтримки міжнародних проектів і контрактів щодо фінансової та технічної співпраці підприємств, розрізненість технічних стандартів на ринках;
- б) поширення інтелектуальних технологій, низька якість діяльності інноваційної інфраструктури, мала кількість інноваційних розробок, низький інвестиційний та кредитний клімат в країні;
- в) воєнно-політична нестабільність та втрата контролю над частиною державних територій, низький технологічний рівень вітчизняних виробництв, недостатній обсяг державних інвестицій в розвиток підприємств, формалізований характер участі держави в реалізації інфраструктурних проектів галузі;
- г) відсутність державного замовлення на перевезення вантажів, недосконалість податкової політики та фінансово-кредитної системи держави, нереалізованість та відсутність державного стимулювання

розвитку механізмів міжгалузевого співробітництва; висока якість інфраструктури.

4. До позитивних факторів внутрішнього середовища підприємства можна віднести сукупність факторів за виключенням:

- а) наявність необхідних технічних потужностей підприємства для задоволення існуючого попиту;
- б) зміна технології взаємодії з клієнтами;
- в) введення в експлуатацію ряду автоматизованих системи управління;
- г) використання тіньових схем фінансування проектів технологічного розвитку підприємства;

5. До негативних факторів внутрішнього середовища підприємства можна віднести сукупність таких факторів, крім:

- а) уніфікація технічних стандартів на ринку;
- б) недотримання графіків проведення ремонтів обладнання та інфраструктури;
- в) низький рівень використання можливостей механізмів державно-приватного партнерства;
- г) відсутність власних коштів для забезпечення розширеного відтворення техніко-технологічної бази підприємства.

6. До економічних цілей забезпечення техніко-технологічної безпеки підприємства не можна віднести

- а) зменшення собівартості продукції,
- б) підвищення обсягів виробництва,
- в) формування сприятливих умов для виконання працівниками виробничих завдань;
- г) зниження відсотку браку.

7. Техніко-технологічна складова передбачає аналіз

- а) ринку технологій;
- б) ринку обладнання;
- в) ринку інновацій;
- г) всі відповіді правильні.

8. До характерних ознак техніко-технологічної безпеки підприємства не відноситься

- а) якість і відповідність технологічного процесу виробництва та основного капіталу потребам ринку;
- б) захищеність техніко-технологічної сфери підприємства від негативного впливу зовнішніх і внутрішніх загроз;
- в) здатність техніко-технологічної сфери підприємства забезпечувати його високу конкурентоспроможність;

г) швидкість адаптації технічних параметрів та умов виробництва до нового обладнання.

9. Серед соціальних цілей техніко-технологічної безпеки підприємства варто виокремити:

- а) забезпечення технологічної незалежності та досягнення високої конкурентоспроможності технічного потенціалу;
- б) формування сприятливих умов для виконання працівниками виробничих завдань: ергономічні характеристики обладнання, оптимальні норми виробітку, виробнича дисципліна;
- в) ефективну організацію безпеки персоналу підприємства, його капіталу, майна, а також комерційних інтересів;
- г) мінімізацію руйнівного впливу результатів виробничо-господарської діяльності на стан навколишнього середовища.

10. Показники рівня техніко-технологічної безпеки підприємства не містять:

- а) рівень прогресивності технологій;
- б) рівень прогресивності продукції;
- в) рівень забезпечення підприємства інженерними працівниками;
- г) рівень технологічного потенціалу.

11. Інтеграційні процеси, що проявляються у торгівельних відносинах України та Європейського союзу, чинять на техніко-технологічну безпеку вітчизняних підприємств:

- а) позитивний вплив;
- б) негативний вплив;
- в) позитивний вплив здійснюється на підприємства, що мають ділові відносини з партнерами з ЄС;
- г) вплив не відчувається.

12. Формалізований характер регулювання державою техніко-технологічної безпеки підприємств проявляється через

- а) розвиток інфраструктури виробничої та комерційної діяльності;
- б) правову нерегульованість технічних стандартів продукції та процесів господарювання в Україні та світі;
- в) недостатній обсяг державних інвестицій;
- г) запровадження електронних механізмів державного управління.

Тема 5 ПРАВОВА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА

1. Суть правової безпеки підприємства
2. Напрями забезпечення правової безпеки
3. Зони правової безпеки підприємства
4. Сфери та напрями правового регулювання безпеки підприємств
5. Оцінювання правової безпеки підприємства

Історичний розвиток господарювання в світі сформував ряд історичних та законодавчих передумов розвитку господарських процесів. Серед таких умов, окрім традицій, звичаїв та досвіду ключове місце в сучасному світі займає система нормативно-правового регулювання господарської діяльності, що реалізується через впровадження в господарську діяльність різноманітних нормативно-правових актів, дотримання засад яких створює умови для забезпечення правової безпеки функціонування підприємств.

Правова безпека підприємства – стан правової захищеності (забезпечення, гарантування) життєво важливих інтересів підприємства в зв'язку з його вступом в сферу правових відносин та здатність правовими засобами протистояти внутрішнім та зовнішнім загрозам, що можуть виникати як з вини самого підприємства, так і з інших сторін (власників, працівників, постачальників, покупців, держави) [58, С. 102]. З позиції управління підприємством **правова безпека** – один із способів захисту компанії (фірми, підприємства) від грубих юридичних помилок, які можуть спричинити за собою серйозні репутаційні та фінансові втрати [59]. Правова безпека – це комплекс заходів, спрямованих на створення правового захисту бізнесу від настання ризиків внаслідок внутрішньої неузгодженості, неврегульованості або зовнішнього впливу [60, С. 13-19].

Особливість правової безпеки підприємства обумовлена тим, що за порушення правових норм для підприємства настає юридична відповідальність, яка може призвести до додаткових витрат, збитків і навіть до банкрутства. Правова безпека підприємства передбачає охоплення усіх сфер його діяльності, проте найбільш поширеними **напрямами забезпечення правової безпеки підприємства** є [61, С. 134]:

1. забезпечення легітимності підприємницької діяльності;
2. захист економічної конкуренції та обмеження монополізму;
3. регулювання фінансового ринку;
4. створення спеціальних (вільних) економічних зон (за умов їх дозволу на території, де розміщено підприємство);
5. формування й розвиток інфраструктури;
6. формування систем оподаткування;
7. проведення інвестиційної політики;
8. регулювання інноваційних процесів;

- створення умов для підприємців стосовно державних гарантій, іноземних кредитів, грантового забезпечення як способу фінансової підтримки підприємств.

Основною **ціллю** правової безпеки підприємства є сприяння найбільш оптимальному, безперешкодному та справедливому задоволенню інтересів підприємства.

Прийоми і способи забезпечення правової безпеки підприємства за рівнями захисту називаються **зонами правової безпеки**. Виділяють 3 зони правової безпеки підприємства:

- зона *стратегічної* безпеки – режим узгодження і врегулювання бізнес-процесів і їх відповідність усім законодавчим нормам і вимогам;
- зона *генеральної* безпеки – розробка і впровадження в бізнес-систему практичних прийомів правової безпеки, основними з яких є: довірче управління справами забезпечення зберігання документації підприємства, супровід значущих угод;
- зона *поточної* безпеки – грамотно побудована робота з поточними юридичними проблемами бізнесу [62].

Відзначаючи всеохоплюючий характер правової безпеки підприємства, який визначається обсягами, специфікою, географією його діяльності, відносини в сфері правової безпеки поділяються на такі, що виникають в сфері його діяльності з контрагентами та такі, що виникають в сфері його діяльності з державними органами (табл. 5.1).

Таблиця 5.1 – Відносини правової безпеки підприємства [63]

Відносини правової безпеки підприємства з контрагентами	Відносини правової безпеки підприємства з державними органами
<ol style="list-style-type: none"> Перевірка ділової репутації контрагентів, потенційних партнерів, інвесторів; Експертиза всіх майбутніх угод, комерційних та інвестиційних проектів компанії; Аудит договорів, первинної бухгалтерської й кадрової документації та приведення їх у відповідність до законодавства; Оцінення ризиків під час укладання договорів і угод; Розробка перевірених на практиці шаблонів договорів, які гарантують надійний захист майнових інтересів компанії. 	<ol style="list-style-type: none"> Підготовка підприємства до перевірки державних органів; Супровід перевірок підприємства державними органами; Представлення інтересів підприємства в процедурі досудового врегулювання спору, який виник і / або рішення в судовому порядку; Представлення інтересів підприємства в органах місцевого самоврядування, державної влади, прокуратури, Служби безпеки України, Національного антикорупційного бюро України, фіскальних органах, інших державних установах усіх рівнів; Забезпечення захисту в разі незаконних спроб вилучення правоохоронними органами документів підприємства.

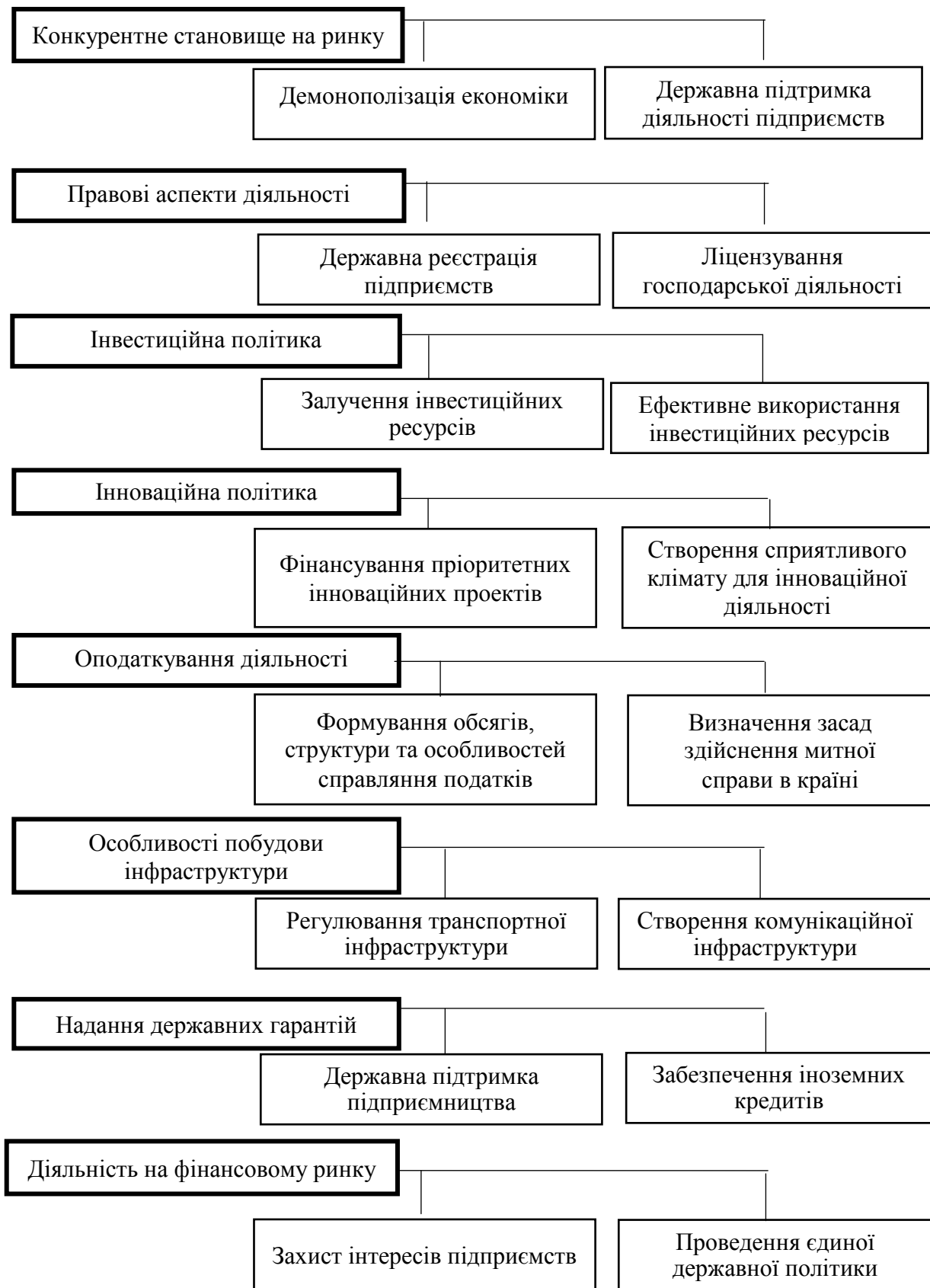

Рисунок 5.1 – Сфери та напрями правового регулювання безпеки підприємств

Сукупність зазначених відносин свідчить про існування ряду аспектів, пов'язаних з стабільним функціонуванням підприємства та що стосуються різноманітних сторін діяльності підприємств, які потребують правового регулювання і реалізуються в низці сфер (див. рис. 5.1) [64, С. 92].

Можливість виникнення ряду непередбачених ситуацій та випадків в діяльності підприємств потребує виокремлення основних **завдань** правової безпеки підприємства, серед яких варто відзначити:

1. необхідність системного постійного моніторингу змін в існуючому законодавстві;
2. своєчасне юридичне оформлення договірної документації;
3. формування правової обізнаності серед працівників;
4. контролювання за виконанням діючого законодавства;
5. забезпечення високого рівня кваліфікації юридичної служби підприємства;
6. прогнозування правових позицій підприємства у разі зміни соціально-політичних умов в державі;
7. належне фінансування юридичної служби підприємства.

Коректне оцінювання рівня правової безпеки підприємства може здійснюватися на основі відповідності критеріям кількісного вираження, доступності, ясності та прозорості, а також мають максимально враховуватися ключові фактори впливу на правову безпеку підприємства. Відповідно до таких вимог до показників оцінювання правової безпеки підприємства відносяться [65, С. 168]:

- 1) коефіцієнт якості юридичного захисту ($K_{\text{ю.з.}}$):

$$K_{\text{ю.з.}} = \frac{CC_{\text{в}}}{CC_{\text{з}}}, K_{\text{ю.з.}} \rightarrow 1, \quad (5.1)$$

де $CC_{\text{в}}$ – кількість виграних судових справ, порушених проти підприємства, од.;

$CC_{\text{з}}$ – загальна кількість судових справ, порушених проти підприємства, од.;

- 2) коефіцієнт якості відстоювання інтересів у суді ($K_{\text{а.інт.}}$):

$$K_{\text{а.інт.}} = \frac{СП_{\text{зад}}}{СП_{\text{з}}}, K_{\text{а.інт.}} \rightarrow 1, \quad (5.2)$$

де $СП_{\text{з}}$ – кількість задоволених судових позовів підприємства, од.;

$СП_{\text{з}}$ – загальна кількість позовів підприємства, од.;

- 3) коефіцієнт фінансування юридичної служби ($K_{\text{фін}}$);

$$K_{\text{фін}} = \frac{B_{\text{фін}}}{B_{\text{з}}}, 0,05 \leq K_{\text{фін}} \leq 0,1, \quad (5.3)$$

де $V_{\text{фін}}$ – витрати на фінансування юридичної служби, грн;

V_3 – загальні витрати;

4) коефіцієнт якості пророблення договірної документації ($K_{\text{п.д.д.}}$):

$$K_{\text{п.д.д.}} = \frac{D_{\text{д}} - \text{СС}_{\text{в}}}{D_{\text{д}}}, K_{\text{п.д.д.}} \rightarrow 1, \quad (5.4)$$

де $D_{\text{д}}$ – загальна кількість діючих у звітному періоді договорів, од.;

$\text{СС}_{\text{в}}$ – кількість судових справ, порушених проти підприємства через недостатнє пророблення договірної документації, од.

5) коефіцієнт якості юридичного забезпечення ($K_{\text{ю.заб.}}$):

$$K_{\text{ю.заб.}} = \frac{D_{\text{д}} - V_{\text{в}}}{D_{\text{д}}}, K_{\text{ю.заб.}} \rightarrow 1, \quad (5.5)$$

де $V_{\text{в}}$ – кількість договорів, за якими були понесені втрати через недоробки в юридичному забезпеченні, од.;

6) коефіцієнт платіжної дисципліни ($K_{\text{п.д.}}$):

$$K_{\text{п.д.}} = \frac{P_{\text{о.д}} - \text{ШС}_{\text{в}}}{P_{\text{о.д}}}, K_{\text{п.д.}} \rightarrow 1, \quad (5.6)$$

де $P_{\text{о.д}}$ – прибуток від операційної діяльності, грн.;

$\text{ШС}_{\text{в}}$ – витрати на відшкодування підприємством штрафних санкцій.

7) коефіцієнт юридичного менеджменту $K_{\text{ю.м.}}$:

$$K_{\text{ю.м.}} = \frac{\text{ШС}_{\text{в}}}{\text{ШС}_{\text{н}}}, K_{\text{п.д.}} \rightarrow 1, \quad (5.7)$$

де $\text{ШС}_{\text{н}}$ – дохід від нарахованих штрафних санкцій.

Отже, правова безпека підприємства формується на основі системного законодавчого забезпечення рівних умов підприємницької діяльності, свободи конкуренції між підприємцями, зокрема й захист і їх самих, і споживачів від будь-яких проявів монополізму та недобросовісної конкуренції, гарантування недоторканності майна та забезпечення захисту прав власності підприємця та створення сприятливого правового середовища для розвитку різноманітних форм бізнесу.

Контрольні питання

1. Виявіть основні відмінності відносин правової безпеки підприємства з контрагентами та з державними органами.
2. Проаналізуйте сфери та напрями правового регулювання безпеки підприємств та встановіть найбільш важливі з них.
3. Поясніть зміст напрямів забезпечення правової безпеки.

4. Встановіть, яким чином особливості побудови інфраструктури впливають на правову безпеку підприємства.
5. Розкрийте зміст показників оцінювання рівня правової безпеки підприємства.

Тести

1. Під загрозами правовій безпеці підприємства потрібно розуміти:
 - а) дія або низка дій, які мають на меті викликати реакцію керівництва підприємства;
 - б) зовнішні економічні дії, що посягають на юридичні відносини, що склалися в суспільстві стосовно підприємства;
 - в) можливі або фактичні дії фізичних і юридичних осіб, які порушують стан правової захищеності господарюючого суб'єкта і здатні привести до економічних й іншим втрат;
 - г) усвідомлені вчинки осіб, залучених до забезпечення правової безпеки підприємства, що призвели до наслідків юридичного характеру.

2. До сфер та напрямів державного правового регулювання безпеки підприємств не належить
 - а) особливості побудови інфраструктури;
 - б) надання державних гарантій;
 - в) ліцензування господарської діяльності;
 - г) розробка інвестиційних проектів.

3. Система показників для оцінення правової безпеки підприємства не передбачає розрахунку такого показника
 - а) коефіцієнт якості юридичного захисту;
 - б) коефіцієнт якості відстоювання інтересів у суді
 - в) коефіцієнт фінансування діяльності підприємства;
 - г) коефіцієнт якості розробленої документації

4. Вирішення проблемних ситуацій, за яких контрагенти не виконують своїх зобов'язань у разі здійсненої передоплати, а підприємство бажає повернути кошти передбачає
 - а) безпека активів;
 - б) безпека власників бізнесу;
 - в) корпоративна безпека;
 - г) безпека відносин із контрагентами.

5. Лобіювання прийняття необхідних підприємству, певній особі чи навіть цілій галузі нормативно-правових актів за звичайних умов діяльності є
 - а) недоліком правового регулювання;
 - б) перевагою правового регулювання;
 - в) в умовах чистої конкуренції це неможливо;

г) необхідним заходом.

6. Коректне оцінювання рівня правової безпеки підприємства може здійснюватися на основі відповідності таким критеріям:

- а) періодичності, вагомості, прозорості та своєчасності;
- б) кількісного вираження, доступності, ясності та прозорості;
- в) абсолютного вираження, відносного вираження, ясності та зрозумілості;
- г) кількісного вираження, інформаційної забезпеченості, ясності та прозорості.

7. Найбільш правильним, залежно від важливості рівня впливу на правову безпеку підприємства, є:

- а) Конституція України, міжнародні договори, договори про асоціації, указах президента України та Постановах Кабінету Міністрів України;
- б) Міжнародні договори, Договори про асоціацію, Конституція України, укази президента України та постанови Кабінету Міністрів України;
- в) Конституція України, укази президента України, постанови Кабінету Міністрів України, міжнародні договори, рішення органів місцевого самоврядування;
- г) Конституція України, укази президента України, постанови Кабінету Міністрів України, міжнародні договори, договори про асоціації.

8. Співвідношення кількості задоволених судових позовів підприємства та загальна кількість позовів підприємства формують:

- а) коефіцієнт якості відстоювання інтересів у суді;
- б) коефіцієнт якості юридичного захисту;
- в) коефіцієнт фінансування юридичної служби;
- г) коефіцієнт якості проробленої договірної документації.

9. Юридичний захист – це:

- а) діяльність, спрямована на захист корпоративних економічних інтересів та прав шляхом протидії внутрішнім і зовнішнім загрозам протиправного характеру, забезпечення цілісності процесів, об'єктів та підприємств з використанням правових методів та засобів.
- б) сукупність дій менеджменту підприємства з метою залучення фахівців в сфері юриспруденції до вирішення конфліктних ситуацій в суді;
- в) своєчасне виявлення фактів порушення законних інтересів підприємства та вжиття відповідних дисциплінарних заходів;
- г) адвокатська діяльність в межах вирішення господарських спорів.

10. Правове регулювання сфери підприємництва не передбачає:

- а) створення гармонійного правового середовища, в якому всі суб'єкти підприємницької діяльності мають однаковий доступ до використання фінансових, матеріальних, трудових, інформаційних та ін. видів ресурсів;

- б) гарантування недоторканності майна та забезпечення захисту прав власності підприємця;
- в) створення сприятливого правового середовища для розвитку різноманітних форм коопераційних зв'язків та самоорганізації суб'єктів підприємництва;
- г) ведення спільних форм звітності.

11. Коефіцієнт фінансування юридичної служби передбачає співвідношення:

- а) витрати на фінансування юридичної служби та загальних витрат підприємства;
- б) витрати на фінансування юридичної служби та адміністративних витрат підприємства;
- в) витрати на фінансування юридичної служби та прибутку підприємства;
- г) витрати на фінансування юридичної служби та чистого доходу підприємства.

12. Діяльність органів державної влади створює загрози безпеці підприємств, якщо вони виступають у ролі:

- а) партнерів;
- б) акціонерів;
- в) монополістів;
- г) покупців.

Тема 6 ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА

1. Суть екологічної безпеки підприємства
2. Суб'єкт, об'єкт та ознаки екологічної безпеки підприємства
3. Принципи забезпечення екологічної безпеки підприємства
4. Документація екологічної безпеки підприємства
5. Фактори впливу на екологічну безпеку підприємства
6. Методика оцінювання екологічної безпеки підприємства

1. Суть екологічної безпеки підприємства

Наростання конкурентної боротьби між виробниками в країні за умови необхідності зменшення витрат виробництва створює системні загрози безпечному довкіллю. Зростання процесів інтенсифікації виробництва та підвищення екологічних стандартів якості товарів і послуг підвищує ризики необачного господарювання, що можуть проявлятися у активному зростанні відходів, забрудненні атмосферного повітря, води, ґрунтів, збільшенні негативних виробничих впливів на людину. За таких обставин важливим аспектом діяльності підприємства є забезпечення його екологічної безпеки. Формування та підтримання високих стандартів екологічної безпеки в Україні гарантується ст. 50 Конституції України, де зазначається, що кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля.

Законодавчо **екологічна безпека** визначається як такий стан навколишнього природного середовища, за якого забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей [66]. Відповідно, держава гарантує екологічно безпечну діяльність підприємств шляхом здійснення державного та громадського контролю за дотриманням законодавства про охорону навколишнього природного середовища, зокрема Закону України «Про охорону природного навколишнього середовища».

Відповідно під час розгляду **екологічної безпеки на підприємстві** її доцільно трактувати як «сукупність умов господарської діяльності підприємства, за яких воно убезпечене від настання реальних і потенційних екологічних загроз, що виникають внаслідок виробничої діяльності як результат екологічно недбайливого до природи господарювання, за умови мінімізації негативного впливу виробничої діяльності самого підприємства на навколишнє природне середовище і суб'єктів виробничого процесу» [67]. З таких позицій **об'єктами** екологічної безпеки підприємства є все, що має життєво важливе значення для суб'єктів безпеки: матеріальні та нематеріальні права власності підприємства, природні ресурси та довкілля. **Суб'єктами** екологічної

безпеки підприємства є і його працівники, власники, суспільство, біосфера та держава.

Основними **ознаками** екологічної безпеки підприємства є:

- надійність використання обладнання, споруд, організації праці людей та ін.;
- формування господарського механізму з врахуванням загроз, що можуть бути спричинені природними умовами та господарською діяльністю людини;
- практика сталого господарювання, що передбачає можливості відтворення природних ресурсів;
- намагання зменшити негативний антропогенний вплив на довкілля, забезпечення умов для збереження здоров'я працівників та безпечної життєдіяльності жителів населених пунктів, де розташоване підприємство;
- розробка та використання програм раціонального задоволення потреб підприємства у споживанні природних ресурсів;
- гарантування екологічно чистого виробництва та недопущення деградації природних ландшафтів і ресурсів.

Різна спрямованість напрямів формування екологічної безпеки підприємства передбачає утримання природно-ресурсного потенціалу країни у такому стані, який забезпечував би виконання довкіллям трьох груп функцій:

- *соціальних* (забезпечення фізичного та морального здоров'я людини і її соціального розвитку);
- *екологічних* (підтримка стійкого стану екосистем);
- *економічних* (темпи використання відновлюваних природних ресурсів не мають перевищувати темпи їх самовідтворення, а темпи використання невідновлюваних ресурсів мають бути на рівні швидкості їх заміщення відновлюваними) [69].

Реалізація таких функцій екологічної безпеки можлива у разі її організації з використанням ряду **принципів**:

1. пріоритету безпеки для життя та здоров'я особи й суспільства загалом, загальнолюдських цінностей перед будь-якими іншими сферами діяльності;
2. системності в забезпеченні екологічної безпеки – охоплення всіх суб'єктів екологічної небезпеки, всіх видів природних ресурсів і джерел впливу на довкілля;
3. неприпустимості деградації природних ресурсів;
4. презумпції потенційної екологічної небезпеки будь-якої господарської діяльності;
5. превентивності – пріоритет у сфері аграрного виробництва повинен надаватися напрямам, що не провокують екологічних загроз та ризиків;

6. збереження здатності довкілля забезпечувати свою стійкість;
7. наукової обґрунтованості управління екологічною безпекою – зважене, поєднання екологічних і економічних інтересів суспільства на засадах наукових досліджень;
8. достовірної інформації про стан довкілля та комплексний екологічний моніторинг виробництва;
9. економічної відповідальності – обов'язок природокористувачів відшкодувати збитки, завдані навколишньому природному середовищу, здоров'ю людей і майну фізичних та юридичних осіб унаслідок допущення екологічних правопорушень;
10. обмеження діяльності у разі загрози екологічній безпеці [70, С. 156-157].

Доцільно наголосити, що дотримання норм та принципів екологічно безпечної діяльності підприємствами базується на необхідності формування проектної, нормативно-дозвільної та внутрішньо-регламентної екологічної документації на підприємстві.

Проектна екологічна документація – набір документів, в яких визначається ступінь впливу запланованого нового будівництва, реконструкції, розширення або технічного переоснащення підприємств чи цивільних споруд на навколишнє середовище. Визначення міри впливу дозволяє приймати рішення стосовно доцільності і допустимості запланованих будівельних операцій та дозволяє сформуванню організаційні, економічні, технічні, санітарні, регуляторні та інші заходи щодо забезпечення безпеки навколишнього середовища. Сформовані внаслідок оцінювання матеріали надаються уповноваженим державним органам для експертного оцінювання і мають всебічно характеризувати результати дослідження сукупності впливів на природне, соціальне і техногенне середовище та обґрунтовувати допустимість планованої діяльності.

Нормативно-дозвільна екологічна документація – це офіційні дозволи та позитивні висновки центральних або місцевих органів виконавчої влади, обов'язковість оформлення яких визначено діючим законодавством України під час здійснення господарської діяльності або експлуатації об'єктів з високим або середнім ступенем ризику для навколишнього природного середовища.

Внутрішньо-регламентна екологічна документація – регламентні документи, які складаються (затверджуються) суб'єктом господарювання самостійно, а обов'язковість наявності їх на підприємстві передбачена вимогами чинного законодавства України [71].

Реалізація та запровадження в господарську діяльність підприємств зазначених принципів та їх документальне забезпечення передбачає виявлення сукупності загроз екологічній безпеці підприємства. Множина таких загроз суттєво відрізняється від типу та обсягу виробництва продукції, особливостей виробничих процесів та місця розташування

підприємства, проте в усіх випадках загрози екологічній безпеці поділяються на внутрішні та зовнішні.

Зовнішні загрози – загрози, які підприємство не може зупинити, проте спільно з державою може їх частково призупиняти або зменшити вплив, насамперед це стосується природно-кліматичних факторів, географічного положення, забруднення водних ресурсів та зміна біосистем, трансформація ландшафту, виникнення природних катаклізмів та техногенних аварій.

Внутрішні загрози – застосовування застарілих технологій та інших залежних від них складових виробничої системи підприємства – сировина, матеріали, комплектуючі, енергоносії, вироблювана продукція, відходи, викиди тощо. Порушення персоналом технологічних регламентів діяльності, правил безпеки та охорони праці призводить до виникнення внутрішніх загроз екологічній безпеці підприємства [72, С. 310].

Особлива увага у подоланні цих загроз має покладатися на ідентифікацію факторів впливу на екологічну безпеку підприємства. Необхідно зауважити, що фактори впливу на екологічну безпеку підприємства є необмеженими за способами прояву, проте їх можна об'єднати в три групи: *економічні, екологічні та організаційні* (рис. 6.1).

Екологічна безпека підприємства передбачає зосередження уваги на забезпеченні:

1. виробництва екологічно чистої продукції – матеріалів або продуктів (харчового, технічного призначення), що не містять у собі шкідливих домішок у концентраціях, небезпечних для природного середовища, тварин і рослин, здоров'я людей. Надходження шкідливих речовин у навколишнє середовище теж цілком виключається.

2. екологічно чистого виробництва – такого рівня організації виробництва, за яких встановлюється відповідність екологічним вимогам. Мається на увазі не тільки виробничий процес, а всі стадії життєвого циклу продукції, включно транспортування, обмін, споживання і утилізацію відходів [74, С. 126].

Запровадження таких умов є частковою імплементацією норм досвіду екологічного законодавства Європейського Союзу, що містять екологічний контроль за:

1. продуктами: контроль за викидами від автотранспорту, контроль за небезпечними хімічними речовинами в споживчих товарах, контроль шуму від будівельної техніки, рух відходів, контроль за небезпечними речовинами та препаратами, хімічними речовинами і т. д.;

2. діяльністю та/або виробничими процесами, що впливають на навколишнє середовище або здоров'я людини: промислові підприємства, будівництво, медичні відходи, природокористування та збереження біорізноманіття і т. д;

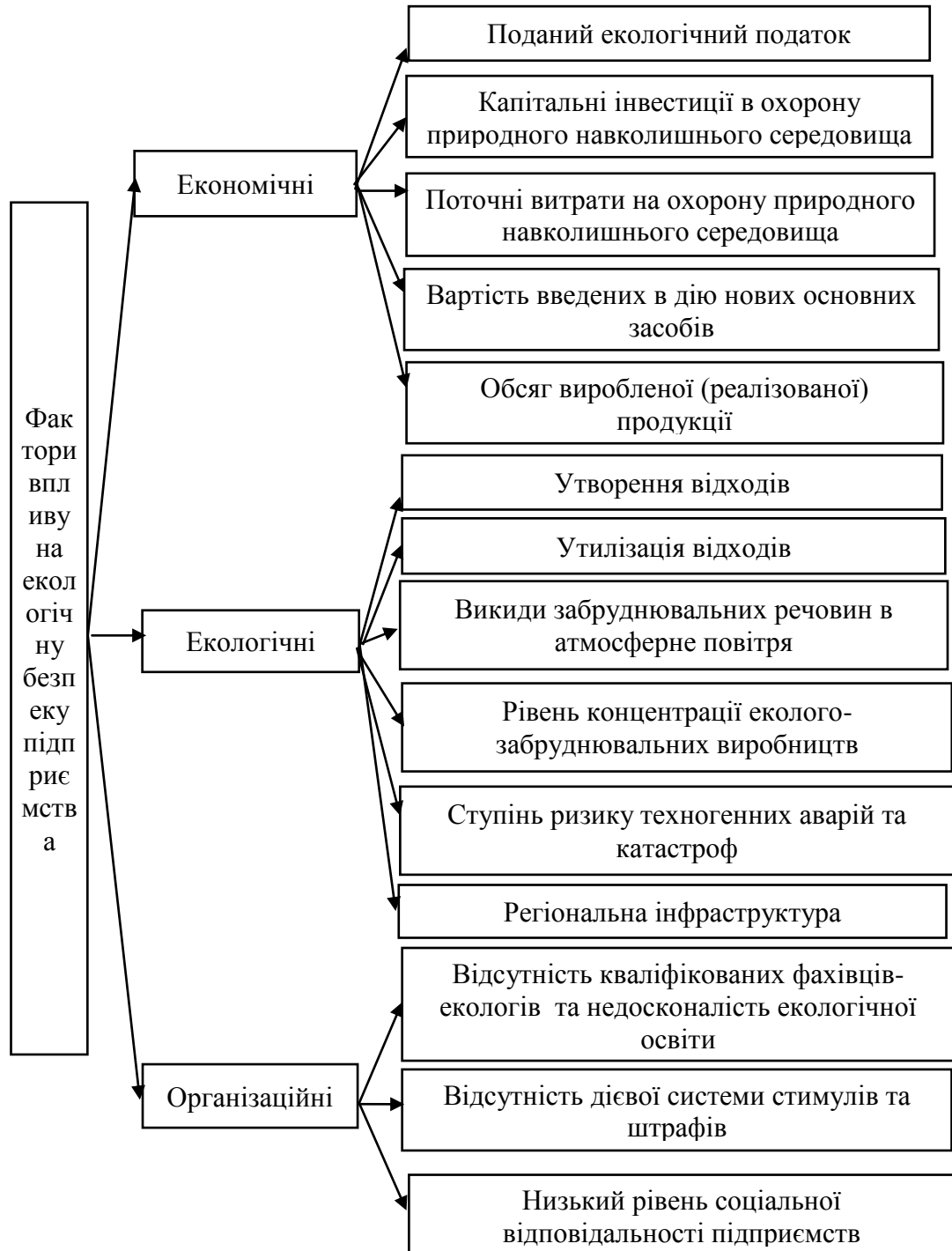

Рисунок 6.1 – Фактори впливу на екологічну безпеку підприємства [73, С. 185]

3. охороною навколишнього середовища: контроль за шкідливими речовинами у повітрі, воді або ґрунті; природними ресурсами;

4. процедурами та процесуальними правами: оцінення впливу, доступ до інформації та консультацій з громадськістю [75; 76].

Сукупність зазначених видів екологічного контролю є одним із інструментів макроекономічного регулювання екологічної безпеки підприємств. Особливості ж функціонування окремих видів господарської діяльності регламентується іншими характерними законами та підзаконними актами, проте відповідно до положень Закону України «Про охорону природного навколишнього середовища» усі діючі підприємства, установи і організації зобов'язані виконувати основні вимоги екологічної безпеки, які здійснюються шляхом розробки та практичного виконання проектної, нормативно-дозвільної та внутрішньо-регламентної екологічної документації суб'єкта господарювання. Державному контролю підлягають використання і охорона земель, надр, поверхневих і підземних вод, атмосферного повітря, лісів та іншої рослинності, тваринного світу, морського середовища та природних ресурсів територіальних вод, континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони України, природних територій та об'єктів, що підлягають особливій охороні, стан навколишнього природного середовища, а також дотримання заходів біологічної і генетичної безпеки щодо біологічних об'єктів навколишнього природного середовища під час створення, дослідження та практичного використання генетично модифікованих організмів у відкритій системі [77].

Індикаторами екологічної безпеки підприємства є, з одного боку, нормативи гранично допустимої концентрації шкідливих речовин, установлені національним законодавством, а з іншого – результати аналізу екологічної безпеки підприємства [78, С. 339]. Оцінювання рівня екологічної безпеки підприємства є вкрай складним завданням, що пояснюється особливостями господарської діяльності підприємства – його місцем розташування, сировиною, що використовується у виробничих процесах та рівнях викидів і відходів, що є спільними для усіх без винятку підприємств.

Для аналізу стану екологічної безпеки доцільно використовувати **методику визначення екологічної безпеки підприємства** [79, С. 58-60], яка передбачає:

1. дослідження ступеня забрудненості території впливу промислового підприємства, що поєднує показники забруднення атмосферного повітря, поверхневих вод і ґрунтів:

$$Z = Z_W + Z_A + Z_S, \quad (6.1)$$

де Z_W – показник забруднення поверхневих вод, безвимірنا величина;

Z_A – показник забруднення атмосферного повітря, безвимірна величина;

Z_S – показник забруднення ґрунтів, безвимірна величина.

1.1. Показник забруднення поверхневих вод – сума кратності перевищень гранично допустимих концентрацій забруднювальних речовин з урахуванням їх класів небезпеки:

$$Z_W = \sum_n \frac{k_i^W \times C_i^W}{ГДК_i^W}, \quad (6.2)$$

де n – кількість забруднювальних речовин, що взято для розрахунку;

k_i^W – поправковий коефіцієнт, що залежить від класу небезпеки i -ї забруднювальної речовини і дорівнює для 1 класу небезпеки – 4, для 2 класу небезпеки – 3, для 3 класу небезпеки – 2 і для 4 класу небезпеки – 1, безвимірна величина;

C_i^W – фактична або прогнозна концентрація i -ї речовини у водному об'єкті, мг/дм³ ;

ГДК $_i^W$ – гранично допустима концентрація i -ї речовини у водному об'єкті рибогосподарського водокористування, мг/дм³

Варто зазначити, що значення гранично допустимих концентрацій шкідливих речовин у воді водних об'єктів господарсько-питного та культурно-побутового водокористування приймаються відповідно до нормативного документа «Санітарні правила і норми охорони поверхневих вод від забруднення СанПіН 4630-88» [80].

1.2. Показник забруднення атмосферного повітря – сума кратності перевищення гранично допустимих концентрацій забруднювальних речовин з урахуванням їх класів небезпеки:

$$Z_A = \sum_n \frac{k_i^A \times C_i^A}{ГДК_i^A}, \quad (6.3)$$

де n – кількість забруднювальних речовин, що прийняті для розрахунку;

k_i^A – поправковий коефіцієнт, що залежить від класу небезпеки i -ої забруднювальної речовини і дорівнює для 1 класу небезпеки – 4, для 2 класу небезпеки – 3, для 3 класу небезпеки – 2 і для 4 класу небезпеки – 1, безвимірна величина;

C_i^A – фактична або прогнозна концентрація i -ї речовини в атмосферному повітрі, мг/дм³;

ГДК $_i^A$ – гранично допустима концентрація i -ї речовини в атмосферному повітрі, мг/дм³ .

Значення гранично допустимих концентрацій i -х речовин в атмосферному повітрі визначаються відповідно до ДСП-201-97 «Державні санітарні правила охорони атмосферного повітря населених місць (від забруднення хімічними та біологічними речовинами)» [81].

1.3. Показник забруднення ґрунтів – кратність перевищення гранично допустимої концентрації забруднювальних речовин з урахуванням небезпеки їх дії на здоров'я населення і навколишнє природне середовище:

$$Z_S = \sum_n \frac{k_i^S \times C_i^S}{ГДК_i^S}, \quad (6.4)$$

де n – кількість забруднювальних речовин, взятих для розрахунку;

k_i^S – поправковий коефіцієнт, який дорівнює для радіонуклідів і пестицидів – 4, для токсичних і канцерогенних речовин – 3, для важких металів – 2 і для інших речовин – 1, безвимірна величина;

C_i^S – фактична або прогнозна концентрація i -ї речовини в ґрунті, мг/дм³;

ГДК_{*i*}^S – гранично допустима концентрація i -ї речовини в ґрунті, мг/дм³.

Значення гранично допустимих концентрацій визначаються відповідно до нормативного документа [82].

2. дослідження впливу підприємства на стан навколишнього природного середовища:

$$EP = EP_w + EP_i + EP_v, \quad (6.5)$$

де EP – показник впливу підприємства на стан навколишнього природного середовища, безрозмірна величина;

EP_w – показник впливу скиду стічних вод на стан поверхневих вод, безрозмірна величина;

EP_i – показник впливу викидів забруднюючих речовин на стан атмосферного повітря, безрозмірна величина;

EP_v – показник впливу промислових відходів на стан довкілля, безрозмірна величина.

2.1 Показник впливу скиду стічних вод на стан поверхневих вод:

$$EP_w = n \times e \times \sum_n \frac{K_i^W \times M_i^W}{ГДК_i}, \quad (6.6)$$

де n – коефіцієнт надійності експлуатації очисних споруд, який дорівнює таким значенням:

$n = 1,5$ – перевищено термін експлуатації очисних споруд більш ніж в 2 рази,

$n = 1,25$ – перевищено термін експлуатації очисних споруд більш ніж в 1,1 ...1,9 рази,

$n = 1$ – термін експлуатації очисних споруд не перевищено;

e – коефіцієнт ефективності очисних споруд, який дорівнює таким значенням:

$e = 1,5$ – очисні споруди малоефективні (ефективність очисних споруд становить $\leq 75\%$),

$e = 1,25$ – очисні споруди ефективні (ефективність очисних споруд становить $75\dots 90\%$),

$e = 1$ – очисні споруди високоефективні (ефективність очисних споруд становить $\geq 90\%$);

n – кількість забруднювальних речовин, взятих для розрахунку;

K_i^W – поправковий коефіцієнт, що залежить від класу небезпеки i -ї забруднювальної речовини і дорівнює для 1 класу небезпеки – 4, для 2 класу небезпеки – 3, для 3 класу небезпеки – 2 і для 4 класу небезпеки – 1, безвимірنا величина;

M_i^W – маса скиду i -ї забруднювальної речовини, г/год;

$\Gamma ДК_i$ – гранично допустимий скид i -ї забруднювальної речовини, г/год.

2.2 Показник впливу викидів забруднюючих речовин на стан атмосферного повітря:

$$EP_A = n \times e \times \sum_n \frac{K_i^A \times M_i^A}{\Gamma ДК_i}, \quad (6.7)$$

де n – коефіцієнт надійності експлуатації очисних споруд, безвимірна величина;

e – коефіцієнт ефективності очисних споруд, безвимірна величина;

n – кількість забруднювальних речовин, взятих для розрахунку;

K_i^A – поправковий коефіцієнт, що залежить від класу небезпеки i -ї забруднювальної речовини і дорівнює для 1 класу небезпеки – 4, для 2 класу небезпеки – 3, для 3 класу небезпеки – 2 і для 4 класу небезпеки – 1, безвимірна величина;

M_i^A – маса викиду i -ї забруднювальної речовини, г/с;

$\Gamma ДК_i$ – гранично допустимий викид i -ї забруднювальної речовини, г/с.

2.3. Показник впливу промислових відходів на стан довкілля (табл. 6.1):

$$EP_V = s^v \times n^v \times e^v \times \sum_n \frac{K_i^V \times M_i^V}{L_s}, \quad (6.8)$$

де s^v – коефіцієнт впливу розміщення промислових відходів на стан довкілля, який визначається за даними табл. 6.1, безрозмірна величина;

n^v – коефіцієнт надійності експлуатації споруди зберігання відходів, визначається за даними табл. 6.2, безрозмірна величина;

e^v – коефіцієнт ефективності природоохоронних заходів зберігання відходів, визначається за даними табл. 6.3, безрозмірна величина;

n – кількість відходів, взятих для розрахунку;

K_i^V – поправковий коефіцієнт, що залежить від класу небезпеки i -го виду відходу та дорівнює для 1 класу небезпеки – 4; для 2 класу небезпеки – 3; для 3 класу небезпеки – 2 і для 4 класу небезпеки – 1, безрозмірна величина;

M_i^V – обсяг накопичення i -го виду відходу, тонн/рік;

L_S – нормативно допустимий обсяг утворення відходів, тонн/рік.

Таблиця 6.1 – Показники впливу розміщення промислових відходів

Коефіцієнт впливу розміщення промислових відходів на стан довкілля	Тип об'єкта розміщення відходів	Площа зберігання відходів, га	Об'єм сховища відходів, м	Рельєф місцевості
Значний вплив ($s^v = 1,5$)	Несанкціоновані місця розміщення відходів; котловани, кар'єри, вироблені шахти, штольні, підземні порожнини; нагромадження відходів на промисловому майданчику	більше 5	більше 250000	височина
Середній вплив ($s^v = 1,25$)	Санкціоновані смітники; відвали, терикони; шламонакопичувачі; розміщення на тривалий строк на об'єктах, розташованих на території підприємств	1...5	10000... 250000	рівна територія, пологий схил
Незначний вплив ($s^v = 1$)	Полігони для знешкодження та поховання промислових і побутових відходів; штучні збірники, бункери, контейнери та ін.	менше 1	менше 10000	пониження рельєфу

Таблиця 6.2 – Показники надійності споруд для зберігання відходів

Коефіцієнт надійності експлуатації споруди для зберігання відходів	Термін перевищення експлуатації споруди для зберігання відходів	Заповнення сховища, %	Термін безаварійної експлуатації
$n^v = 1,5$	більш ніж в 2 рази	більше 100	менше 1 року
$n^v = 1,25$	більш ніж в 1,1...2 рази	75...100	1...5 років
$n^v = 1$	не перевищено	менше 75	більше 5 років

Показник екологічної безпеки підприємства (табл. 6.3) являє собою середнє геометричне значення показника забруднення території розташування промислового підприємства та показника впливу підприємства на стан навколишнього природного середовища і визначається за формулою:

$$ED = \sqrt{Z \times EP} , \quad (6.9)$$

де ED – показник екологічної безпеки підприємства, безвимірна величина;

Z – показник забруднення території розташування промислового підприємства, безвимірна величина;

EP – показник впливу підприємства на стан навколишнього природного середовища, безвимірна величина.

Таблиця 6.3 – Показники ефективності природоохоронних заходів щодо зберігання відходів

Показники ефективності природоохоронних заходів	Високий ступінь впливу промислових відходів $e^v = 1,5$	Середній ступінь впливу промислових відходів $e^v = 1,25$	Низький ступінь впливу промислових відходів $e^v = 1,0$
Заходи, спрямовані на запобігання забрудненню атмосферного повітря	Відсутні	Проводяться технологічні заходи щодо зменшення пилоутворення (полив, засипання непорохнистими матеріалами та ін.)	Створено штучні екрани, покриття або споруди, що запобігають забрудненню атмосферного повітря
Заходи, спрямовані на запобігання забрудненню поверхневих вод	Відсутні	Ефективність системи збору й очищення талих і дощових вод з поверхні сховища відходів становить менше 75 %	Ефективність системи збору й очищення талих і дощових вод з поверхні сховища відходів становить більше 75 %
Заходи, спрямовані на запобігання забрудненню підземних вод	Відсутні	Одношаровий екран, ґрунтовий або бетонний, потужністю більше 0,3...0,8 м	Двошаровий екран, асфальтобетонний або бетонний з полімерним покриттям, потужністю більше 0,8 м
Заходи, спрямовані на запобігання забрудненню ґрунтів	Відсутні	Проводяться технологічні заходи щодо зменшення пилоутворення	Створено штучні екрани, покриття або споруди, що запобігають забрудненню ґрунтів

Таким чином, головним завданням забезпечення екологічної безпеки є здійснення державного контролю за її дотриманням підприємствами та

окремими особами, оскільки будь-яка господарська діяльність здатна, тією чи іншою мірою, нанести шкоду навколишньому природному середовищу чи здоров'ю населення.

Контрольні питання

1. Виявіть ознаки екологічної безпеки підприємства.
2. Проаналізуйте основні принципи побудови екологічної безпеки підприємства.
3. Поясніть, важливість дотримання нормативів гранично допустимої концентрації шкідливих речовин.
4. Встановіть причини складності оцінювання стану екологічної безпеки підприємства.
5. Розкрийте суть економічних факторів впливу на екологічну безпеку підприємства та наслідків їх ігнорування.

Тести

1. Екологічну безпеку підприємства потрібно трактувати як:
 - а) функціонування прямо або опосередковано призводить до погіршення якості навколишнього природного середовища та наносить прямі або опосередковані збитки державі, споживачам, населенню та персоналу;
 - б) стан захищеності економічних інтересів підприємства від реальних і потенційних екологічних загроз, що створюються внаслідок виробничої діяльності;
 - в) мінімізації негативного впливу виробничої діяльності підприємства на навколишнє природне середовище;
 - г) заходи щодо правильного та раціонального використання природних ресурсів, клімату, водних ресурсів та біосистем.
2. Екологічну безпеку підприємства формують такі групи факторів впливу:
 - а) екологічні, управлінські, адміністративні;
 - б) екологічні, виробничі, економічні;
 - в) економічні, екологічні, управлінські;
 - г) економічні, екологічні, інфраструктурні.
3. До економічних факторів впливу на екологічну безпеку підприємства не відносять:
 - а) вартість введених в дію нових основних засобів;
 - б) поточні витрати на охорону природного навколишнього середовища;
 - в) обсяг виробленої (реалізованої) продукції;
 - г) викиди забруднювальних речовин в атмосферне повітря.
4. Порушення норм екологічної безпеки функціонування підприємства призводить до:
 - а) погіршення якості навколишнього природного середовища;

- б) нанесення прямих або опосередкованих збитків державі, споживачам, населенню та персоналу;
- в) втрати контролю за викидами;
- г) допущення екологічних правопорушень під час здійснення виробництва чи іншої господарської діяльності.

5. Нормативно-дозвільна екологічна документація не містить:

- а) дозвіл на розміщення відходів та проект лімітів на утворення та розміщення відходів;
- б) проект розроблення та затвердження нормативів гранично допустимого скидання забруднювальних речовин у водні об'єкти, у водні об'єкти із зворотними водами;
- в) паспорти місць видалення відходів;
- г) містобудівні умови і обмеження забудови земельної ділянки.

6. Заплановані роботи, що передбачають нове будівництво, розширення, реконструкцію чи технічне переоснащення; передбачається розроблення:

- а) проектно-екологічної документації;
- б) нормативно-дозвільної екологічної документації;
- в) внутрішньо-регламентної екологічної документації;
- г) проектно-кошторисної екологічної документації.

7. Пріоритетами екологічної модернізації виробництв не є:

- а) широке впровадження у виробництво досягнень науково-технічного прогресу та раціональне використання природно-сировинних ресурсів;
- б) впровадження в організаційну структуру підприємств екологічного менеджменту відповідно до міжнародних стандартів;
- в) впровадження ефективної системи управління територіями;
- г) впровадження безвідходних і маловідходних технологій.

8. Міжнародне співробітництво щодо екологічної безпеки підприємств здійснюються задля:

- а) охорони біологічного різноманіття, охорони водотоків і озер, охорони озонового шару, охорони атмосферного повітря, правильної політики поводження з відходами;
- б) відслідковування змін клімату та оцінення впливу на довкілля;
- в) встановлення однакового рівня екологізації виробництва на підприємствах по всьому світу;
- г) встановлення єдиних нормативів якості, щодо продукції, що виготовляється.

9. До організаційних факторів впливу на екологічну безпеку підприємства не відносять:

- а) відсутність кваліфікованих фахівців-екологів та недосконалість екологічної освіти;
- б) відсутність дієвої системи стимулів та штрафів;
- в) інфраструктуру;
- г) утилізацію відходів.

10. Найбільш поширеним способом формування екологічної небезпеки персоналом варто відзначити:

- а) порушення технологічних регламентів та правила безпеки;
- б) ігнорування робочих графіків;
- в) недотримання екологічних вимог;
- г) низька обізнаність персоналу щодо екологічних норм та нормативів.

11. Механізм формування екологічної безпеки на підприємствах реалізується через використання адміністративних методів впливу на суб'єкти господарювання шляхом:

- а) встановлення дисциплінарних вимог, лімітування, екологічна експертиза, квотування, нормування;
- б) стандартизація і нормування, ліцензування, лімітування, екологічна експертиза, встановлення юридичної відповідальності за порушення природоохоронного законодавства;
- в) видання указів, постанов, рішень, розпоряджень, наказів і резолюцій;
- г) санкції, нормування, ціноутворення, встановлення штрафів, фіксування фактів порушення природоохоронного законодавства.

12. Механізм формування екологічної безпеки на підприємствах реалізується через використання таких економічних методів впливу на суб'єкти господарювання:

- а) призначення цільових пільг і дотацій для підприємств, що здійснюють природоохоронні заходи, створення пільгових умов кредитування для підприємств, що ведуть екологічно безпечне землеробство, встановлення підвищених закупівельних цін на екологічно чисту продукцію;
- б) стягнення відповідних зборів, накладення штрафних санкцій, виважена політика ціноутворення, ліцензування;
- в) визначення обсягів, структури екологічних витрат і джерел їх покриття;
- г) накладення ввізного мита на екологічно небезпечну продукцію, поліпшення іміджу підприємства, зростання продуктивності праці, виконання екологічних вимог.

Тема 7 ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА

1. Суть інформаційної безпеки підприємства
2. Суб'єкт та об'єкт інформаційної безпеки підприємства
3. Загрози інформаційної безпеки підприємства
4. Завдання інформаційної безпеки підприємства
5. Способи захисту інформаційної безпеки підприємства
6. Методика оцінювання інформаційної безпеки підприємства

Зростання ролі та значення інформації в сучасних умовах господарювання зумовило необхідність розробки заходів щодо надання інформації характеристик своєчасності, повноти та безпеки. Особливої важливості набув захист інформації з розвитком сучасних інформаційних технологій та застосуванням автоматизованих інформаційних систем. Проникнення інформаційних технологій в усі без винятку господарські процеси призвело до здійснення інформацією системного впливу на діяльність підприємства, що приводить до необхідності комплексного підходу щодо вирішення цієї проблеми.

Інформаційна безпека підприємства є широкою категорією та може бути пояснена як з технічного погляду, так і з управлінського. Водночас, з позиції управління підприємством під **інформаційною безпекою** потрібно розуміти стан захищеного функціонування простору поширення інформації та інфраструктури, що підтримує її накопичення, зберігання та формує умови використання в умовах можливих впливів природного, цілеспрямованого або випадкового характеру, які можуть спричинити знищення, поширення, перекручування інформації

Складовими інформаційної безпеки прийнято вважати методи, засоби, заходи та напрями здійснення цих заходів стосовно зменшення вразливості інформації, можливостей несанкціонованого доступу, розповсюдження або витоку.

Відповідно до таких визначень інформаційну безпеку варто розглядати через призму таких її **характеристик** як:

1. конфіденційність – обмеженість доступу до інформації, убезпечення від розголосу змісту, розповсюдження примірників документів, можливого копіювання та підтримання умов доступу лише для ввірених осіб;
2. цілісність – стан інформації, що характеризується неможливістю зміни, виправлення чи модифікації;
3. доступність – стан інформації, за якого користувачі, які мають можливість використання інформації, не є обмеженими у користуванні, відсутність перешкод в опрацюванні та використанні інформації;

4. підзвітність – забезпечення ідентифікації суб'єкта доступу та реєстрації його дій;
5. достовірність – відповідність передбаченій поведінці чи результату;
6. автентичність або справжність – гарантія того, що суб'єкт або ресурс ідентичні заявленим [83, С. 484-485].

Створення ефективної системи інформаційної безпеки є неможливим без чіткого визначення загроз інформації, що охороняється. Під **загрозами** інформації прийнято розуміти потенційні або реально можливі дії стосовно інформаційних ресурсів, які призводять до неправомірного володіння інформацією [84]. Виходячи із суті загроз та сфери їх дії, *загрози* інформаційній безпеці можна поділити на *зовнішні* та *внутрішні*.

Джерелами зовнішніх загроз є діяльність злочинних угруповань, діяльність недоброчесних конкурентів, корупційно зацікавлені особи, непередбачувана діяльність органів місцевого самоврядування, державних органів влади, яка відхиляється від прийнятих програм розвитку.

Джерелами внутрішніх загроз виступають працівники підприємства, власники, управлінський апарат та неправильне використання техніко-технологічної бази підприємства.

Наукові дослідження доводять, що приблизно 82 % загроз створюються співробітниками підприємства за їх прямої або опосередкованої участі; 17 % загроз виникає ззовні; 1 % загроз створюється випадковими особами [85, С. 159].

Об'єктами загроз в інформаційній безпеці підприємства виступають усі інформаційні ресурси – свідомість, психіка працівників, особистість, колектив, інформаційні системи різного масштабу і різного призначення.

Суб'єктами впливу на інформаційну безпеку підприємства є особи, які мають доступ до створення, поширення та отримання інформації про діяльність підприємства. Суб'єкти інформаційної безпеки підприємства доцільно поділити на 2 групи: зовнішні, які представляють злочинців, хакерів та окремих зацікавлених осіб та внутрішні, тобто працівники та особи, які володіють доступом до інформації підприємства.

Загрози інформаційній безпеці підприємства можуть бути визначені як загрози відповідного спрямування:

1. загрози нормативно-правового спрямування – загрози, які виникають в разі навмисного або ненавмисного порушення (впливу або/та дії на процес створення та застосування) спеціальних законів, інших нормативно-правових актів, правил, процедур та заходів, що забезпечують захист інформації на правовій основі;
2. загрози організаційного спрямування – це навмисні або ненавмисні дії, покликані вплинути на порушення регламенту операційної діяльності підприємства, порушення порядку сформованих взаємовідносин співпраці між постачальниками, виробниками і покупцями, що спрямовані на утруднення використання інформації;

3. загрози інженерно-технічного спрямування – сукупність загроз, що пов’язані з використанням різноманітних методів та засобів (фізичних, апаратних, програмних, програмно-апаратних) обробки інформації, використання яких має на меті отримання доступу до необхідної інформації, її розголошення, модифікацію, вплив на автентичність, викривлення та нав’язування, наслідком чого є нанесення втрат (фінансових чи репутаційних) [86, С. 205].

Виокремленням загроз інформаційній безпеці підприємства займаються як підприємці, так і науковці, так і інженерні фахівці. Завдяки їх діяльності всі джерела загроз інформаційній безпеці підприємства можна розділити на три групи: обумовлені діями суб’єкта (антропогенні джерела загроз); обумовлені технічними засобами (техногенні джерела загроз); зумовлені стихійними джерелами [87, С. 465] (рис 7.1).

Рисунок 7.1 – Загрози безпеці інформації підприємства [88]

Найбільш важливими серед загроз інформаційній безпеці підприємства є такі загрози:

1. Крадіжка інформації або витік даних (найчастіше викрадення або копіювання інформації, наприклад з програми 1С, може проходити таємно та залишитися непоміченим);
2. Хакерські атаки (найчастіше використовують вразливі місця в програмному забезпеченні, тому необхідно користуватися ліцензованими програмами);

3. Халатність співробітників (недбалість і недобросовісність стосовно своїх посадових обов'язків);
4. Шкідливі програми (віруси, троянські програми, програми-шпигуни, небезпечні програми та інші програми, що здатні завдати шкоди комп'ютерній безпеці);
5. СПАМ (анонімна, масова поштова розсилка з текстом небажаного характеру);
6. Програмно-апаратні збої та відмови в роботі автоматизованих систем, котрі зможе усунути лише фахівець інформаційної безпеки;
7. Фінансове шахрайство (загрози атак із різними цілями: отримання фінансової вигоди або зривів комерційних операцій);
8. Крадіжка обладнання (викликає найбільший страх зі сторони керівництва, оскільки крадіжка комп'ютерів означає втрату продуктивності фірми) [89].

Відповідно до зазначеної сукупності загроз інформаційній безпеці та факторів негативної дії на інформаційну безпеку підприємства можуть відрізнятися наслідки завданої шкоди інформаційній безпеці. Зокрема **наслідками** викривлення інформації про діяльність підприємства можуть бути:

1. зменшення вартості капіталу підприємства;
2. труднощі залучення інвестицій;
3. розрив (або погіршення) ділових відносин із партнерами;
4. зрив переговорів, втрата вигідних контрактів;
5. невиконання договірних зобов'язань;
6. відмова від рішень, які стали неефективними через розголос інформації;
7. втрата можливості запатентувати результат науково-технічної діяльності або продати ліцензію;
8. зниження цін або обсягів реалізації;
9. нанесення шкоди авторитету та діловій репутації фірми;
10. більш жорсткі умови отримання кредитів;
11. труднощі в постачанні та придбанні устаткування тощо [90, С. 139].

Створення системи інформаційної безпеки на підприємстві, що унеможливорює такі та подібні дії, містить встановлення її **цілей**, серед яких варто виділити забезпечення:

1. конфіденційності інформації, тобто необхідність введення обмежень доступу до цієї інформації для певного кола осіб;
2. неможливості несанкціонованого доступу до інформації, тобто ознайомлення з конфіденційною інформацією сторонніх осіб;
3. цілісності інформації та пов'язаних з нею процесів (створення, введення, обробка і виведення), яка полягає в її існуванні в

неспотвореному вигляді (незміненому відносно деякого фіксованого її стану);

4. доступності інформації, тобто здатність забезпечувати своєчасний і безперешкодний доступ осіб до інформації;
5. мінімізації ризиків інформаційної безпеки шляхом виконання компенсаційних заходів;
6. обліку усіх процесів, пов'язаних з ризиками.

Забезпечити досягнення зазначених цілей можна шляхом виконання низки таких **завдань**:

1. введення в систему знань усіх працівників основних положень та засад інформаційної безпеки;
2. класифікації інформаційних ресурсів підприємства;
3. визначення керівників процесів, відповідальних за інформаційну безпеку;
4. виявлення сукупності ризиків інформаційної безпеки та оцінювання їх важливості з використанням експертних оцінок;
5. визначення групи доступу до інформаційних ресурсів;
6. розроблення системи управління ризиками інформаційної безпеки (методи та їх оцінка);
7. формування набору організаційних і технічних заходів для мінімізації та компенсації існуючих чи потенційних ризиків;
8. впровадження постійного моніторингу рівня інформаційної безпеки та впровадження заходів інформаційної безпеки й періодичного контролю за станом ризиків;
9. забезпечення фізичної безпеки майна підприємства та безпеки персоналу;
10. розробки вимог до інформаційної системи з нагляду за подіями та процесами на підприємстві;
11. контролінгу інформаційної безпеки на підприємстві [91].

Найбільш поширеним та найціннішим з погляду зловмисників негативним впливом на інформаційну безпеку підприємства є оволодіння конфіденційною інформацією, що може бути здійснене за мінімальних витрат зусиль з боку зловмисника. Необхідно зазначити, що нині встановлено обсяги загроз інформаційній безпеці підприємства через оволодіння конфіденційною інформацією, наприклад розголошення (зайва балакучість співробітників) становить 32 %; несанкціонований доступ шляхом підкупу і схиляння до співробітництва з боку конкурентів і злочинних угруповань – 24 %; відсутність на фірмі належного контролю і жорстких умов забезпечення інформаційної безпеки – 14 %; традиційний обмін виробничим досвідом – 12 %; безконтрольне використання інформаційних систем – 10 %; наявність передумов виникнення серед співробітників конфліктних ситуацій – 8 % [92, С. 224].

Реалізується розголошення формальними і неформальними каналами поширення інформації.

До формальних каналів поширення інформації належать:

1. ділові зустрічі, наради, переговори та інші форми спілкування;
2. обмін офіційними діловими, науковими і технічними документами, засобами передачі офіційної інформації (пошта, телефон, телеграф, факс тощо).

Неформальними каналами поширення інформації є:

1. особисте спілкування (зустрічі, переписка, телефонні переговори тощо);
2. виставки, семінари, конференції, з'їзди, колоквиуми та інші масові заходи;
3. засоби масової інформації (преса, інтерв'ю, радіо, телебачення тощо).

Як правило, причиною розголошення конфіденційної інформації є:

1. слабке знання (або незнання) вимог захисту конфіденційної інформації;
2. помилковість дій персоналу через низьку виробничу кваліфікацію;
3. відсутність системи контролю за оформленням документів, підготовкою виступів, реклами і публікацій;
4. злісне, навмисне невиконання вимог захисту комерційної таємниці [93, С. 159].

Сукупність зазначених дій має складний правовий характер, оскільки їх суть або інша форма прояву чи подання може здійснюватися за допомогою легальних чи нелегальних методів отримання інформації (табл. 7.1, [94]).

Таблиця 7.1 – Легальні і нелегальні методи одержання інформації

Легальні методи	Нелегальні методи
<ul style="list-style-type: none"> • аналіз інформації про підприємство, яка міститься у спеціалізованих відкритих джерелах; • аналіз відомостей про підприємство, що передаються засобами масової інформації; • «удавані» переговори про наймання на роботу працівників конкуруючих фірм; • фактичний прийом на роботу працівників конкуруючих підприємств ; • «удавані» переговори з конкуруючим підприємством про наміри ділової співпраці ; • встановлення ділових зв'язків з партнерами підприємства-конкурента для непрямого одержання інформації з «третьох рук»; • замасковані опитування працівників конкуруючих підприємств на конференціях, семінарах тощо; • дослідження продукції конкуруючих підприємств за допомогою зворотного інжинірингу тощо. 	<ul style="list-style-type: none"> • викрадення документів, які містять конфіденційну інформацію; • викрадення взірців нової продукції і матеріалів; • шантажування працівників конкуруючого підприємства, що мають доступ до конфіденційної інформації • знімання і оптичні спостереження; • несанкціоноване підключення до систем зв'язку і комп'ютерних мереж; • засилання і вербування агентів тощо.

Узагальнюючи вищенаведене можна впевнено резюмувати значну потребу в різноманітних засобах розробки, створення та підтримання комплексної системи інформаційної безпеки підприємства. Розглядаючи способи захисту інформації, зазначимо, що вони передбачають використання певного набору засобів, що можуть забезпечувати запобігання втрати та витоку таємних даних:

1. Фізичні засоби захисту – це засоби, необхідні для зовнішнього захисту засобів обчислювальної техніки, території та об'єктів. Вони реалізуються на базі ЕОМ, які спеціально призначені для створення фізичних перешкод на можливих шляхах проникнення і несанкціонованого доступу до компонентів інформаційних систем, що захищаються;
2. Апаратні засоби захисту – це різні електронні, електронно-механічні та інші пристрої, які вмонтовуються в серійні блоки електронних систем обробки і передачі даних для внутрішнього захисту засобів обчислювальної техніки: терміналів, пристроїв введення та виведення даних, процесорів, ліній зв'язку тощо;
3. Програмні засоби захисту, які вмонтовані до складу програмного забезпечення системи, необхідні для виконання логічних та інтелектуальних функцій захисту;
4. Апаратно-програмні засоби захисту – це засоби, які основані на синтезі програмних та апаратних засобів;
5. Законодавчі засоби – сукупність нормативно-правових актів, що регулюють діяльність людей, які мають доступ до відомостей, що охороняються, і визначають міру відповідальності за втрату або крадіжку секретної інформації;
6. Організаційні заходи захисту інформації становлять сукупність заходів щодо підбору, перевірки та навчання персоналу, який бере участь у всіх стадіях інформаційного процесу [95, С. 159-160].

Проте, рівню та обсягу використання зазначених способів має передувати оцінювання інформаційної безпеки підприємства. Аналітичне оцінювання інформаційної безпеки підприємства здебільшого концентрується на [96, С. 28-39]:

1. оцінці програмно-технічної захищеності інформації та передбачає розрахунок таких показників:

1.1 Коефіцієнт технічного захисту інформації $K_{т.з.}$:

$$K_{т.з.} = IA_{н.в.}, \quad (7.1)$$

де $IA_{н.в.}$ – кількість не відвернутих інформаційних атак.

1.2 Коефіцієнт програмної захищеності інформації $K_{п.з.}$:

$$K_{п.з.} = \frac{Ч_{б.ф.}}{Ч_{н.ф.}}, \quad (7.2)$$

де $Ч_{б.ф.}$ – час безперебійного функціонування корпоративної інформаційної системи, год.

$Ч_{н.ф.}$ – нормативний час функціонування корпоративної інформаційної системи, год.

1.3 Коефіцієнт фінансового захисту інформації $K_{ф.з.}$:

$$K_{ф.з.} = \frac{B_{з.ін.}}{B_{пр.ін.}}, \quad (7.3)$$

Бажаним є значення 0,15 та зростання показника в перспективі.

1.4 Коефіцієнт фінансування інформаційних служб підприємства $K_{фін.}$:

$$K_{фін.} = \frac{B_{фін.}}{B_{з.}}, \quad (7.4)$$

де $B_{фін.}$ – витрати на фінансування інформаційних служб підприємства, грн.;

$B_{з.}$ – загальні витрати підприємства.

2. оцінці інформаційної надійності персоналу:

2.1 Коефіцієнт правової захищеності інформації $K_{пр.з.}$:

$$K_{пр.з.} = \frac{I}{I_{юр.з.}}, \quad (7.5)$$

де I – обсяг інформації, розголошення якої може спричинити негативні наслідки для підприємства, %

$I_{юр.з.}$ – загальний обсяг юридично захищеної інформації, %

Бажаним є значення близько 1 та зменшення показника в перспективі.

2.2 Коефіцієнт досвіду роботи персоналу, що забезпечує інформаційну безпеку підприємства $K_{д.р.}$:

$$K_{д.р.} = \frac{ЧП_1}{ЧП_3}, \quad (7.6)$$

де $ЧП_1$ – чисельність працівників, які мають доступ до комерційної таємниці, що працюють на підприємстві більше одного року, ос.;

$ЧП_3$ – загальна чисельність працівників, що мають доступ до комерційної таємниці, ос.

Бажаним є значення близько 1 та зростання показника в перспективі.

2.3 Коефіцієнт надійності персоналу, що забезпечує інформаційну безпеку підприємства $K_{н.п.}$:

$$K_{н.п.} = \frac{ЧП_{з.зв.} - ЧП_{вип.}}{ЧП_{з.зв.}}, \quad (7.7)$$

де $ЧП_{вип.}$ – чисельність працівників, звільнених за причиною витоку інформації, ос.;

$ЧП_{з.зв.}$ – загальна чисельність звільнених працівників, ос.

Бажаним є значення близько 1 та зростання показника в перспективі.

2.4 Коефіцієнт підготовленості персоналу до розпізнавання погроз

$K_{п.п.}$:

$$K_{п.п.} = \frac{ЧП_{з.} - ЧП_{п.}}{ЧП_{з.}}, \quad (7.8)$$

де $ЧП_{п.}$ – чисельність працівників, ненавмисні дії яких призвели до витоку інформації завдяки низькому рівню підготовки персоналу до розпізнавання загроз безпеки, ос.;

$ЧП_{з.}$ – загальна чисельність працівників, що мають доступ до закритої інформації, ос.

Бажаним є значення близько 1 та зростання показника в перспективі.

3. оцінці інформації, що надається особам, які приймають рішення (ОПР), інформаційною службою підприємства:

3.1 Коефіцієнт повноти інформації $K_{п.ін.}$

$$K_{п.ін.} = \frac{I_{ін.}}{I_{необ.}}, \quad (7.9)$$

де $I_{ін.}$ – обсяг інформації, що є в розпорядженні осіб, що приймають рішення, %;

$I_{необ.}$ – обсяг інформації, необхідної для ухвалення обґрунтованого рішення, %

Бажаним є значення близько 1 та зменшення показника в перспективі.

3.2 Коефіцієнт точності інформації $K_{т.ін.}$:

$$K_{т.ін.} = \frac{I_{р.}}{I_{н.}}, \quad (7.10)$$

де $I_{р.}$ – обсяг релевантної інформації, %

$I_{н.}$ – загальний обсяг наявної в розпорядженні осіб, що приймають рішення інформації, %

Бажаним є значення близько 1 та зростання показника в перспективі.

3.3 Коефіцієнт суперечливості інформації $K_{с.ін.}$:

$$K_{c.in.} = \frac{I_{ухв.}}{I_3}, \quad (7.11)$$

де $I_{ухв.}$ – кількість незалежних свідчень на користь ухвалення рішення, %;
 I_3 – загальна кількість незалежних свідчень у сумарному обсязі релевантної інформації, %.

Бажаним є значення близько 1 та зростання показника в перспективі.

3.4 Коефіцієнт своєчасності надання інформації $K_{c.n.in.}$:

$$K_{c.n.in.} = \frac{I_{c.n.}}{I_{необ.}} \quad (7.12),$$

де $I_{c.n.}$ – обсяг своєчасно наданої особами, що приймають рішення інформації, %;

$I_{необ.}$ – обсяг інформації, необхідної для ухвалення обґрунтованого рішення, %.

Бажаним є значення близько 1 та зростання показника в перспективі.

3.5 Коефіцієнт надійності інформації $K_{n.in.}$:

$$K_{n.in.} = \frac{I_{н.д.}}{I_{з.н.}}, \quad (7.13)$$

де $I_{н.д.}$ – обсяг інформації, наданої ОПР з надійних джерел, %;

$I_{з.н.}$ – загальний обсяг наданої ОПР інформації, %

Бажаним є значення близько 1 та зростання показника в перспективі.

Сукупність зазначених показників оцінювання інформаційної безпеки підприємства може доповнюватися іншими важливими для окремих підприємств показниками, втім дослідження стану інформаційної безпеки в будь-якому випадку доцільно проводити з певною періодичністю для підтримання здатності опиратися впливу внутрішніх та зовнішніх загроз та підвищення ефективності діяльності підприємства.

Контрольні питання

1. Виявіть основні характеристики інформаційної безпеки підприємства.
2. Проаналізуйте антропогенні джерела загрози безпеці інформації підприємства та виявіть найбільш значущі з них.
3. Поясніть позитивні та негативні наслідки використання неформальних каналів поширення інформації.
4. Встановіть наслідки використання легальних і нелегальних методів одержання інформації.
5. Розкрийте способи елімінації загроз інженерно-технічного спрямування інформаційній безпеці підприємства.

Тести

1. Система показників для проведення аналізу інформаційної безпеки підприємства містить:

- а) коефіцієнт релевантності інформації, коефіцієнт продуктивності інформації, коефіцієнт повноти інформації, коефіцієнт точності інформації;
- б) коефіцієнт захищеності інформації, продуктивність інформації, коефіцієнт повноти інформації, коефіцієнт точності інформації;
- в) коефіцієнт суперечливості інформації, обсяг перевіреної інформації, коефіцієнт повноти інформації, коефіцієнт точності інформації;
- г) коефіцієнт інформаційної озброєності, коефіцієнт змістовності інформації, коефіцієнт достовірності інформації, коефіцієнт захищеності інформації.

2. Легальні методи одержання інформації не передбачають:

- а) знімання і оптичні спостереження;
- б) замасковані опитування працівників конкуруючих підприємств на конференціях, семінарах;
- в) дослідження продукції конкуруючих підприємств за допомогою зворотного інжинірингу;
- г) фактичний прийом на роботу працівників конкуруючих підприємств.

3. Основним наслідком для власників підприємства від викривлення інформації про діяльність підприємства можна вважати:

- а) зменшення вартості капіталу підприємства;
- б) помилки бухгалтерського обліку;
- в) несвоєчасність виконаних зобов'язань;
- г) зрив переговорів, втрата вигідних контрактів.

4. Електронні, електронно-механічні та інші пристрої, які вмонтовуються в серійні блоки електронних систем обробки і передачі даних для внутрішнього захисту засобів обчислювальної техніки: терміналів, пристроїв введення та виведення даних, процесорів, ліній зв'язку тощо це:

- а) програмні засоби захисту;
- б) фізичні засоби захисту;
- в) апаратні засоби захисту;
- г) апаратно-програмні засоби захисту.

5. Неформальними каналами поширення інформації вважаються:

- а) ділові зустрічі, наради, переговори та інші форми спілкування;
- б) особисте спілкування, виставки, конференції, ЗМІ;
- в) обмін офіційними діловими, науковими і технічними документами;
- г) безконтрольне використання інформаційних систем в особистих цілях працівників.

6. Ціллю інформаційної безпеки не є:

- а) введення обмежень доступу до інформації для певного кола осіб;
- б) можливість несанкціонованого доступу до інформації, тобто ознайомлення з конфіденційною інформацією сторонніх осіб;
- в) цілісність інформації та пов'язаних з нею процесів;
- г) мінімізація ризиків інформаційної безпеки шляхом виконання компенсаційних заходів.

7. Джерела загроз безпеці інформації підприємства поділяється на:

- а) антропогенні, стихійні, техногенні;
- б) конкурентні, антропогенні, технічні;
- в) техніко-технологічні, антропогенні, приховані;
- г) стихійні, антропогенні, інші.

8. Коефіцієнт інформаційної озброєності передбачає:

- а) відношення витрат на придбання інформаційних ресурсів до чисельності персоналу підприємства;
- б) відношення кількості незалежних свідчень на користь ухвалення рішення до загальної кількості незалежних свідчень у сумарному обсязі релевантної інформації;
- в) відношення обсягу інформації, яка є в розпорядженні особи, що приймає рішення, та обсягу інформації, необхідного для ухвалення обґрунтованого рішення;
- г) відношення витрат підприємства на захист інформаційних ресурсів до витрат на придбання інформаційних ресурсів.

9. Вжиття заходів, які дозволяють економічно ефективно захистити інформаційну систему належить до:

- а) цілей безпечного функціонування підприємства;
- б) етапу побудови політики інформаційної безпеки підприємства;
- в) мети функціонування підприємства;
- г) механізму ефективного захисту інформації на підприємстві

10. До принципів формування інформаційної безпеки не відносять:

- а) простоту;
- б) повний контроль;
- в) загальну заборону;
- г) адекватність.

11. Коефіцієнт суперечливості інформації потрібно розглядати як:

- а) відношення обсягу інформації, яка є в розпорядженні особи, що приймає рішення, та обсягу інформації, необхідного для ухвалення обґрунтованого рішення;

- б) відношення обсягу релевантної інформації до загального обсягу наявної в розпорядженні особи, що приймає рішення, інформації;
- в) відношення витрат на придбання інформаційних ресурсів до чисельності персоналу підприємства;
- г) відношення кількості незалежних свідчень на користь ухвалення рішення до загальної кількості незалежних свідчень у сумарному обсязі релевантної інформації.

12. Ситуація, за якої потенційні зловмисники мають зустрічати перешкоди у вигляді досить складних обчислювальних завдань підпорядковується принципу:

- а) достатньої стійкості;
- б) мінімізації дублювання;
- в) технічної складності;
- г) багатозадачності.

Тема 8 ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА ПІДПРИЄМСТВА

1. Суть фінансової безпеки підприємства
2. Суб'єкт, об'єкт та предмет фінансової безпеки підприємства
3. Завдання фінансової безпеки підприємства
4. Загрози фінансової безпеки підприємства
5. Принципи фінансової безпеки підприємства
6. Рівні фінансової безпеки підприємства
7. Показники оцінювання фінансової безпеки підприємства

Безпечна діяльність підприємства передбачає ефективну та стабільну роботу в поточному періоді та формування перспектив до розвитку в майбутньому. Найважливішим фактором формування такої діяльності є створення належного рівня фінансової безпеки, що визначає фінансово-економічний стан підприємства, його фінансову стійкість, платоспроможність, динаміку та структуру джерел фінансування.

Фінансова безпека підприємства – це здатність підприємства самостійно розробляти і проводити фінансову політику відповідно до цілей загальної стратегії діяльності підприємства в умовах невизначеного і конкурентного середовища. Фінансова безпека – такий стан підприємства, за якого:

1. забезпечується фінансова рівновага, стійкість, платоспроможність і ліквідність підприємства в довгостроковому періоді;
2. задоволені потреби підприємства у фінансових ресурсах для стійкого розширеного відтворення;
3. забезпечено достатню фінансову незалежність підприємства;
4. підприємство здатне протистояти існуючим небезпекам і загрозам, а також й тим, що можуть виникнути;
5. існує достатня гнучкість під час ухвалення фінансових рішень;
6. захищені фінансові інтереси власників підприємства [98, С. 220; 99, С. 65-67].

Таким чином, фінансова безпека підприємства відображається кількісними та якісними характеристиками фінансового стану, що забезпечує стабільну захищеність пріоритетних фінансових інтересів підприємства від реальних і потенційних загроз зовнішнього і внутрішнього характеру, параметри якого визначаються на основі фінансової філософії підприємства, передумов фінансового добробуту та стабільного зростання [100, С. 8-26; 101, С. 97].

Забезпечення таких засад потребує досягнення таких **умов** фінансової безпеки підприємства:

1. Високий рівень гармонізації фінансових інтересів підприємства та його партнерів;

2. Використання достатньої кількості фінансових ресурсів, спроможних забезпечити реалізацію фінансових інтересів підприємства на вигідних підприємству умовах;
3. Збалансованість і комплексність фінансових інструментів, що використовуються підприємством;
4. Постійний розвиток і вдосконалення фінансової системи підприємства [102, С. 47].

Фінансова безпека підприємства відображає такий фінансовий стан, що характеризується також ефективністю використання фінансових інструментів на основі їх поєднання, обмеження, залучення нових задля забезпечення безперервної роботи та використання виробничого потенціалу, здійснення фінансових розрахунків згідно з платіжним календарем, формування оптимальної структури оборотного капіталу та розміру робочого капіталу для забезпечення швидкого реагування підприємства зміни зовнішнього та внутрішнього середовища [103].

Об'єктом фінансової безпеки підприємства виступає фінансова діяльність підприємства, безпеку якої необхідно забезпечити.

Суб'єкти фінансової безпеки – це керівництво підприємства і його персонал незалежно від займаних посад і виконуваних обов'язків.

Предмет фінансової безпеки підприємства полягає у діяльності суб'єктів фінансової безпеки як реалізації принципів, функцій, стратегічної програми або конкретних заходів з забезпечення фінансової безпеки, яка спрямована на об'єкти фінансової безпеки системи [104, С. 270-274].

Основна мета забезпечення фінансової безпеки полягає у безперервному й сталому підтриманні такого стану фінансової діяльності, який характеризується збалансованістю (власних та залучених ресурсів) і якістю всіх фінансових інструментів, технологій та фінансових послуг, які використовуються підприємством, стійкістю до впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, здатністю фінансової системи підприємства забезпечувати реалізацію його фінансових інтересів, місії і завдань достатніми обсягами фінансових ресурсів, а також – розвиток цієї системи [105, С. 174].

Завдання фінансової безпеки підприємства:

1. Ідентифікація ризиків і пов'язаних з ними потенційних загроз;
2. Визначення індикаторів фінансової безпеки суб'єктів підприємництва;
3. Впровадження системи діагностики та моніторингу стану фінансової безпеки;
4. Контроль та оцінювання дії системи фінансової безпеки;
5. Створення необхідних фінансових умов, що забезпечують стабільне зростання фірми;
6. Формування оптимального обсягу фінансових ресурсів підприємства за рахунок збалансування використання їх внутрішніх і зовнішніх джерел;
7. Підтримка фінансової стійкості й платоспроможності підприємства протягом усього періоду функціонування;

8. Створення умов, необхідних для забезпечення оптимального обсягу й рівня ефективності інвестицій;
9. Мінімізація фінансових ризиків підприємства;
10. Використання прогресивних технологій управління фінансовими ресурсами та інструментів і фахівців, що забезпечуватимуть їх використання;
11. Своєчасне впровадження у фінансову діяльність фірми сучасних технологій управління та інструментарію їх забезпечення;
12. Ефективний і швидкий вихід підприємства з фінансової кризи й нейтралізація її наслідків [106, С. 23].

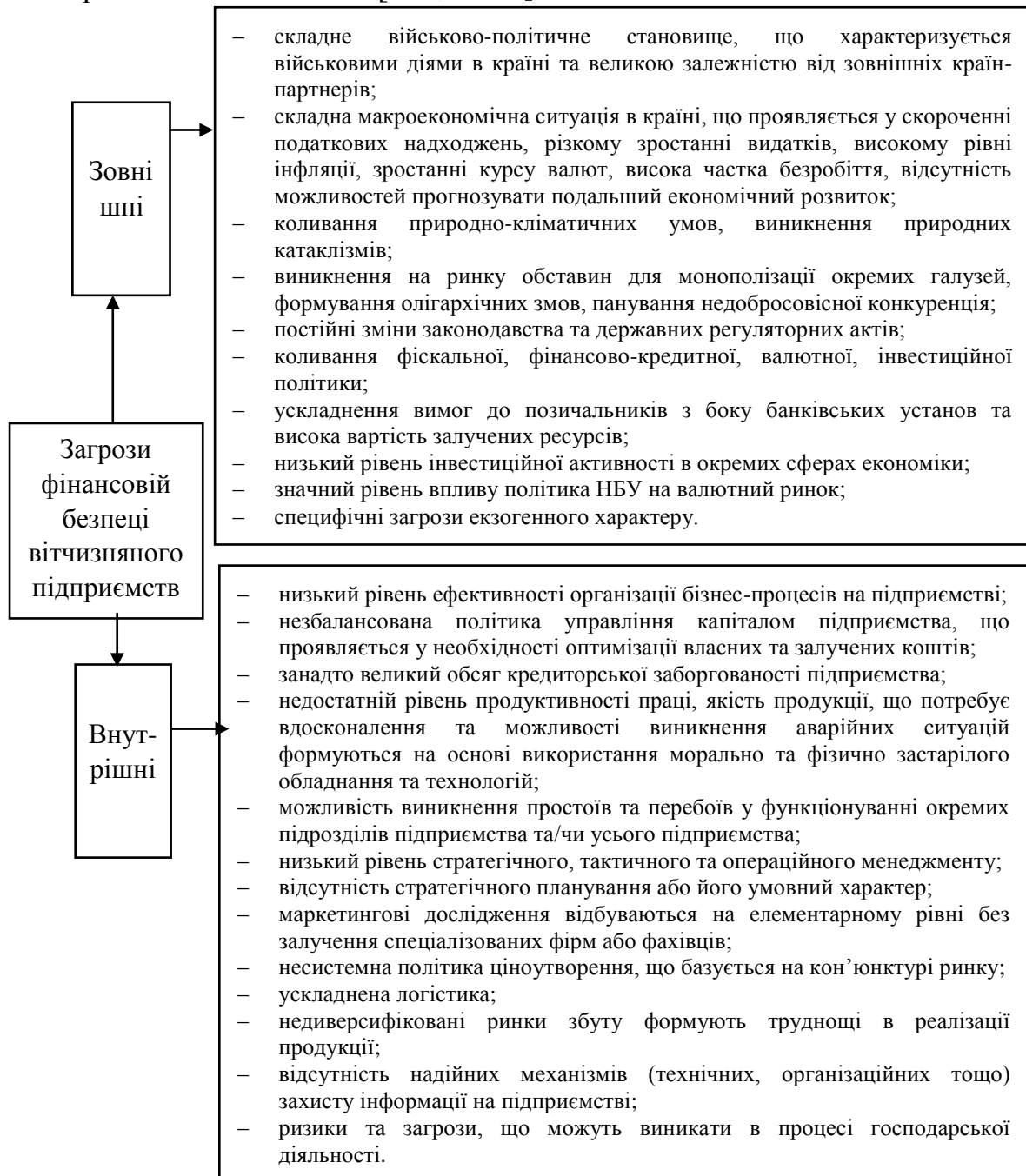

Рисунок 8.1 – Зовнішні та внутрішні загрози фінансовій безпеці вітчизняного підприємства [107, С. 63]

Зрозуміло, що посилення ролі фінансів на підприємстві потребує ідентифікації **загроз**, що можуть виникати стосовно неї (див. рис. 8.1).

Також важливе значення у реалізації фінансової безпеки на підприємстві мають сукупність **факторів**, що на неї впливають (табл. 8.1).

Таблиця 8.1 – Класифікацію факторів впливу на фінансову безпеку підприємства [109, С. 115]

Група факторів	Підгрупа факторів	Прояв фактора
Форс-мажорні	Природні	Прояв стихійних лих
	Техногенні	Аварії внаслідок впливу людини
Соціально-політичні	Адміністративно-законодавчі	Незаплановані законодавчі обмеження фінансово-господарської діяльності, зміна податкових ставок або поява нових
	Країнові	Негативні ситуації, пов'язані з фінансово-господарською діяльністю підприємства на території іноземної держави
	Ментально-демографічні	Зміна демографічної ситуації, зміна світогляду населення
Кримінальні	Прямі кримінальні	Рекет, вимаганням, шантаж, злодійство
	Приховані кримінальні	Витік інформації, політика «чорного PR» з боку конкурента
Комерційні	Торгівельні	Відмова або неможливість споживача придбати продукцію, вироблену підприємством
	Транспортні	Негативні ситуації, пов'язані з перевезенням вантажу будь-яким видом транспорту
Комерційні	Маркетингові	Помилки в дослідженні ринку, в ефективності реклами
Відповідальності	Екологічні	Завдання збитків навколишньому середовищу
	Персональні	Завдання збитків життю й здоров'ю персоналу
	Невиконання договорів	Штрафи, пені, неустойки, судові витрати
Виробничі	Сфери виробництва	Зупинення виробничого процесу, порушення дисципліни, перебої в енергопостачанні
	Сфери забезпечення	Перебої в сфері обслуговування, що ведуть до збоїв в основному й допоміжному виробництві
	Кадрові	Недостатність кваліфікації працівників й/або їхній відтік
Фінансові	Валютні	Зміна курсу валют
	Кредитні	Затримка або несплата дебітором боргів й/або відсотків по них
	Інфляційні	Спад купівельної спроможності грошей
	Ліквідності	Неможливість погашення заборгованості власними оборотними коштами
	Інвестиційні	Неефективність вкладення капіталу
	Відсоткові	Зміна вартості фінансових інструментів
Організаційно-управлінські	Некомпетентності	Низька кваліфікація, малодосвідченість, мобільність пристосування управлінського персоналу
	Недбалості	Недбалість й несумлінність управлінського персоналу

Процес управління фінансовою безпекою підприємства визначається як сукупність заходів спрямованих на підтримання або

забезпечення високих показників платоспроможності, достатнього рівня ліквідності оборотних коштів, формування оптимальної структури капіталу підприємства, забезпечення умов, що дозволять точне планування діяльності і дозволять продовження фінансово-господарської діяльності відповідно до розробленої стратегії розвитку підприємства. Управління фінансовою безпекою підприємства безперечно залежить від ефективності використання не лише фінансових активів, але й основних та оборотних фондів, інтелектуального капіталу, кадрових та інших видів ресурсів, що в кінцевому підсумку спрямоване на зростання рентабельності, збільшення прибутку, збільшення капіталізації підприємства [108, С. 79-80].

У світовій практиці управління фінансовою безпекою на підприємстві реалізується з використанням таких **принципів**:

1. комплексність – забезпечення безпеки персоналу, матеріальних та фінансових ресурсів від можливих загроз усіма доступними законними засобами, методами;
2. своєчасність – попереджувальний характер заходів передбачає їх прогнозування на попередніх стадіях;
3. безперервність – постійне спостереження щодо можливостей застосування до підприємства злочинцями законних і незаконних методів співпраці, що можуть порушувати безпеку діяльності;
4. активність – захист інтересів суб'єктів підприємництва шляхом використання стандартних і нестандартних методів;
5. законність – формування заходів організації безпечного функціонування відповідно до існуючої нормативно-правової бази;
6. обґрунтованість – заходи і засоби захисту, які мають реалізовуватися на сучасному рівні розвитку безпеки та відповідати встановленим вимогам і нормам;
7. економічна доцільність – зіставлення можливих збитків та витрат на забезпечення безпеки (критерій ефективності – вартість);
8. спеціалізація – залучення до розробки та впровадження заходів та засобів захисту спеціалізованих підрозділів або установ;
9. взаємодія та координація – здійснення заходів забезпечення безпеки на основі чіткої взаємодії усіх зацікавлених підрозділів та служб, сторонніх спеціалізованих установ;
10. централізація управління – самостійне функціонування системи безпеки за єдиними організаційними, функціональними та методологічними принципами з централізованим управлінням системою безпеки [110, С. 158; 111].

Фінансова безпека підприємства є прямим наслідком його фінансової стійкості, тому відповідно до типів фінансової стійкості розрізняють п'ять **рівнів** фінансової безпеки підприємств [112, С. 102]:

1. абсолютна фінансова сталість та фінансова безпека – суб'єкту господарювання достатньо власних оборотних засобів для функціонування;
2. нормальна фінансова сталість та фінансова безпека – суб'єкту господарювання практично достатньо власних оборотних засобів;
3. нестійкий фінансовий стан і рівень безпеки – суб'єкту господарювання недостатньо власних оборотних засобів, тому він залучає середньострокові та довгострокові позики і кредити;
4. критичний фінансовий стан і рівень безпеки – суб'єкт господарювання, окрім середньострокових та довгострокових позик і кредитів, залучає короткострокові;
5. кризовий фінансовий стан і рівень безпеки – суб'єкт господарювання не може забезпечити фінансування своєї діяльності ані власними, ані залученими засобами.

Вирішення проблеми забезпечення, підтримки та формування фінансової безпеки підприємства може бути досягнуто шляхом її адекватної діагностики з використанням систем різноманітних показників. Найбільш інформативними та зручними в обрахунках вважаємо показники, що можуть бути визначені шляхом використання фінансової звітності підприємства. Водночас вони мають відповідати таким вимогам та бути:

- простими для розрахунку і для розуміння;
- суттєвими і значущими;
- можуть бути розраховані на основі використання бухгалтерської звітності підприємства, статистичних відомостей в державі або регіоні. Важливим аспектом є можливість здійснення розрахунків з використанням даних внутрішньо-системного та внутрішньо-корпоративного обліку, якщо він забезпечується на підприємстві;
- такими, щоб інтерпретація показників забезпечувала прийняття рішень для впливу на фінансову безпеку підприємства;
- спроможними відображати кількісні та якісні сторони фінансової безпеки на підприємстві;
- можливими для їх використання як в статистиці, так і в динаміці;
- здатними повністю і комплексно охоплювати всі сторони фінансової діяльності підприємства, адекватно відображати фінансову діяльність підприємства в комплексі;
- придатними характеризувати достатню глибину і широту фінансової безпеки за різні періоди;
- доцільними для використання в плануванні, обліку і аналізі фінансової діяльності підприємства [113].

Дослідження фінансової безпеки підприємства може здійснюватися з використанням різних методик проте найбільш доцільною є методика що передбачає формування інтегрального індикатора [114, С. 162-168], який полягає в інтеграції певної сукупності показників (табл. 8.3; 8.4) в єдиний показник, що визначає рівень фінансової безпеки підприємства.

Таблиця 8.3 – Система показників моделі оцінювання рівня фінансової безпеки промислового підприємства та їх формули розрахунку

Показник	Формула розрахунку	Нормат. значення
1	2	3
Фондовіддача (Ф _о)	$\frac{\phi 2p.2000}{0,5 \times (\phi 1p.1010 \text{ст. 3} + \phi 1p.1010 \text{ст. 4})}$	>1
Коефіцієнт придатності основних засобів (К _{пр.оз})	$1 - \frac{\phi 1p.1012}{\phi 1p.1011}$	≥0,5
Коефіцієнт покриття (К _{покр.})	$\frac{\phi 1p.1195}{\phi 1p.1695}$	≥2
Коефіцієнт швидкої ліквідності (К _{шв.л.})	$\frac{\phi 1(p.1195 - p.1100)}{\phi 1p.1695}$	0,5 ≤ К _{шв.л.} ≤ 1
Коефіцієнт абсолютної ліквідності (К _{абс.л.})	$\frac{\phi 1(p.1195 - p.1100)}{\phi 1p.1695}$	0,2 ≤ К _{шв.л.} ≤ 0,3
Коефіцієнт автономії (К _{авт.})	$\frac{\phi 1p.1495}{\phi 1p.1695}$	≥2
Коефіцієнт фінансової стійкості (К _{ф.ст.})	$\frac{\phi 1p.1495}{\phi 1(p.1595 + p.1695 + p.1700 + p.1800)}$	>1
Коефіцієнт довгострокової фінансової незалежності (К _{ф.нез.})	$\frac{\phi 1(p.1495 + p.1595)}{\phi 1p.1900}$	0,7 ≤ К _{ф.нез.} ≤ 0,8
Коефіцієнт маневреності власного капіталу (К _{м.вк.})	$\frac{\phi 1(p.1495 + p.1695)}{\phi 1p.1495}$	>0,5
Співвідношення оборотності дебіторської і кредиторської заборгованості (К _{дз.кз.})	$K_{об\ дз} = \frac{K_{об\ дз}}{K_{об\ кз}}$ $K_{об\ дз} = \frac{\phi 2p.2000}{0,5(\sum \phi 1p.(1120; 1155) \text{ст. 3} + \sum \phi 1p.(1120; 1155) \text{ст. 4})}$ $K_{об\ кз} = \frac{\phi 2p.2000}{0,5(\sum \phi 1p.(1605; 1670) \text{ст. 3} + \sum \phi 1p.(1605; 1670) \text{ст. 4})}$	≈1
Коефіцієнт зміни оборотності оборотних коштів (К _{об.оа.})	$K_{об\ кз} = \frac{\phi 2p.2000}{0,5(\phi 1p.1195 \text{ст. 3} + \phi 1p.1195 \text{ст. 4})}$	>0
Коефіцієнт зміни валюти балансу (К _{ваб.бал.})	$\frac{0,5(\phi 1p.1900 \text{ст. 3} + \phi 1p.1900 \text{ст. 4}) \text{попер.} - 0,5(\phi 1p.1900 \text{ст. 3} + \phi 1p.1900 \text{ст. 4}) \text{звіт}}{0,5(\phi 1p.1900 \text{ст. 3} + \phi 1p.1900 \text{ст. 4}) \text{попер.}}$	>0

Продовження таблиці 8.3

1	2	3
Коефіцієнт зміни чистого прибутку ($K_{\text{чп}}$)	$\frac{\text{ф2р. 2350(2355)попер.} - \text{ф2р. 2350(2355)звітн.}}{\text{ф2р. 2350(2355)попер.}}$	>0
Рентабельність ВК ($P_{\text{вк}}$)	$\frac{\text{ф2р. 2350(2355)}}{0,5(\text{ф1р. 1495гр. 3} + \text{ф1р. 1495гр. 4})}$	>0,15
Рентабельність активів ($P_{\text{а}}$)	$\frac{\text{ф2р. 2350(2355)}}{0,5(\text{ф1р. 1300гр. 3} + \text{ф1р. 1300гр. 4})}$	> індекс інфляції
Рентабельність продажу ($P_{\text{прод}}$)	$\frac{\text{ф2р. 2350(2355)}}{\text{ф2р. 2000}}$	>0,24

Таблиця 8.4 – Вагові значення системи показників моделі оцінювання рівня фінансової безпеки промислового підприємства

Показник	Характеристика та вплив на фінансову безпеку	Ранг	Вагове значення
1	2	3	4
Фондовіддача (Φ_0)	Показник відображає суму реалізованої валової продукції, що припадає на 1 грн основних засобів та характеризує ефективність використання основних засобів. Низький рівень цього показника та його зменшення свідчать про неефективність використання основних засобів, а отже, наявність ризику неефективності операційної діяльності та майбутнього недоотримання прибутку	12	0,03
Коефіцієнт придатності основних засобів ($K_{\text{пр.оз}}$)	Коефіцієнт відображає технічний стан наявних основних фондів. Низьке значення коефіцієнта та його зменшення свідчать про необхідність оновлення основних засобів, що призводить до додаткових фінансових втрат у майбутніх періодах	15	0,01
Коефіцієнт покриття ($K_{\text{покр.}}$)	Коефіцієнт характеризує достатність наявних ресурсів підприємства для погашення поточних зобов'язань та відображає ризик неплатоспроможності, одного з основних ризиків фінансової безпеки підприємства. Низький рівень коефіцієнта означає нездатність підприємства відповідати за своїми боргами та є ознакою його неплатоспроможності	6	0,08
Коефіцієнт швидкої ліквідності ($K_{\text{шв.лік.}}$)	Коефіцієнт відображає можливість погашення поточних зобов'язань підприємства за рахунок наявних грошових засобів та дебіторської заборгованості, яка не є простроченою. Фактично характеризує платоспроможність підприємства за умови своєчасних розрахунків із дебіторами	5	0,08
Коефіцієнт абсолютної ліквідності ($K_{\text{абс.лік.}}$)	Коефіцієнт характеризує здатність підприємства відповідати за своїми поточними зобов'язаннями за рахунок найбільш ліквідних коштів. Низький рівень коефіцієнта свідчить про неможливість сплати підприємством поточних зобов'язань без залучення коштів дебіторів. Своєю чергою, особливо за несприятливої кон'юнктури є ризик неповернення коштів дебіторів, що підриває платоспроможність підприємства та загрожує його фінансовій безпеці.	4	0,09

Продовження таблиці 8.4

1	2	3	4
Коефіцієнт автономії ($K_{авт.}$)	Коефіцієнт показує питому вагу власного капіталу, найбільш надійного джерела фінансування, у загальній сумі джерел фінансування. Чим вище цей показник, тим менший ризик фінансової залежності підприємства від зовнішніх джерел фінансування та вищий рівень фінансової безпеки. Проте занижений рівень власного капіталу стримує економічний розвиток підприємства.	2	0,1
Коефіцієнт фінансової стійкості ($K_{ф.ст.}$)	Коефіцієнт відображає співвідношення між власним та залученим капіталом й показує, скільки гривень власного капіталу припадає на одиницю залученого. Низьке значення коефіцієнта стверджує про незадовільну структуру джерел фінансування підприємства та наявність реальної загрози фінансовій безпеці підприємства.	1	0,11
Коефіцієнт довгострокової фінансової незалежності ($K_{ф.нез.}$)	Коефіцієнт відображає частину активів підприємства, які сформовані за рахунок найбільш надійних джерел фінансування. Характеризує достатність власного капіталу та довгострокових зобов'язань для фінансування діяльності підприємства без залучення короткострокових пасивів. Низьке значення показника свідчить про наявність ризику недофінансування, який збільшується з несприятливою структурою на ринку, та зменшення фінансової безпеки підприємства.	3	0,1
Коефіцієнт маневреності власного капіталу ($K_{м.вк.}$)	Коефіцієнт відображає частину власного капіталу, що спрямовується для фінансування поточної діяльності. Характеризує достатність власних джерел для фінансування поточної діяльності. Низьке значення коефіцієнта стверджує про необхідність залучення додаткових джерел для фінансування діяльності підприємства, і зниження рівня економічної безпеки.	8	0,07
Співвідношення оборотності дебіторської і кредиторської заборгованостей ($K_{дз/кз}$)	Показник відображає достатність коштів, що надійдуть від дебіторів, для погашення поточної кредиторської заборгованості. Наближення показника до 1 означає ефективну політику управління дебіторської та кредиторської заборгованості й відсутність загроз фінансовій безпеці підприємства, пов'язаних із дебіторами.	7	0,07
Коефіцієнт зміни оборотності оборотних коштів ($K_{об.оа.}$)	Коефіцієнт показує, у скільки разів збільшився коефіцієнт оборотності оборотних активів за звітний період та відображає ефективність їх використання. Тенденція до зростання свідчить про зростання ефективності управління оборотними коштами.	14	0,02
Коефіцієнт зміни валюти балансу ($K_{вал.бал.}$)	Коефіцієнт показує, у скільки разів зросла сума активів підприємства за звітний період. Характеризує загальну динаміку підприємства. Низькі значення показника стверджує про негативні явища на підприємстві та скорочення виробничої діяльності, а високі – про розширення виробництва та можливість зростання прибутків у майбутніх періодах.	16	0,01
Коефіцієнт зміни чистого прибутку ($K_{чп.}$)	Коефіцієнт показує, у скільки разів зросла сума чистого прибутку підприємства за звітний період. Характеризує загальну прибутковість підприємства. Низьке значення показника свідчить про зменшення ефективності діяльності підприємства та наявність ризику подальшого зменшення прибутковості, що створює пряму загрозу фінансовій безпеці підприємства	9	0,06

Продовження таблиці 8.4

1	2	3	
Рентабельність ВК (P _{вк})	Коефіцієнт відображає віддачу власного капіталу та показує величину прибутку в розрахунку на 1 грн вкладеного власниками капіталу. Характеризує ефективність вкладених коштів у підприємства. Низьке значення показника означає неефективне використання вкладених коштів.	12	0,03
Рентабельність активів (P _а)	Показник показує величину прибутку в розрахунку на 1 грн активів та відображає ефективність використання активів підприємства. Низьке значення показника свідчить про неефективне управління підприємством та наявність можливих загроз фінансовій безпеці через неефективну діяльність підприємства.	11	0,04
Рентабельність продажу (P _{прод.})	Коефіцієнт відображає величину чистого прибутку, що припадає на 1 грн виручки від реалізації, а також дає можливість оцінити частку собівартості у продажах. Низьке значення означає неефективну діяльність підприємства через високий рівень собівартості або неефективну інвестиційну та фінансову діяльність та наявність загроз фінансовій безпеці підприємства	10	0,05

$$W_i = \frac{2(m - i + 1)}{m(m + 1)}, \quad (8.1),$$

де W_i – питома вага i -го показника в інтегральному показнику;

i – місце в ранзі окремого показника;

m – загальна кількість показників.

Отримані вагові коефіцієнти необхідні для розрахунку загального інтегрального показника рівня фінансової безпеки підприємства, який розраховується за формулою:

$$I_{FS} = \sum_{i=1}^m W_i \times K_i, \quad (8.2),$$

де I_{FS} – показник фінансової безпеки;

W_i – питома вага i -го показника в інтегральному показнику;

K_i – розрахункове значення i -го показника.

Розрахований загальний показник відображає поточний рівень фінансової безпеки підприємства. Отже, завершальним кроком оцінення є інтерпретація отриманого значення коефіцієнта фінансової безпеки, яка подана в табл. 8.5.

Таблиця 8.5 – Оцінка рівня фінансової безпеки промислового підприємства

Рівень фінансової безпеки	Значення I_{FS}	Характеристика стану
Відмінний	$1,17 < I_{FS}$	Підприємство бездоганно протистоїть зовнішнім та внутрішнім загрозам, що створює підґрунтя для стабільного розвитку та реалізації стратегії підприємства у майбутніх періодах
Задовільний	$0,93 < I_{FS} < 1,17$	Підприємство здатне протистояти зовнішнім та внутрішнім загрозам, що забезпечує його розвиток у майбутньому періоді
Незадовільний	$0,56 < I_{FS} < 0,93$	Підприємство не здатне протистояти зовнішнім та внутрішнім загрозам, що загрожує ефективному функціонуванню підприємства в майбутніх періодах
Критичний	$I_{FS} < 0,56$	Підприємство не протистоїть зовнішнім та внутрішнім загрозам, тому є велика ймовірність втрати платоспроможності й банкрутства

Запропонована методика є простою та зручною у використанні та дозволяє здійснювати оцінення фінансової безпеки за різні періоди, дозволяє порівнювати фінансову безпеку різних підприємств та показувати можливості для внесення відповідних управлінських рішень стосовно фінансів підприємства.

Контрольні питання

1. Виявіть характерні ознаки п'яти рівнів фінансової безпеки підприємств.
2. Проаналізуйте вплив соціально-політичних факторів впливу на фінансову безпеку підприємства.
3. Поясніть важливість використання координації під час формування фінансової безпеки підприємства.
4. Встановіть основні вимоги до показників оцінювання фінансової звітності підприємства.
5. Розкрийте, чому під час оцінювання фінансової безпеки підприємства доцільно використовувати показники фінансової звітності підприємства.

Тести

1. Фінансова безпека підприємства – це:
 - а) якість сукупності фінансових інструментів, технологій і послуг, що використовуються підприємством;
 - б) фінансове забезпечення інтересів підприємства з інтересами партнерів та інтересами персоналу;
 - в) своєчасне використання і управління фінансовими ресурсами;
 - г) стан захищеності фінансових ресурсів та інтересів підприємства на усіх рівнях фінансових відносин.

2. До функціональної структури фінансової безпеки відносяться такі складові:

- а) грошово-кредитна, валютна, банківська, інвестиційна, фондова, фондова.
- б) інвестиційна, облікова, фондова, ліцензійна;
- в) валютна, фінансова, фондова, ринкова;
- г) грошово-кредитна, банківська, ліцензійна, переказна, накопичувальна.

3. Зовнішні загрози фінансової безпеки підприємства проявляються через:

- а) високу вартість залучення позикового капіталу, неефективну систему маркетингу, рівень інфляції, недобросовісна конкуренцію на ринку;
- б) дефіцит державного бюджету, динаміка валютних резервів, нестабільність курсу національної грошової одиниці, швидкість обігу грошової маси;
- в) рівень інфляції, дефіцит державного бюджету, відсутність системного маркетингу;
- г) неефективність системи збуту продукції, рівень інфляції, нестабільність курсу національної грошової одиниці.

4. Внутрішні загрози фінансової безпеки підприємства проявляються через:

- а) нестабільність податкової, валютної, кредитної та страхової політики;
- б) ускладнений доступ до кредитних ресурсів через їх високу вартість;
- в) брак інвестиційних ресурсів у регіоні, незадовільний рівень інвестиційної активності;
- г) використання морально й фізично застарілого обладнання, в результаті чого підвищується ризик аварійних ситуацій, знижується якість продукції та продуктивність праці.

5. Фінансова безпека підприємства є поняттям спорідненим до:

- а) фінансової платоспроможності;
- б) фінансової стійкості;
- в) фінансової ліквідності;
- г) економічної безпеки.

6. Показники фінансової безпеки підприємства поділяються на:

- а) фінансові, виробничі, соціальні;
- б) виробничі, фінансові, соціальні;
- в) бухгалтерські, економічні, фінансові;
- г) виробничі, кадрові, економічні.

7. Фактичний і необхідний об'єм інвестицій для підтримки і розвитку наявного потенціалу належить до _____ показників:

- а) фінансових;

- б) економічних;
- в) соціальних;
- г) технологічних.

8. Документація, яка регламентує роботу системи фінансової безпеки не містить таких документів:

- а) регламент робіт підприємства
- б) посадові інструкції працівників підприємства
- в) внутрішні накази розпорядження та ін. документація
- г) акти перевірки товаро-матеріальних цінностей.

9. Корпоративна заборгованість –це:

- а) можливість отримання багаторазових кредитів (траншів) в рамках встановленого ліміту відновлювальної (револьверної) кредитної лінії;
- б) глобалізація корпоративних фінансів і в короткостроковому періоді;
- в) швидке накопичення зовнішнього боргу підприємством;
- г) сукупна фінансова заборгованість підприємства.

10. До основних індикаторів, що характеризують рівень фінансової безпеки на підприємствах України не належать:

- а) показники, що визначають фінансову стійкість;
- б) показники, що визначають платоспроможність;
- в) показники, що визначають рентабельність;
- г) показники, що визначають ділову активність.

11. Динаміка виробництва, його зростання, спад, стабільний стан та темпи зміни належать до:

- а) виробничих факторів фінансової безпеки;
- б) фінансових факторів фінансової безпеки;
- в) соціальних факторів фінансової безпеки;
- г) інфраструктурних факторів фінансової безпеки.

12. Серед підходів до оцінення рівня фінансової безпеки підприємства не застосовують такий підхід

- а) ресурсно-функціональний підхід;
- б) структурно-логічний;
- в) підхід на основі використання критерію «мінімум сукупного збитку, який завдається безпеці»;
- г) підхід, оснований на визначенні достатності оборотних коштів (власних і позикових) для здійснення виробничо-збутової діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мойсеєнко І. П., Марченко О. М. Управління фінансово-економічною безпекою підприємства: навч. посіб. Львів. 2011. 380 с.
2. Акімова Л., Лисачок А. Державне регулювання фінансово-економічної безпеки суб'єктів господарювання. *Публічне урядування*. 2017. № 510, С. 16-28.
3. Виконання покарань як елемент режиму позбавлення волі. *Часопис Київського університету права*. 2014. № 3. С. 232-236.
4. Іванків О. Я. Сутність системи економічної безпеки в умовах євроінтеграції. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. Вип. 11. С. 109-112.
5. Гапак Н. М. Економічна безпека підприємства: сутність, зміст та основи оцінки. URL: <http://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/1145/3/%D0%95%D0%9A%D0%9E%D0%9D%D0%9E%D0%9C%D0%86%D0%A7%D0%9D%D0%90%20%D0%91%D0%95%D0%97%D0%9F%D0%95%D0%9A%D0%90%20%D0%9F%D0%86%D0%94%D0%9F%D0%A0%D0%98%D0%84%D0%9C%D0%A1%D0%A2%D0%92%D0%90%20%D0%A1%D0%A3%D0%A2%D0%9D%D0%86%D0%A1%D0%A2%D0%AC%2C%20%D0%97%D0%9C%D0%86%D0%A1%D0%A2%20%D0%A2%D0%90%20%D0%9E%D0%A1%D0%9D%D0%9E%D0%92%D0%98%20%D0%9E%D0%A6%D0%86%D0%9D%D0%9A%D0%98.pdf> (дата звернення: 19.02.2020).
6. Громова О. М. Правове забезпечення захисту економічної безпеки суб'єктів господарювання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04 / Громова Ольга Миколаївна; Донецький юрид. ін-т. Кривий Ріг, 2015. 202 с.
7. Шира Т. Б. Загрози кадрової безпеки підприємства. *Економіка і суспільство*. 2016. Вип. 7. С. 31-35.
8. Скриньковський Р. М., Крамар Р. І., Машталір Х. В. Діагностика безпеки підприємства в політико-правовій сфері. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2016. №7. С. 151-158.
9. Скриньковський Р. М. Економічна безпека підприємства: сутність, класифікація та система діагностики. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 3. 414-418.
10. Немченко В. В., Малішевська В. В. Забезпечення економічної безпеки підприємства. *Економіка харчової промисловості*. 2012. № 3. С. 10-13.
11. Мелащенко В. Економічна безпека підприємства як чинник ефективного корпоративного управління. *Вісник Національної академії державного управління* 2011. № 3. С. 283-291.

12. Матюшко Н. Г., Шацька З. Я. Завдання фінансово-економічної безпеки на підприємстві в контексті сталого розвитку. *Міжнародна науково-практична інтернет-конференція на тему: «Інвестиційно-інноваційна складова фінансово-економічної безпеки на національному, регіональному та мікрорівні в контексті сталого розвитку»*. URL: http://knutd.com.ua/publications/conference/20.03.2015/Matyshko_Shazkaya_13.pdf (дата звернення: 8.09.2020).
13. Гладух М. В. Економічна безпека підприємства: еволюція визначення, складові, загрози. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2015. № 51. С. 29-34.
14. Діденко Є. О. Особливості формування інноваційної безпеки підприємства. *Ефективна економіка*. 2018. №1. – URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_2018/46.pdf. (дата звернення: 26.02.20210).
15. Фоміченко І. П., Баркова С. О. Формування системи управління економічної безпеки на підприємствах України. *Економіка та управління підприємствами машинобудівної галузі: проблеми теорії та практики*. 2013. № 3 (23). С. 57-66.
16. Орлик О. В. Аналіз факторів впливу на економічну безпеку підприємств та методи захисту від загроз і нейтралізації їх наслідків. *Тренди та інновації в сучасній економіці: колективна монографія / за заг. ред. О. С. Іванілова*. Харків: ХНУБА, 2015. С. 154-165.
17. Мороз О. В., Карачина Н. П., Шиян А. А. Концепція економічної безпеки сучасного підприємства: монографія. Вінниця : ВНТУ, 2010. 259 с.
18. Пашнюк Л. Загрози економічній безпеці підприємства та засоби їх нейтралізації. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Економіка*. 2013. Вип. 10 (151). С. 93-97.
19. Ковалевська А. В., Поспелов О. В. Визначення факторів впливу на рівень економічної безпеки малих підприємств у країні. *Бізнес-Інформ*. 2013. № 9. С. 111-118.
20. Барташевська Ю.М. Економічна безпека підприємства: фактори впливу та шляхи забезпечення. *Економіка і суспільство*. 2016. № 7. С. 189-196.
21. Сисоліна Н. П. Економічна безпека підприємства: навчальний посібник. Кіровоград: КНТУ, 2014. 226 с.
22. Селюченко Н. Є., Климаш В. М. Економічна безпека підприємства як результат реалізації антикризових заходів. *Вісник НУ «Львівська політехніка»*. Серія «Логістика». 2012. № 749. С. 260-265.
23. Горячева К. С. Оцінка рівня фінансової безпеки підприємства. URL: http://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream/123456789/55127/5/Horiacheva_Finansova_bezpeka.pdf (дата звернення: 24.10.2021).
24. Кристиняк М. Б. Економічна безпека підприємства: сутність, завдання та методи забезпечення. URL:

http://www.rusnauka.com/40_OINBG_2014/Economics/10_183799.doc.htm

(дата звернення: 24.10.2021).

25. Васильєв О. В., Мейта В. І. Формування системи управління економічною безпекою промислових підприємств. *Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: С. І. Шкарабан (голов. ред.) та ін.* 2013. Том 14. № 2. С. 138-145.
26. Андрушків Б. М., Малюта Л. Я., Погайдак О. Б. Адаптивна структурно-компонентна модель забезпечення економічної безпеки підприємства. *Економічний аналіз: зб. наук. праць.* 2016. Том 25. № 2. С. 42-50.
27. Матюшко Н. Г., Шацька З. Я. Завдання фінансово-економічної безпеки на підприємстві в контексті сталого розвитку. URL: http://knutd.com.ua/publications/conference/20.03.2015/Matyshko_Shazkaya_13.pdf (дата звернення: 26.10.2021).
28. Філіппова С. В., Волощук Л. О., Черкасова С. О. Економічна безпека підприємств реального сектору економіки в умовах вартісно-орієнтованого управління: Одеса: ФОП Бондаренко М. О., 2015. 196 с.
29. Троц І. Забезпечення економічної безпеки на підприємстві з метою попередження банкрутства. URL: <https://www.science-community.org/ru/system/files/Trots.pdf> (дата звернення: 19.11.2021).
30. Ібрагімов Е. Е. Принципи побудови системи економічної безпеки підприємства. *Глобальні та національні проблеми економіки* 2015. Вип. 6. С. 330-333.
31. Добровольська В. В. Правові засади державного регулювання підприємницької діяльності в Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.04 «Господарське право, господарсько-процесуальне право» / В. В. Добровольська. Донецьк, 2007. 17 с.
32. Корчевська Л. Міжнародний досвід формування інституціонально-правової основи безпекознавства. *Міжнародна економічна політика.* 2016. № 1 (24). С. 74-102.
33. Білоусов Є. М. Державне регулювання у сфері забезпечення економічної безпеки господарюючого суб'єкта. *Право та інновації.* № 2(10). 2015. С. 7-13.
34. Васильчак С. В., Маланчук М. Р. Діагностика впливу державного регулювання на економічну безпеку підприємницької діяльності. *Науковий вісник НЛТУ України.* 2009. Вип. 19.12. С. 197-202.
35. Гримак О. Я., Бурда І. Я. Кадровий потенціал – запорука кадрової безпеки підприємства. *Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького.* 2016. Т. 18. № 2 (69). С. 41-47.
36. Кавтиш О. П. Системна природа кадрової безпеки підприємства. *Економічний вісник Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут".* 2015. № 12. С. 181-189.

37. Гончарова К. Г. Кадрова безпека як складова економічної безпеки банківської установи. *Ефективна економіка*. № 11. 2015. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4602> (дата звернення: 21.10.2021).
38. Гримак О. Я., Бурда І. Я. Кадровий потенціал – запорука кадрової безпеки підприємства. *Науковий вісник Львівського національного університету ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького*. 2016. Т 18. № 2 (69). С. 41-47.
39. Рибчинський О. М. Кадрова безпека підприємства — основа економічного розвитку. *Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Ів. Огієнка. Економічні науки*. 2013. Вип. 8. С. 174-177.
40. Чжан Хаоюй. Забезпечення кадрової безпеки підприємств промисловості в умовах конфліктного середовища. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 21.04.02 – економічна безпека суб'єктів господарчої діяльності (економічні науки). Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова, Харків, 2017.
41. Кавтиш О. П. Системна природа кадрової безпеки підприємства. *Економічний вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. 2015. № 12. С. 181-189.
42. Зубко Т., Лаптева В. Індикатори кадрової безпеки підприємства. *Вісник КНТЕУ*. 2018. № 4. С. 57-67.
43. Момот Т. В., Чжан Х. Ю. Визначення індикаторів кадрової безпеки в складі фінансово-економічної безпеки. *Бізнес Інформ*. 2015. № 8. С. 266-271.
44. Зубко Т., Лаптева В. Індикатори кадрової безпеки підприємства. *Вісник КНТЕУ*. 2018. № 4. С. 57-67.
45. Семенченко А. В. Управління кадровою безпекою в контексті соціально-економічного розвитку організації. *Проблеми економіки*. № 1. 2013. С. 232-236.
46. Світлична В. Ю., Запара А. П. Розробка основних напрямів політики кадрової безпеки. *Молодий вчений*. 2016. № 12 (39). С. 870-873.
47. Сушко Н. М. Менеджмент персоналу в банках: К.: Центр учбової літератури, 2008. 146 с.
48. Стаматін О. В. Особливості формування техніко-технологічної безпеки підприємства. *Тези доповідей III міжнародної НПК «Інформаційна та економічна безпека» (INFECO-2010)*. С. 159-160.
49. Грешин М. Г., Колот В. М., Мендрул О. Г. Економіка підприємства : підручник. К. : Вид-во КНЕУ, 2009. 816 с.
50. Петрашова О. М., Мельников О. В., Штангрет А. М. Моделювання загроз техніко-технологічної безпеки підприємств видавничо-поліграфічної галузі. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=715> (дата звернення: 19.10.2021).

51. Білоусов Є. М. Класифікація загроз економічній безпеці суб'єктів господарювання. *Право та інновації*. № 3 (11). 2015. С. 59-65.
52. Діброва О. В. Огляд основних положень управління інформаційною безпекою в сучасних умовах. *Технології та дизайн*. 2014. №4(13). URL: <https://knutd.edu.ua/publications/pdf/TD/2014-4/17.pdf> (дата звернення: 22.10.2021).
53. Гладух М. В. Економічна безпека підприємства: еволюція визначення, складові загрози. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2015. Вип. 51. С. 29-34.
54. Корінь М. В., Кривда В. М. Теоретичні засади підвищення рівня технологічної безпеки залізничного транспорту. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. № 59. 2017. С.68-75.
55. Воркунова О. В., Ярова Н. В. Методичні вказівки щодо проведення семінарських, практичних занять та організації самостійної роботи студентів з дисципліни «Економічна безпека підприємства». Одеський національний морський університет. 2017. 31 с.
56. Лойко В. В., Рибальченко Н. П. Виробнича (техніко-технологічна) складова економічної безпеки підприємства. *V Міжнародна науково-практична конференція "Актуальні проблеми економіки та фінансів"*. К.: Фінансово-економічна наукова рада, (Буковель-Україна), 21.03.2016. С. 110-114.
57. Сисоліна Н. П. Економічна безпека підприємства: навчальний посібник. Кіровоград: КНТУ, 2014. 226 с.
58. Бабенко А. М., Борисова О. О., Суханова Д. С., Шаповалова І. О. Юридична безпека особи: історія, теорія та законодавство. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 3. Ч. 2. С. 69-75.
59. Юридична безпека підприємства. URL: <http://gsc.in.ua/%D1%8E%D1%80%D0%B8%D0%B4%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B0-%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D0%B0-%D0%BF%D1%96%D0%B4%D0%BF%D1%80%D0%B8%D1%94%D0%BC%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%B0/> (дата звернення: 9.11.2021).
60. Корж І. Ф. Право і правова безпека в українських реаліях. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2020. Т. 31 (70). Ч. 1. № 2. С. 13-19.
61. Рудніченко Є. М. Аналіз нормативного забезпечення системи економічної безпеки підприємств. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2013. № 5. Т. 1. С. 133-140.
62. Вовк О. Юридична безпека. URL: https://firm.ua/ua/kyiv/interviu_iurydychna_bezpeka.html (дата звернення: 17.12.2021).

63. Пагер С. Юридична безпека сьогодні – спокійний сон власника компанії завтра. URL: <https://blog.liga.net/user/spager/article/31895> (дата звернення: 19.12.2021).
64. Шмиголь Н. М., Ляшенко О. М. Особливості правового регулювання економічної безпеки підприємств в Україні. *Держава та регіони*. 2015. № 6. С. 91-95.
65. Журавель М. Ю., Ляшенко О. М., Журавель М. Ю., Полозова Т. В., Стороженко О. В. Практичні аспекти оцінки рівня правової безпеки підприємства. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2013. Вип. 41. С. 166-169.
66. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> (дата звернення: 19.12.2021).
67. Судакова О. І., Судакова Д. А. Забезпечення екологічної безпеки виробничих підприємств. *III Международная научно-практическая конференция "Качество экономического развития: глобальные и локальные аспекты" (28-29 июня 2011 г.)*. URL: http://www.confcontact.com/20110629/2_sudakova.php (дата звернення: 19.02.2021).
68. Черчик А. Наукові підходи до визначення сутності еколого-економічної безпеки підприємства. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2016. № 2. С. 79-83
69. Хромушина Л. А. Сутність та принципи еколого-економічної безпеки розвитку сільськогосподарських підприємств. *Економіка. Управління. Інновації*. 2011. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2011_2_53 (дата звернення: 19.12.2021).
70. Шкуратов О. І. Методологічні основи формування системи екологічної безпеки в аграрному секторі економіки. *Збалансоване природокористування*. 2016. № 1. С. 153-158.
71. Екологічна безпека підприємства. Правове регулювання. URL: <https://www.buh24.com.ua/ekologichna-bezpeka-pidpriyemstva-pravove-regulyuvannya/> (дата звернення: 21.12.2021).
72. Норіцина Н. І. Екологічна безпека діяльності як індикатор соціальної відповідальності підприємства. *Економіка підприємства: теорія та практика : зб. матеріалів IV Міжнар. наук.-практ. конф., 12 жовт. 2012 р.* ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана». Київ : КНЕУ, 2012. С. 309-311.
73. Радевич Т. В., Ночовна Ю. О., Самбурська Н. І. Моделювання інтегрального показника загального рівня екологічної безпеки підприємства. *Економічний аналіз: зб. наук. праць*. 2017. Том 27. № 2. С. 182-191.

74. Царенко О. М., Руденко В. П. Управління якістю агропромислової продукції: навч. посібн. Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. 431 с.
75. EU environmental issues and policies guidelines. URL: <http://www.ueapme.com/business-support%20II/Training%20Tools/Confartigianato/Environment/EU%20Environmental%20Guide.pdf> (дата звернення: 20.12.2021).
76. Олейник В. В. Екологічна складова системи економічної безпеки підприємств України в умовах європейської інтеграції. URL: <http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/4512/4/8459.pdf> (дата звернення: 21.12.2021).
77. Закон України «Про охорону природного навколишнього середовища». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> (дата звернення: 22.12.2021).
78. Левковець Н. П. Складові економічної безпеки автотранспортних підприємств. *Управління проектами, системний аналіз і логістика. Технічна серія*. 2012. Вип. 9. С. 337-341.
79. Рибалова О. В., Белан С. В. Новий підхід до визначення показника екологічної безпеки промислового підприємства. *Проблеми охорони навколишнього природного середовища та екологічної безпеки*. 2015. Вип. 37. С. 57-67.
80. Санітарні правила і норми охорони поверхневих вод від забруднення. СанПіН 4630-88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v4630400-88> (дата звернення: 23.12.2021).
81. Державні санітарні правила охорони атмосферного повітря населених місць (від забруднення хімічними та біологічними речовинами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0201282-97/ed20000223> (дата звернення: 24.12.2021).
82. Гранично допустимі концентрації хімічних речовин у ґрунті (ГДК). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v2264400-80> (дата звернення: 24.12.2021).
83. Строков Є. М. Об'єктно-орієнтований підхід як основа забезпечення інформаційної безпеки підприємства. *Дослідження та оптимізація економічних процесів : кол. монографія / ред. О. В. Манойленко*. Харків : НТУ «ХП», 2013. Розд. 10. С. 482-490.
84. Будник М. М., Тимофеев Д. С. Внутрішні загрози інформаційної безпеки та заходи по їх мінімізації. URL: <http://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/1666/7.pdf?sequence=1> (дата звернення: 26.12.2021).
85. Євтушевська О. А., Тимофеев Д. С. Інформаційна безпека як елемент підвищення ефективності комплексного контролю підприємств водного транспорту. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2015. № 5–6. С. 157-162.

- 86.Юдін О. К., Бучик С. С., Чунарьова А. В., Варченко О. І. Методологія побудови класифікатора загроз державним інформаційним ресурсам. *Наукоємні технології*. 2014. № 2 (22). С. 200-210.
- 87.Юдін О. К., Бучик С. С. Концептуальна модель інформаційної безпеки державних інформаційних ресурсів. *Наукоємні технології*. 2014. № 4. С. 462-466.
- 88.Качан О. І. Інформаційна безпека підприємства в умовах глобалізації. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/09/234.pdf> (дата звернення: 10.01.2022).
- 89.Звідки приходить небезпека? (або загрози ІТ-безпеці підприємства). URL: <https://it-consulting.com.ua/zvidki-prihodit-nebezpeka-abo-zagrozi-it-bezpetsi-pidpriyemstva/> (дата звернення: 10.01.2022).
- 90.Нехай В. А., Нехай В. В. Інформаційна безпека як складова економічної безпеки підприємств. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент*. 2017. Вип. 24(2). С. 137-140.
- 91.Русіна Ю. О., Щеглов І. О. Удосконалення системи управління інформаційною безпекою підприємства. URL: <https://www.inter-nauka.com/uploads/public/14791102396895.pdf> (дата звернення: 10.01.2022).
- 92.Чистоклетов Л. Г. Інформаційна безпека підприємства – як складова економічної безпеки: сучасні реалії та загрози. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2011. Вип. 7. С. 222-227.
- 93.Євтушевська О. А. Інформаційна безпека як елемент підвищення ефективності комплексного контролю підприємств водного транспорту. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. № 5-6 (82-83). 2015. С. 157-162.
- 94.Князь С. В., Георгіаді Н. Г., Андріанов Ю. О. Інформаційна безпека у системі фінансового забезпечення розвитку інноваційної діяльності підприємства. URL: http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/29969/1/23_135-140.pdf (дата звернення: 12.02.2022).
- 95.Северина С. В. Інформаційна безпека та методи захисту інформації. *Вісник Запорізького національного університету*. № 1 (29). 2016. С. 155–161.
- 96.Велігура А. В. Оцінювання стану інформаційної безпеки підприємства . *Управління проектами та розвиток виробництва*. 2014. № 4. С. 28-39.
- 97.Мулик Я. І. Сутність поняття «фінансова безпека підприємства»: систематизація наукових поглядів. *Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету. / Серія: Економічні науки*. 2013. Випуск 3 (80). С. 195-207.
- 98.Петрина О. Б. Теоретичні аспекти поняття «фінансова безпека підприємства» та його складових елементів. *Науковий вісник ЛНУВМБТ імені С.З. Гжицького*. 2010. Том 12. № 3(45). Ч. 5. С. 214-223

99. Горячева К. С. Фінансова безпека підприємства. Сутність та місце в системі економічної безпеки. *Економіст*. 2003. № 8. С. 65-67.
100. Фінансова безпека підприємств і банківських установ: монографія / за заг. редакцією д-ра екон. наук, проф. А. О. Єпіфанова. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. 295 с.
101. Пожуєва Т. О. Фінансова безпека — необхідна умова функціонування підприємства. *Вісник економічної науки України*. 2014. № 1. С. 95-97.
102. Войтенко Г. В., Кондратюк М. Ф. Фінансова безпека підприємства та її роль у системі антикризового управління. *Вісник ОНУ ім. І. І. Мечникова*. 2014. Т. 19. Вип. 2/3. С. 46-50.
103. Кудрицька Ж. В. Система управління фінансовою безпекою підприємства. *Ефективна економіка*. 2012. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua>
104. Сорокіна О. М. Зміст дефініції «фінансова безпека». *Торгівля і ринок України*. 2009. Вип. 28. Т. 3. С. 270-274.
105. Картузов Є. П. Визначення фінансової безпеки підприємства: поняття, зміст, значення і функціональні аспекти. *Актуальні проблеми економіки*. 2012. № 8. С. 172-181.
106. Фінансова безпека підприємств і банківських установ: монографія / за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. А. О. Єпіфанова. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. 295 с.
107. Лиса О. В. Фінансова безпека суб'єктів господарювання в сучасних умовах. *Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет*. 2016. Том 26. № 1. С. 58-64.
108. Амосов О. Ю. Фінансова безпека підприємства в сучасних економічних умовах: теоретичний аспект. *Проблеми економіки*. 2011. № 4. С. 76-80.
109. Орєхова К. В. Моделювання впливу факторів фінансової безпеки на конкурентний статус машинобудівних підприємств. *Причорноморські економічні студії* 2017. Вип. 14. С. 114-119.
110. Коваленко Вікторія Володимирівна. Стратегічне управління фінансовою стійкістю банківської системи : дис. ... д-ра екон. наук : 08.00.08 / Вікторія Володимирівна Коваленко. Одеса, 2011. 577 с.
111. Фучеджи В. І. Характеристика структурних елементів фінансової безпеки суб'єктів підприємництва. URL: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/1395> (дата звернення: 13.01.2022).
112. Ареф'єва О. В., Кузенко Т. Б. Економічні основи формування фінансової складової економічної безпеки. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. № 1 (91). С. 98-103.
113. Вергун А. М., Стріжко К. В. Сучасні підходи до оцінки рівня фінансової безпеки підприємства. *Ефективна економіка*. № 6. 2015.

URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4142> (дата звернення: 19.02.2022).

114. Швець Ю. О., Цикало К. С. Методичний підхід до оцінки рівня фінансової безпеки промислових підприємств. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент*. 2017. Вип. 25(1). С. 162-168.